

T.C.
Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı / Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

1492 NUMARALI SİVAS CİZYE DEFTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hanife ŞEN
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Galip EKEN

SİVAS
Temmuz, 2014

1492 NUMARALI SIVAS CİZYE DEFTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hanife Şen

Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans Üstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır

SİVAS

Temmuz,2014

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi
Tezin Başlığı : 1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi
Savunma Tarihi : 18.06.2014
Danışmanı : Prof.Dr. Galip EKEN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı: Prof.Dr. Galip EKEN

Üye : Prof.Dr.Ömer DEMİREL

Üye : Prof.Dr.Adnan GÜRBÜZ

Galip Eken
Ömer Demirel
Adnan Gürbüz

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Hanife ŞEN tarafından hazırlanan 1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi başlıklı tez, kabul edilmiştir. ../.../.....

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

EN, Hanife, 1492 numaralı Sivas Cizye Defterinin De erlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2014

Bu tezde, yüzyıllarca Osmanlı hazine gelirlerinin önemli bir kısmını te kil eden cizye vergisinin, H.1265(1848) yılı Sivas cizye defteri esas alınarak 19. Yüzyıl ortalarında ne ekilde uygulandı ı incelemeye alınmı tır. 1265 yılı haricinde 1259,1260,1262,1263 yıllarına ait dört defter daha incelenmi , 19. yüzyıl Osmanlı vergi sisteminde gerçekte tirilen köklü de i imin cizyeye yansımaları tespit edilmeye çalı ılmı tır.

Cizye, belirli artları ta ıyan gayr-i müslim erkeklerin ödemekle yükümlü oldu u, kayna mını islamdan alan er'i bir vergi türüdür. Mükelleflere ait zengin diyebilece imiz bilgiler ihtiva eden ve titizlikle tutulup muhafaza edilen cizye defterleri, çe itli yönleriyle gayr-i müslim nüfus hakkında de erlendirme yapmaya oldukça elveri lidir. H.1265(M. 1848) yılı cizye defteri incelenmek suretiyle söz konusu dönemde Sivas'ın çe itli mahallelerinde ikamet eden gayr-i müslimlerin etnik ve dini da ılımları, mesleki ve ekonomik durumları, hane yapılarının yanı sıra çe itli ahsi özellikleri istatistiksel olarak de erlendirilmi tır.

Anahtar kelimler: Cizye, Cizye defteri, Sivas, Gayr-i Müslim,

Abstract

en, Hanife, Evaluaton of no: 1492 Jizyah Registry, Master Thesis, Sivas, 2014

At this thesis, the way how Jizyah tax -an important portion of tax income of Ottoman Empire- was applied in the middle of 19. century based on 1848 (H. 1265) Jizyah registry of Sivas has been researched. Besides the registry from 1265, 4 other registry from 1259, 1260, 1262 and 1263 have also been researched, the reflection of Ottoman's taxation change in 19th century on Jizyah has been tried to be established

Jizyah is kind of a tax based on Shari'a that's been received from eligible non-muslim males. Jizyah registries of taxpayers include information that we can call valuable and have been kept carefully and are very convenient to do an evaluation about non-muslim population.

Ethnic and religion distribution, vocational and economic statuses, family structures and also some personal characteristics of non-muslims who lived in various neighborhoods of Sivas have been statistically evaluated from Jizyah in registry of 1848 (H. 1265)

Keywords: Jizyah, Jizyah registry, Sivas, Non-Muslim,

Ç NDEK LER

ÖZET	i
Abstract	ii
Ç NDEK LER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar D Z N	vii
GRAF K D Z N	ix
RES M D Z N	x
ÖNSÖZ	xi
G R	1
A-Sivas'ın Co rafi Konumu	1
B-Tarih Sürecinde Sivas'ın darî Durumu	1
C-Osmanlı Hakimiyetinde Sivas'ın Demografik Yapısı.....	4
İ.BÖLÜM: C ZYEN N SLAM KÖKEN VE OSMANLI'DA C ZYE	
VERG S	8
1.1. slam Vergi Sistemi çerisinde Cizye	8
1.1.1.Cizye Vergisinin slamî Men ei	8
1.1.2.Sebebi ve slamî Dayana ı.....	9
1.1.3. slam'a Göre Mükellefiyet artları.....	11
1.1.4. slam'a Göre Cizye Miktarı.....	12
1.2.Osmanlı Vergi Sistemi çerisinde Cizye	13
1.2.1.Mükellefiyet ve Muafiyet Ko ulları	14
1.2.2. Cizye Tahsilatı.....	15
1.2.3.Miktarı	18
1.2.4.Cizye ile ilgili Suistimaller ve Bunları önlemek Adına Yapılan Düzenlemeler	19
1.3. 19.yy' da Cizyenin Geçirdi i De i iklikler	21
1.3.1. Genel Hatlarıyla Mali Düzenlemeler ve Cizye Vergisi.....	21

1.3.2.Bedel-i Askerî ve Cizyenin Kaldırılması:	24
II.BÖLÜM: C ZYE DEFTERLER	26
2.1. Osmanlı'da Cizye Muhasebesi ve Cizye Defterleri	26
2.2.1259-1260-1262-1263-1265 Yılı Sivas Cizye Defterlerine Genel Bir Bakı	28
2.2.1.Defterlerin Görsel Özellikleri ve Kayıt Usulleri	28
2.2.2.Defterlerin Tutulu Esasları.....	30
2.2.3.Defterlerde Hane ve Nefer Unsuru.....	36
2.2.5.Defterlerde Yer Alan Rakamsal Verilerin Kıyaslanması:	47
III. BÖLÜM: 1492 NUMARALI S VAS C ZYE DEFTER - DE ERLEND RME	55
3.1.Defterin Genel Özellikleri	55
3.2.Defterin Düzenleni Esasları ve Kayıt Usûlü.....	56
3.3. Demografik Yapı	60
3.3.1.Mükelleflerin Mahallelere Göre Da ılımı.....	62
3.3.2.Sivas Dı ında Bulunan Nüfus.....	67
3.3.3. Ya Da ılımı ve Ölüm Oranı.....	72
3.3.4.Hane ç i Yakınlık Belirten fadeler ve Çocuk Sayısı Da ılımı.....	77
3.4. Ki isel Özellikler	80
3.4.1.Defterde Yeralan ahıs simleri	80
3.4.1.1.Ermeni ahıs ve Aile simleri.....	81
3.4.1.2.Rum Hane ve ahıs simleri	85
3.4.2.Mükelleflerin Kökenlerinin Bölgesel Olarak Da ılımı.....	87
3.5.Ekonomik Durum	90
3.5.1.Meslek Grupları.....	91
3.5.2.Mesleklerin Sektörel Da ılımı	104
3.5.3. Bazı Hanelerin Temettuat (1844-45) ve Cizye Kayıtlarının (1848) Kıyaslanması	110
3.6.Yabancı Reaya.....	119
3.6.1.Mahalle, Han ve Kahvehanelerde Mütemekkin Yabancı Reaya.....	119
3.6.2.Sivas'tan Geçen Yolcular	122
3.7.Vergi Sınıfında De i iklik Yapılan Mükellefler	128
3.8.Deftere Göre Cizyeden Muaf Olanlar:	130
SONUÇ	133

KAYNAKÇA	137
EKLER	148

KISALTMALAR

BOA: Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi

Bkz: Bakınız

C: Cilt

CMH: Cizye Muhasebesi

Ed : Editör

H: Hicri

Haz: Hazırlayan

M: Miladi

OA: Osmanlı Ansiklopedisi

yy: Yüzyıl

TCTA: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Ansiklopedisi

TDV A: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: ve benzeri

s. : Sayfa

S. : Sayı

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Tahrir defterlerine göre tahmini nüfus.....	5
Tablo 2 Vital Cuinet'e Göre Sivas Nüfusu(1890).....	6
Tablo 3 İncelenen cizye defterlerinin arşiv numarası, tarih ve sayfa sayıları	29
Tablo 4 İncelenen Defterlerin Mahallelere Göre Katolik ve Rum Mükellef Sayıları	32
Tablo 5 H.1265 (1848) yılı defteri, Şah Hüseyin Mahallesi rakamsal verileri	35
Tablo 6 Bir gayr-i müslim hanesinin 1842-1848 yılları arasındaki defter kayıtları	39
Tablo 7 İncelenen defterlere göre toplam cizye gelirleri.....	48
Tablo 8 Beş ayrı deftere göre mükellef olanların ve Sivas dışı ında bulunanların da ılımı	49
Tablo 9 1810-1835 yılları arası cizye evrakı.....	52
Tablo 10 Çeşitli bölgelere ait H.1259 yılı cizye mükellef da ılımları.....	52
Tablo 11 Küçük Minare Mahallesi kayıt örneği (Resim I 'de yer alan verilerin transkripsiyonudur)	59
Tablo 12 H.1265(1848) yılı defterinde yer alan reayanın da ılımı	62
Tablo 13 Mükelleflerin vergi sınıfları ve mahallelere göre da ılımları.....	65
Tablo 14 Mükelleflerin en yoğun olarak ikamet ettikleri mahalleler	67
Tablo 15 Sivas dışı ında bulunan nüfusun bölgesel da ılımı.....	68
Tablo 16 Firari olarak Sivas dışı ında bulunanların listesi.....	71
Tablo 17 Mahallelere göre yaş da ılımı.....	72
Tablo 18 Yaş aralıklarına göre kişi sayısı, ölü sayısı ve ölüm oranları	76
Tablo 19 En yoğun nüfuslu 5 mahallenin yaş aralığı oransal da ılımı.....	76
Tablo 20 Hane içi yakınlık belirten ifadeler	77
Tablo 21 Mahallelere göre hanelerin defterde kayıtlı çocuk sayısı da ılımı	78
Tablo 22 Deftere göre en yaygın olarak kullanılan Ermeni isimleri	82
Tablo 23 Çeşitli özelliklerine göre aile isimleri.....	85
Tablo 24 Rum isimleri	86
Tablo 25 Rum hane isimleri	87
Tablo 26 Mükelleflerin kökenlerinin bölgesel olarak da ılımı.....	88
Tablo 27 Fiziksel özellik belirten ifadeler	89

Tablo 28 Mesleklerin cizye sınıflarına göre dağılımı	95
Tablo 29 En yaygın meslekler ve oranları	100
Tablo 30 Mahallelere göre meslekî yoğunlaşma oranı	102
Tablo 31 Hane içi aynı mesleğe sahip olma oranı	104
Tablo 32 Sektörel dağılım oranları	105
Tablo 33 Mesleklerin sektörel dağılımı	105
Tablo 34 Mesleklerin sektörel dağılım oranı	107
Tablo 35 Çeşitli alt kategorilere göre meslekî dağılım	110
Tablo 36 Bazar Mahallesi'nden bazı hanelerin temettuat ve cizye kayıtlarının kıyaslanması	115
Tablo 37 Üryan-ı Müslim Mahallesi'nden bazı hanelerin cizye ve temettuat kayıtlarının kıyaslanması	116
Tablo 38 Bab-ı Kayseri Mahallesi'nden bazı hanelerin temettuat ve cizye kayıtlarının kıyaslanması	117
Tablo 39 Üryan-ı Müslim Mahallesi – Müslüman ve gayr-i müslimlerin gelir dağılımlarının kıyaslanması	118
Tablo 40 Mahalle, han ve kahvehanelerde bulunan yabancı reayanın dağılımı	119
Tablo 41 Yabancı reayanın meslekî dağılımı	121
Tablo 42 Yabancı reayanın bölgesel dağılımı	122
Tablo 43 Sivas'tan geçen yolcuların bölgesel dağılımı	123
Tablo 44 Sivas'tan geçen yolcuların meslekî dağılımı	126
Tablo 45 Vergi sınıfı değiştiren mükellefler	129
Tablo 46 Cizye vermeyen gruplar	132

GRAFİK DİZİNİ

Grafik 1 H.1265(1848) defteri yerli-yabancı reaya oranı	62
Grafik 2 Sivas'da en çok gidilen bölgeler	70
Grafik 3 Yerli gayr-i müslim reayanın yaş aralıklarına göre dağılımı.....	74
Grafik 4 Yaş dağılım oranları	75
Grafik 5 En yaygın Ermeni isimleri.....	83
Grafik 6 Aile isimleri dağılım oranı.....	85
Grafik 7 En yaygın meslekler	101
Grafik 8 Sivas'tan geçen yolcuların bölgesel dağılımı	125
Grafik 9 Sivas'tan geçen yolcuların meslekî dağılımı	127
Grafik 10 Sivas'tan geçen yolcuların mesleklerinin oransal dağılımı	127

RES M D Z N

Resim 1 H.1265 (1848) yılı cizye defteri – Küçük Minare Mahallesi kaydının
yeraldı 1 bölümünden bir kesit 58

ÖNSÖZ

Osmanlı toplum yapısını bütünüyle anlayabilmek için kurulu tan yıkılı sürecine kadar Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olan gayr-i müslim reayanın sosyal ve iktisadi hayattaki yerinin de Müslüman reaya ölçüsünde ara tırılıp incelenmesi gerekmektedir. Gayr-i müslimlere dair nüfus da ılımı, hane yapısı, ölüm oranı gibi demografik; mesleki da ılım, vergi sınıfları çerçevesinde gelir düzeyi bakımından ekonomik; iskan alanları, çe itli cemaatlerin dini ve etnik da ılımları açısından sosyal sahalarda en geçerli bilgilere ula ılabilecek kaynaklar hiç üphesiz cizye defterleridir. “1848 (H.1265) yılı Sivas Cizye Defteri” örne i ekseninde gerçekleştirilen tez çalı masında her yönüyle 19. yy ortaları Sivas gayr-i müslimi ele alınırken 1848 yılı haricinde de i ik yıllara ait cizye defterleri(1842-1843-1845-1846), 1844-1845 yılı Sivas temettuat defterleri ve çe itli ara tırma eserlerinden faydalanılmı tır.

Sivas’ın co rafi konumu, tarihsel süreçteki idari yapısı ve Osmanlı hakimiyeti altındaki demografik yapısından kısaca bahsedilen giri kısmı haricinde çalı mamız üç ana bölümden olu maktadır. I. bölümde cizye vergisinin kökeni, miktarı, ko ulları, slamiyet’te ve Osmanlı’daki uygulanı ı ile ilgili bilgi verildikten sonra II. bölümde çe itli yönleriyle cizye defterleri ele alınmı tır. Bu bölümde Cizye Muhasebesi Kalemi ve cizye defteri uygulamasına dair bilgilere yer verilmi , Tanzimat Dönemi’ne ait be farklı cizye defteri görsellik ve içerik açısından kıyaslama yapılmak suretiyle de erlendirilmi tir. III. bölümde 1848 yılı Sivas cizye defterinden elde edilen verilerden hareketle Sivas’ta ikamet eden yerli ve yabancı gayr-i müslim reayaya dair çok yönlü bir de erlendirme yapılmı tır. De erlendirme sahası dahilinde defterde yer alan gayr-i müslimlerin vergi sınıflarına göre da ılımları, mesleki açıdan yo unla tıkları alanlar, Sivas dı na yönelik nüfus hareketleri, etnik ve dini da ılımları ele alınmı ; hane yapısı, çocuk sayısı, ölüm oranı, fiziksel özellikler, aile ve ahıs isimleri, vb konulara istatistiksel bilgiler e li inde yer verilmi tir.

Çalı mamın her a masında deste ini esirgemeyen danı man hocam Prof. Dr. Galip Eken’e, özellikle Osmanlıca belgelerin çevirisi esnasında yardımlarını

gördü üm tüm Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü akademik personeline, teknik konularda yardımcı olan kuzenim Ekrem Özkan ve de erli dostum Ferit Özdemir'e ayrıca çalı malarım sırasında gösterdikleri sabır ve destekten ötürü sevgili babam ve ablama sonsuz te ekkürü borç bilirim.

G R

A-Sivas'ın Co rafi Konumu

Sivas Anadolu'nun orta kısmında, ç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak havzasında yer almaktadır. 36 -38 do u boylamları, 38 -32 ve 40 -16 kuzey paralelleri arasında bulunan ehir 28.488 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye'nin toprak bakımından ikinci büyük ilidir. Deniz seviyesinden yüksekli i 1275 m'dir. dari olarak Sivas do usunda Erzincan, kuzeyinde Giresun, Ordu, Tokat, güneyinde Kayseri Kahraman Mara ve Malatya ile kom udur.(Yasak ve Kaleli, 1988; 29) 62 mahallenin mevcut oldu u ehirde 16 ilçe ve 1245 köy bulunmaktadır.(http://www.sivas.bel.tr_eri_im_tarihi:15.4.2014)

Oldukça sert bir karasal iklimin görüldü ü Sivas kuzeyden Kelkit Vadisi, do uda Kuruçay Vadisi ve Yaman Da ı, Güneyde Kulmaç da ı ve Tahtalı Da ları'nın uzantıları, Hezanlı Da ı, batıda ise Karababa, Akda lar ve ncebel Da ları ile çevrilidir. Kızılırmak, Kelkit Çayı, Yıldız Irma ı, Çaltı çayı en önemi akarsularıdır. lin belli ba lı büyük gölleri Tödürge, Hafik, Lota ve Gürün Gökpınar gölleridir. ehirin yer yüzü ekillerinin %46,7'si platolarla, %46,2'si da larla, %6,2'si ise ovalardan olu maktadır. Sivas topraklarının büyük bölümünü kaplayan platolardan en önemlileri ise Uzunyayla ve Meraküm platolarıdır.¹

B-Tarih Sürecinde Sivas'ın dari Durumu

Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Sivas, tarih boyunca istilalara maruz kalarak çe itli devletlerin hakimiyeti altına girmi tir. Prehistorik devirlerden günümüze ula an kalıntılar bölgenin tarih öncesinde de önemli bir yerle im merkezi oldu unu göstermektedir.Yazılı tarihi Hititler'e kadar uzanan ehirin adının nereden geldi i hakkında çe itli görü ler bulunmaktadır. “Bunların en yaygın olanı Sivas adının Sebasteia'dan geldi idir. Rivayete göre Pontus Rum kralı Polemon'un dul e i kraliçe Pythodoris Roma imparatoru Augustus erefine ehre Sebasteia adını vermi tir.” (Darkot,1950;570) Hakim devletler tarafından Sebast, Sipas, Cabira, Megalopolis, Diospolis, Talaurs gibi çe itli isimlerle adlandırıldıktan sonra

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.Sivas İl Özel İdaresi Yayın Kurulu,2002;31,43

Müslümanlar'ın eline geçmesiyle ilk defa Dani ment ili olarak adlandırılmıştır. (Yasak ve Kaleli, 1988; 12)

Sivas, İmparator Justinian (519-20) döneminde başlı oldu u Kapadokya kentleri ile birlikte yeniden imar edilerek Armenia Eyaleti'nin merkezi oldu. (Darkot,1950;570) Roma hakimiyetinin zayıflaması oldu u süreçte Sasaniler ve Malatya'yı ele geçiren Müslüman Araplar tarafından kuşatılan Sivas kısa süreli ine de olsa Müslüman hakimiyetine girmiş ancak bu hakimiyet kalıcı olmamıştır. Şehir daha sonra kısa aralıklarla mahalli prenslikler elinde kalmıştır. (Etilmez,2005;396) Van bölgesinde hüküm süren Vaspuragan Kralı Johan Senekrim Selçuklu tehdidi karşısında topraklarını 1021'de Bizans İmparatoru II. Basileus'a bırakarak karışıklıkta Sivas şehrini almıştır. (Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı,2005;18) Bu durum Selçuklu akınlarını kolaylaştırmıştır, Sivas 1059 yılında Selçuklular tarafından ilk kez yağmalanmıştır. Diğer taraftan 1071 Malazgirt Savaşı öncesinde ordusu ile Sivas'a gelen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Rumlar'ın Ermeniler tarafından zulme uğradıkları gerekçesiyle ikâyette bulunmaları üzerine kızarak şehri tahrip etmiş ve çok sayıda Ermeni'yi de öldürmüştür. Ermeni prensleri Atom ve Ebu Sehl ise şehirden uzaklaştırılmıştır. (Kesik,2005;108,109)

Tarihi kesin olmamakla birlikte Malazgirt (1071) Savaşı'nın ardından Sivas Dani ment Gazi tarafından ele geçirilmiştir. Dani ment Gazi hakkında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri bölgelerinin Malazgirt Savaşı'nın ardından Sultan Alp Arslan tarafından kendisine verildiği veya O'nun öhretisi ve gücünden rahatsız olan Melikah tarafından Anadolu'ya sürgüne gönderildiği gibi çeşitli rivayetler bulunmaktadır. (Turan, 2005;141,142) Anadolu'da önemli bir siyasi ve askeri güç haline gelerek Ermeniler, Bizans ve Haçlılar'a karşı mücadelenin bayraktarı olan Dani mendliler döneminde Sivas Anadolu'nun en önde gelen siyasi ve kültürel merkezi durumuna gelmiştir. (Erdem,2005;69) Sivas zaman zaman Anadolu Selçukluları ve Dani mendliler arasında el değiştirmesinin ardından II. Kılıçarslan tarafından kesin olarak Niksar, Komana, Tokat ve diğer Dani ment illeri ile birlikte 1175'te Anadolu Selçukluları'na başlanmıştır. (Turan, 2005;230)

Moğullarla yapılan 1243 Köse Dağı Savaşı'nın ardından İhanlı hakimiyetine giren şehir İhanlılar döneminde Anadolu'da sağlanan güven ortamı ve istikrar

nedeni ile büyük gelişme kaydetmiştir. Bu süreçte Sivas'tan geçen tarihi pek Yolu yeniden ilerlik kazanmış ve Sivas önemli bir ticaret ve bilim merkezi haline gelmiştir. (Erdem,2005;75) 14.yy'da Anadolu'da İlhanlı hakimiyetinin zayıflamasıyla Sivas, bağımsızlığını ilan eden İlhanlı valisi Alaeddin Eretna ardından da Kadı Burhaneddin tarafından devlet merkezi olarak kullanılmıştır. Kadı Burhaneddin'in ölümünün ardından, onun hakimiyetini devam ettirecek bir çocuğu olmadığından güçlü bir hükümdarın himayesine girmek isteyen Sivaslılar, ehri 1389 yılında Yıldırım Bayezit'e teslim etmişlerdir. (Rıdvan Nafiz ve Smail Hakkı, 2005;105) 1400 yılında Timur'un istilasına uğrayan ve bu istila neticesinde büyük kayıplar veren Sivas, Çelebi Mehmed döneminde (1408) ikinci kez Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Uzun bir sürece yayılan Osmanlı Ak-Koyunlu mücadelesinde Sivas önemli bir hareket merkezi konumunda olmuş 1473 Otlukbeli galibiyeti neticesinde ehri hakimiyeti Anadolu ile birlikte kesin olarak Osmanlılar'da kalmıştır. (Erdem,2007;4,5)

17.yy'da toprak sisteminin bozulması, uzun süren savaşlar, rüvet ve iltimasın artması, yöneticilerin dirayetsizliği gibi nedenlerden dolayı Anadolu'da isyanlar baş göstermiştir; Sivas ve çevresi genel olarak Celali isyanları ekinde adlandırılan isyanların merkezi durumuna gelmiştir.² 18.yy'ın ikinci yarısında ehri zaman zaman Çapano ullarının tesiri altında kalmış, vali ve derebeylerin devlete baş kaldırma hareketlerinden çok zarar görmüştür. Bu süreçte Sivas'ın ekonomik önemi ile beraber nüfusu da azalmıştır. (Gürbüz, 2007; 17)

Kurtuluş Savaşı sürecinde Sivas'ın oldukça seçkin bir yeri bulunmaktadır. 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi ile birlikte tüm ulusun ortak kaderini belirleyecek olan önemli kararlar alınmıştır; Sivas Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı yer olma özelliğine kavmuştur.

Sivas, 16. yy'da zaman içerisinde sınırları de ikli e uğramak suretiyle idari olarak: Tokat, Çorum, Amasya, Canik, Karahisar-ı arki, Bozok gibi sancakların başlı olduğu Eyalet-i Rum'un merkezi haline getirilmiştir. (Açıkel,2008;226) Tokat, Amasya ve Sivas'ın esas çekirdeğini oluşturduğu bölge Eyalet-i Rumiye-i Su ra

² Celali isyanlarının Sivas ve çevresi üzerindeki etkileriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali isyanları*, İstanbul 2009

olarak da tanımlanmaktaydı. (Gökbilgin,1965;51) 17. yy ortalarından itibaren Rum Eyaleti adı Sivas Eyaleti olarak kullanılmaya başlandı. Sivas 1864 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte Sivas Vilayeti olarak yeni bir idari yapıya kavuştu. Yeni idari yapıya göre Sivas Vilayeti: Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Arka sancaklarından oluşmaktaydı.(Açıkel,2008;226) Sivas Vilayeti Cumhuriyet'in kurulmasının ardından 1924 yılında sancakların il olmasıyla günümüzdeki idari şeklini almıştır.

C-Osmanlı Hakimiyetinde Sivas'ın Demografik Yapısı

19. yy'a kadar Osmanlı'da resmi nüfus sayımı yapılmamıştır. Tapu tahrir defterleri, kadı sicilleri, avarız ve cizye defterleri, seyahatname vb kaynaklar 19. yy öncesindeki dönemin demografik yapısına ışık tutmaktadır.

Tahrir defterleri, klasik dönem Osmanlı demografik ve sosyo-ekonomik yapısına dair; nüfus, arazi ve emlak dağılımı, gelir durumu, ticari faaliyetler, mesleki yapı, vergi dağılımı gibi konularda vermiş oldukları bilgilerle araştırmacıların başlıca en önemli kaynaklarıdır. Sivas'a ait ilki 1455 sonucunu ise 1574 yılında düzenlenmiş olan 6 adet tahrir defteri bulunmaktadır. Ancak bu defterlerde sadece vergi mükellefi erkek nüfus kayıtlı olduğu için demografik anlamda net rakamlardan bahsetmek mümkün olmamaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın verdiği erkek nüfus sayısını 5 ile çarpıp sonucu %10 oranında büyütürsek toplam nüfusa yönelik tahmini bir katsayı yöntemi kullanılmıştır. (Ahin,2013;46) Bu katsayı esas alınarak 1455-1574 yılları arasında düzenlenen Sivas tahrir defterlerine göre elde edilen tahmini nüfus sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.³ 15 ve 16.yy'a ait bu kayıtlarda gayr-i müslim nüfusun daha fazla olduğu görülmektedir. 16.yy'ın ikinci yarısından itibaren nüfus müslümanlar lehine değişmeye başlamıştır. 19. yy'da nüfusun her iki grup açısından dengelendiği ve 20. yy başlarında Müslümanlar'ın lehine değiştiği anlaşılmaktadır. (Savaş,1992; 24)

³ Tablo 1'de yer alan bilgiler Salih Ahin, *Mekan ve İnsanla Sivas*, İstanbul, 2013 adlı kaynaktan derlenmiştir.

Tablo 1: Tahrir defterlerine göre tahmini nüfus

yıl	müslim		gayr-i müslim		toplam nüfus
	hane	nüfus	hane	nüfus	
1455	246	1356	350	1927	3283
1485	327	1667	618	3403	5070
1520	333	1488	1001	5207	6695
1530	321	1382	957	4353	5735
1554	1178	4762	1215	6562	11324
1574	1230	5941	2085	11467	17398

16.yy'da bütün Rum Eyaleti'nde avarız hanesi olarak 100.073 Müslüman haneye karşılık 54.718 gayr-i müslim hanenin bulunduğu bilinmektedir. En geniş sınırlara sahip olduğu dönemde Rum Eyaleti nüfusunun üçte birinden biraz daha fazlasının gayr-i müslim olduğu görülmektedir.(Sava , 1992:24)

Osmanlı Devlet'nin ilk resmi nüfus sayımı olan 1831 yılı sayımına göre Sivas'ta 12.279 erkek nüfusu tespit edilmiştir. Bu sayımın 4.026'sını (%32.78) gayr-i müslimler oluşturuyordu. İlk nüfus sayımına göre Sivas nüfusu kadınlar da hesaba katılmak suretiyle tahmini olarak 24.558 kişiyi civarında idi. (Gökçe,2007; 227) 1834 yılında yapılan ikinci sayımda ise Sivas Sancağı merkez nüfusu 10.247'si Müslüman, 5.136'sı gayr-i müslim olmak üzere 15.383 kişiydi. Toplam nüfus kadınlarla birlikte 30.000'i bulmaktaydı.(ahin,2013; 60,61)

Sivas'ın demografik yapısının yanı sıra sosyo-kültürel durumu hakkında bilgi alabileceğimiz diğer önemli kaynak grubu ise çeşitli dönemlerde kaleme alınmış seyahatnamelerdir. Ancak bu bilgilerin bir kısmının göreceli olarak ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Rum tarihçi Khalkokandylas Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad zamanında Sivas nüfusunun 120.000 civarında olduğunu, Erivanlı Psikopos Hagop ise 1601 yılında Sivas nüfusunun 15.000 hane yani 75-80 bin civarında olduğunu belirtmektedir. (ahin,2013;54) 1649-1650 yılları arasında Sivas'ta bulunan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde surlarla çevrili alan içerisinde

4600 hane ve 40 mahallenin bulunduğundan söz etmektedir. Yukarı kale ve pa a kalesi içindekileri ve sur dı ındakileride dahil edersek hane sayısı 6060'a varmaktaydı .(Kahraman ve Da lı, 1999;101) Bu da tahmini olarak 30. 000 ki ilik bir nüfusa i aret etmektedir. 1807 yılında Sivas'a gelen Adrian Lupre nüfusu 4.000 hane ve 16.000 ki i, 1826'da gelen Fontainer 8.000 hane ve 40. 000 ki i, 1835'te gelmi olan Poujolat ise 15. 000'in üzerinde olarak belirtmektedir.1838 yılında Sivas'ı ziyaret eden Eugene Bore 40.000 civarında olan nüfusun ¼'ünün Ermeni oldu undan, Ainsworth(1839 yılı) 4.000'i Hristiyan olmak üzere 16 000 ki iden bahsetmektedir. Mordtmann adlı seyyah ise 1851 yılında 50.000 olan nüfusun 8.000'inin Müslüman oldu unu, ehirde 1300 kadar Katolik ve Protestan az sayıda Rum'un ikamet etti ini belirtmektedir.1890 yılında Sivas'ta bulunan ve bölge ile ilgili en kapsamlı bilgiyi veren Vital Cuinet "*Asya Seyahatnamesi*" adlı kitabında Sivas nüfusunu 43.022 olarak göstermektedir. Vital Cuinet'in vermi oldu u rakamlara göre Sivas Merkez ilçeye ait nüfus da ılımı a a ıdaki tabloda gösterilmektedir.⁴

Tablo 2 Vital Cuinet'e Göre Sivas Nüfusu(1890)

Sivas Merkez İlçe nüfusu	
Müslüman sünni	22.003
Müslüman ii	10.501
Gregoryan	8.823
Protestan	93
Katolik	173
Ortodoks	1529
toplam	43.122

1863 tarihli Ermeni Nizamnâmesi'nin uygulanıp uygulanmadı nı denetlemesi için 1877 yılında stanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından Sivas Vilayeti ve buraya ba lı Tokat, Amasya ve Merzifon bölgelerine gönderilen Rahip Bo os Natanyan hazırladı ı raporda Sivas'la ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre ehrin nüfusu Ermeni, Rum ve Türk olmak üzere üç milletten

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Adnan Mahiro ulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, 2001

olu maktadır. Ermeniler ehirde bulunan 62 mahalleden 42'sine da ılımlı durumdadır ve 2500 hane olup ortalama bir hesapla 13.000 ki iden fazla etmektedirler. Ermenilerin büyük bölümü zanaatkârdır ve ehirde az sayıda bulunan zengin ve tüccarlar genellikle Ermeniler arasından çıkmaktadır. (Yarman, 2008; 226, 228) 40 haneden olu an ayrı bir Rum semti vardır ve tahminen 200 ki iden fazla etmektedirler. Büyük ço unlu u zanaatkar ve yoksuldur. Ayrıca 15 haneden olu an 80 ki inin üzerinde bir Katolik Ermeni cemaati bulunmaktadır. (Yarman, 2008; 270) ehirde 12 hane Ermeni Protestan ikamet etmektedir. Müslümanlar 5000 haneden fazladır ve 30 kadar da çingene bulunmaktadır.(Yarman,2008; 274)

Sivas'ın demografik yapısına dair inceledi imiz kaynaklarda(15-19.yy) gayr-i Müslim reayayı olu turan en kalabalık grubun Gregoryen Ermeniler oldu u anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu kaynaklarda Sivas'ta Yahudi ve gayr-i müslim Kıpti milletinin varlı na dair herhangi bir kayda rastlanmamı tır. “Ancak Sivas'ın ekonomik anlamda zirvede oldu u XIII.yy'da burada ticaret yapan bir miktar Yahudi bulunmaktaydı. Sahibiye Medresesi'ne ait vakfiyede Sivas'ta bir Yahudi Mahallesi'nin bulundu u görülmektedir.”(Turan,1951;450) ehirde az da olsa Yahudi ve Kıpti varsa bile cemaat olu turacak kadar kalabalık olmadıkları için ismen kayıtlara yansımamı olabilirler. “1880 yılında yapılan nüfus sayımına göre tüm Sivas Vilayeti genel nüfusu 911.555 ki i olup bunların 777. 677'si Müslüman, 133.878'i ise çe itli mezheplere mensup gayr-i müslimlerdir. Bunların 103.928'i Ermeni, 24.398'i Rum, 2.774'ü Katolik, 1.394'ü Protestan, 1.192'si gayr-i müslim Kıpti ve 192'si de Yahudi idi.”(ahin, 2013; 69)

Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında (1927) 29.706 olan ehir nüfusu hızlı bir artı sergileyerek 1965 yılında ilk kez 100.000'i a mı (108 320);1985'te 198.553, 2007 sayımında ise 294.402'ye ula mı tır. (Demirel,2009; 280)

I.BÖLÜM: C ZYENİN SLAM KÖKEN VE OSMANLI'DA C ZYE VERGİSİ

1.1. slam Vergi Sistemi çerisinde Cizye

1.1.1.Cizye Vergisinin slamî Men ei

Cizye kafi gelmek; karılığını vermek, ödemek manasındaki ceza masdarından türemiş bir isimdir. slam literatüründe tebaadan olan gayr-i müslimlerin ödedikleri vergiye, harbi olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karılıklı sayıldı için bu ad verilmiştir. (Erkal, 1993; 42) slamîyet'in ilk yıllarında ehl-i zimmetten haraç ve cizye alındığı zaman bu iki vergi türü birbirine karıştırılmış ve cizyeye “*haracu'r-ru'us*”(ba vergisi), haraca ise “*cizyetü'l-arz*” (toprak vergisi) denilmek suretiyle açıklık getirilmiştir. (Ercan,2001;252)

Cizyenin kökeni olarak Roma, Bizans ve Sasani hukukuna dayandığını ileri süren görüşler mevcuttur. İber Ortaylı, söz konusu imparatorluklarda da resmi devlet dininden olmayanların ve istisnai bazı grupların farklı vergi verdiklerini ve cizyenin Sasaniler'in “*gezitinden*” (jize) türeyen bir kelime olduğunu ifade etmektedir. (Ortaylı,2008; 66) Ayrıca cizyenin men ei konusunda Müslümanlar'ın vergi sistemini etkileme açısından Yavuz Ercan Roma, Bizans ve Sasani hukukuna Yahudi hukukunu; Nedkoff ise “*cizye*” adlı makalesinde Mısır hukukunu eklemektedir. Nedkoff, slam vergi sisteminin Hz Muhammed'den sonra hilafetin ilk yıllarında hemen eklenmediğini ve Araplar'ın fethettikleri bölgelerde derhal de iklilere giriş mediklerini; er'iat usul ve kanunlarının zamanla hakim olduğunu belirtmekte ancak yeni uygulamaların iddetle eskisinin etkisi altında kaldığını ifade etmektedir. (Nedkoff, 1944; 600)

J. Wellhausen ve onun görüşlerini destekleyen H.I. Bell, C.H.Becker gibi bazı tarihçiler cizye ve haraç kelimelerinin birbirini yerine kullanılmasına gönderme yaparak slam'ın ilk dönemlerinde cizye ve haracın aralarında bir ayrım olmadığını sonraki süreçte ihtiyaçlar neticesinde ayrı vergiler olarak belirlendiklerini öne sürmektedirler. Wellhausen M.729 yılına kadar cizye ve harac arasında bir ayrım yapılmadığını ba vergisi için cizye, toprak vergisi için haraç tabirlerinin ilk kez bu tarihte Emevi

Horasan valisi Nasr b. Seyyar tarafından gerçekle tirilen vergi reformu neticesinde kullanıldı mı iddia etmektedir.(Erkal,1993; 42) Di er taraftan Wellhausen ihtiyaçlar neticesinde zamanla ekillenenen slam vergi sisteminin Müslüman hukukçularca Peygamber sünneti ve ilk halifelerin amelleri ile kutsalla tırıldı mı ifade etmi tir. Buna kar ılık Hz mer sava yoluyla elde edilen topraklarda ya ayan bir gayr-i müslim e er Müslüman olursa kendisinden artık cizye alınmamasına ancak eskisi gibi haraç ödemeye devam etmesine karar vermi tir.(Fayda,1989; 81) Tarihi D.C.Dennet ise Wellhausen'in görü lerini hatalı ve dayanaksız bularak ele tirmi tir. Wellhausen'in görü lerini destekleyen Becker ise cizyeyi “ Cizye aslında fethedilen arazi üzerine tarh edilen kolektif vergi manasına gelir...Ferd ba ına olan kafa vergisi olan cizye ile mülk vergisi olan haraç arasında sonraları teessüs eden ayrılık iptidada mevcut de ildi...” ekinde tanımlamaktadır.(Becker,1955:200)

Cizye, senelik bir kereye mahsus olmak üzere yalnız erkeklerden tahsil edilmektedir ve slam ülkesindeki gayr-i müslimin slam'a kar ılı ıkmayaca ının bir göstergesidir. (Fidan,2005; 296) Bahsedildi i gibi bir ba vergisi olan cizyenin ekil miktarı Halife mer tarafından tespit edilmi tir.(Nedkoff,1944; 606)

1.1.2.Sebebi ve slam Dayana ılı

“Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Rasl'nn haram kıldı mı haram saymayan ve hak dini kendilerine din edinmeyen ehl-i kitab ile küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar sava ın. (tevbe,9/29)” ayeti cizyenin slam'daki temel dayanak noktasını olu turmaktadır. Bunun yanı sıra Tirmizi'den nakledildi ine göre *“Hz Muhammed askeri birlikleri d man üzerine gönderirken, d manın önce slam'a a ırılmasını, kabul etmezlerse cizye ödemelerinin teklif edilmesini, bunu da kabul etmezlerse onlarla sava ılmasını istemi tir”* (Fidan, 2005; 297).Yine Hz.Muhammed'in Cizye ayetinin indi i yıl Eyle, Ezruh, Cerba, Dumetlcendel, Necran, ertesı yıl Yemen, Bahreyn, Makna, Teyma ve Hecer halklarıyla yaptı ılı barı antla malarına bu hükmü koydu u bilinmektedir. (Erkal,1993; 42)

slamiyet' te gayr-i müslimlerden cizye alınması zimmet akdine dayanmaktadır. Zimmet *“sahip çıkma, koruma zorunda kalma”* anlamına gelmektedir. (Devellio lu,2010;1384) slam fıkıh anlayı ına göre zimme(zimma), slam hakimiyetini tanımak artı ile Müslüman toplumun, di er semavi din

mensuplarına konukseverlik ve koruma sâladı ı süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade eder. Zimmeden yararlananlara zımmi, zımmi topluluklarına ise ehl-i zimme (ahl-al –zimma) adı verilmiştir. (Cahen,1987; 566)

Cizyenin İslam'ı kabul etmeyen gayr-i müslimlere karşı ceza niteliği taşıyan yada gayr-i Müslimlerin korunmaları, himaye edilmeleri karşılığında alınan bir vergi olduğuna dair iki temel görüş bulunmaktadır. Batılı bazı yazarlar cizyenin ceza niteliğinde olduğunu düşünürken Kur'an'da geçen Tevbe Suresi'nin 29. ayetine dayandırırlar. Özellikle ayette geçen “*ve hümm sa irun*” (küçülüp boyun eğerek) ifadesi cizyenin gayr-i müslim açısından zellilik içerisinde tahsil edilmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu şekilde düşünen yazarlar vergi verenin ayakta durup tahsildarın yukarıda oturması, vergi verme esnasında zımminin elinin altta bulunması, vergi alındıktan sonra yumruk atılıp huzurdan kovulması veya “*ey zimmi cizyeni ver*” denilerek yakasından tutulup sarsılması şeklinde iddialarda bulunmaktadır⁵. Bu düşünceyi reddeden İslam alimleri sa irun kelimesinin küçülmekten başka teslim olma, silahı bırakma, boyun eğme anlamları bulunduğunu ve cizyenin ceza amaçlı alınmadığını sadece erkeklerden alınan bir vergi olmasını delil göstererek açıklamışlardır. Gayr-i müslimler İslam devleti tarafından korunmadığı zaman kendilerinden cizye alınmamakta ve her daha önce alınmış sa geri iade edilmektedir. Ayrıca İslam ülkesini savunmaya katılan zımmilerden cizye alınmadığı durumlar da görülmüştür. (Fidan,2005; 298)

Gayr-i Müslimler haraç ve cizye verirken Müslümanlar da zekat ve ömür vermekte üstelik askerlik görevini yerine getirmektedirler. Cizye karşılığında askere gitmeyerek mesleğini rahatlıkla icra eden ve dindarlarına karşı savaşmak zorunda kalmayan gayr-i müslimler bu anlamda Müslümanlar'a göre daha avantajlıdır. “Cizyenin gayr-i Müslimlere sâladı ı en büyük avantaj onları askerlikten muaf tutmasıydı. Muafiyetin altında yatan temel düşünce gayr-i Müslimleri aynı dinden olmadıkları insanlarla birlikte kendi dinlerinden olan kişilere karşı savaşmak mecburiyetinde bırakmamaktır.” (Gülsoy, 2002; 82)

⁵ Daha geniş bilgi için Bkz. Nedkoff,1944;613

1.1.3. İslam'a Göre Mükellefiyet Artları

Cizye mükellefi sayılabilmemesinin en önde gelen koşulları ehl-i kitap olarak bilinen dinlerden birisine mensup olmak ve erkek olmaktır. Tevbe Suresi'nin 29. ayetine dayanarak fıkıh cizyeyi Hristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler, ve Samiriler tarafından ödenen bir vergi olarak açıklamaktadır. Bunu ödeyen mükellefler yalnız dini inançlarına ve ibadetlerine müsamaha değil, üstelik himaye isteme hakkını kendilerine veren bir mukavele akdetmiş olmaktadır. (Becker, 1955; 201,202)

Cizye mükellefi sayılmanın koşulları ve temel esasları öncelikle Kur'an'ın açıklaması, Hz Muhammed'in ve ardından gelen halifelerin uygulamaları ile eklenmiştir. Tevbe Suresi 29. ayette yalnızca ehl-i kitap olanlardan cizye alınması gerektiği belirtilmektedir. Yahudi ve Hristiyanlar tüm kaynaklarda ehl-i kitap olarak kabul edilmektedir. Ancak Hz Muhammed zamanında ehl-i kitap olmayan Mecusiler'den de cizye alındığı Hz Ömer ve Ali'nin de bu uygulamayı devam ettirdikleri ayrıca Hz Osman'ın da Berberiler'den cizye aldığı bilinmektedir. Ehl-i kitap olmayan bazı din mensuplarından cizye alınması İslam fıkıh aleminde tartışılmaya başlandı. İslam hukukçuları sadece Hristiyan, Yahudi ve Mecusilerden cizye alınabileceğini öne sürerken Hanefiler Araplar'ın dışındaki diğer müslümanlardan, Malikiler ise bütün müslümanlardan cizye alınabileceğini belirtmişlerdir. İrtidat eden yani din değiştiren kimseden cizye alınmayacağı konusunda da tüm İslam hukukçuları arasında görüş birliği bulunmaktadır. (Erkal, 1993; 42)

Cizye ile mükellef sayılanlar bedence ve zihince sağlam olan, ödeme gücüne sahip, rehit olan erkeklerdir. Kadın, çocuk ve yaşlı erkekler savaşmak ile yükümlü olmadıkları için cizyeden muafırlar. Ayrıca sakat kör, ve malul olanlardan sadece servet sahipleri mükelleftir. Esirler, fakir olan rahipler (zengin manastırlara mensup rahiplerin cizyelerini reisleri öder), dilenciler ve fakirler cizyeden muaf tutulmuşlardır. (Becker,1955;200) Ancak geçmişte bazı Emevi halifelerinin din adamlarından ve İslamiyet'e geçen zımmilerden belirli bir süreli olarak cizye aldıkları bilinmektedir. (Erkal,1993;43) Cizye yükümlülüğünün rehit olmakla yani 15 yaşının tamalanmasıyla başladığını ifade eden Nedkoff, kazanç maksadıyla dört aydan fazla Müslüman memleketinde kalanlardan da cizye tahsil edildiğini belirtmektedir. (Nedkoff,1944:608)

Hanefi ve Malikilere göre zımminin ölümü cizyenin dümesi için bir sebeptir. Şafi ve Hanbelilere göre ise yıl tamamlanmamı ve cizye tahsil edilmemi se cizye borcu dümez ve terekeden alınır. (Erkal,1993;45)Ebu Yusuf'a göre ölüm halinde vergi makamı cizyeyi ölenin mirasından tahsil etmez çünkü bu durumda ba vergisi bir borç de il ölüye yüklenmi bir cezayı göstermektedir.

1.1.4. İslam'a Göre Cizye Miktarı

Öncelikle cizyenin miktarı her bölge için sabit tutulmamı söz konusu bölgenin ekonomik ko ulları ve tedavüldeki para birimi gözetilmıdır. Bazı bölgelerde cizye ki i baına alınırken bazı bölgelerde topluca alınmıdır. Çe itli kaynaklarda bu ayırımın belirlenmesinde etkili unsurun bölgenin sava veya barı yoluyla anlaarak ele geçirilmesi oldu u ifade edilmektedir.

Hz Muhammed zamanında paranın yanı sıra çe itli kabilelerden farklı miktarlarda elbise de cizye olarak tahsil edilmi dir. Zimmiler Hz Ömer zamanında O'nun belirledi i kriterlere göre üç sınıfa ayrılmıdı. Zenginler ki i baına 4 Dinar altın veya 48 dirhem gümü para; orta halliler 2 dinar veya 24 dirhem; en a a ı sınıf ise ki i baına 1 Dinar veya 12 Dirhem Cizye veriyordu. Mehmet Erkal bu üçlü ayırimda Sasani etkisinin söz konusu olabilece ini belirtmektedir. (Erkal,1993;45) Cizyenin miktarı konusu, İslam Mezheplerine göre farklılık göstermekteydi. Hanefilere göre ba vergisi Ömer tarafından kesin olarak belirlenmi olup ne alçaltılabilir nede yükseltilebilir. Malikilere göre miktarın tespiti halifeye bırakılmıdır. Şafii'ye göre ise Ömer tarafından belirlenen miktarın yükseltilmesi caiz ancak düürülmesi caiz de ildir. (Nedkoff,1944;609)

Ba vergisi her yılın baında nakit olarak toplanmaktaydı, bazı durumlarda taksitle ödeme yapmaya da müsaade ediliyordu. Gerekli hallerde ba vergisi ayniyat ekinde de alınabilmekteydi. Yük hayvanı veya e ya de erine göre alınabildi i gibi sakat hayvan, domuz ve arap reddedilmekteydi; ancak satılmalarıyla elde edilen para cizye olarak kabul edilebilirdi. (Nedkoff, 1944:611)

Ebu Yusuf'a göre bir mükellef cizyesini ödeyemedi i taktirde dayak atmak, üzerine ya sürmek, güne te bırakmak ile de il de ancak hapis ile ödemeye sevk edilirdi. (Becker, 1955:200)

1.2.Osmanlı Vergi Sistemi çerisinde Cizye

Osmanlı'da vergi sistemi tekalif-i örfiye ve tekalif-i er'iyeye olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktaydı. er'i vergiler içerisinde yer alan cizye, haraç vergisi ile birlikte zimmi ve Müslüman tebaa arasındaki ana ayırım noktalarındandı. Cizyenin, Osmanlı'nın kurulu devrinden beri alındığı ve hazine gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturduğunu bilinmektedir.

Daha önce hüküm sürmüş olan İslam Devletleri'nden Osmanlı Devleti'ne intikal edinceye kadar ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerinde er'i oran esas alınmak üzere cizye miktarında, tahsil yönteminde veya yükümlü olan sınıfları üzerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ancak büyük ölçüde İslam Dini'nin emrettiği er'i hükümlere bağlı kalmış ve söylenilebilir.

Osmanlı Devleti'nde konuyla ilgili ferman, berat hüküm gibi belgeler eriatın cizyeye ait kararlarına dayandırılmaktaydı. (Nedkoff,1944;621)Bu tür belgelerde cizye ve haracın İslami kökenine vurgu yapılarak İslam'ın ilk yıllarında nasıl uygulandığını, hangi miktarda alındığını belirtmek suretiyle cizye ve haracın dinsel ifade edilmeye çalışılmıştır.(Ercan,2001;252)

1670 tarihli "Kandiye Kanunu"nda cizye "Haraç iki nev'i üzere mebni olup, nev'i-i evvelki keferenin ru'usuna vaz' olunur. Cizye ile müsemmadır." ekinde tanımlanmıştır. (Ercan,2001;251) XVI.yy'a kadar cizyeyi ifade etmek üzere "haraç" kelimesi kullanılmıştır. Daha sonra "cizye" veya "cizye-i er'i" yaygınlaştıkça birlikte bazı belgelerde cizyeyi arazi haracından ayırt etmek için "ba haracı" tabirine de rastlanmaktadır. (Nalcık,1993;45)

Cizye aslında sadece gayr-i müslimlerden alınan bir vergi olsa da Osmanlı'nın Müslümanlar'dan da cizye aldığı görülmüştür. Gayr-i Müslimlerin ba tinalarını alan Müslümanlar'dan da haraç, cizye ve ispençe istenmiş onlar da bundan dolayı gayr-i Müslimlere ödetmişlerdir. Bunun üzerine kanunnameye ba tina tasarruf eden sipahi ve Müslümanların vergilerini bizzat kendilerinin ödemesi hükmü eklenmiş aksi halde ba tinalarının ellerinden alınıp gayr-i müslimlere verileceği belirtilmiştir. (Ercan,2001;257)

1.2.1.Mükellefiyet ve Muafiyet Ko ulları

14-75 ya arası, akıl ve beden sa lı ı yerinde, i sahibi olan her erkek cizye ödemekle mükellef sayılmaktaydı. Sakat, kör, i siz, kadın, çocuk, malul ve fakir kimseler cizyeden muaf tutulmu tur fakat kocalarının arazisi kendisine intikal etmi kadınlar da cizye ödemekle yükümlü idiler. Rahip ve ke i ler ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları halde 1691 reformundan sonra malul olanlar hariç mükellef sayılmı lardır.(nalcık,1993;46) Böylece vergiden ba ı lanma hasta, sakat, ya lı ve kendisini tamamen ibadete vermi gerçek din adamları için geçerli olmu , çalı ıp para kazananlar cizye mükellefi sayılmı tur. (Ercan,2001;259)

Vergi memurları açısından genç ya taki zımmilerin mükellef sayılma ya ına gelip gelmediklerini tespit etmek güç olabilmekteydi. Çünkü çocu un menfaat gere i ya ını küçük göstererek vergi memurunu yanıltmak söz konusu olabiliyordu. Nedkoff Fransız seyyah Tournefort'un verdi i bilgilere göre iyoz Adası'ndaki vergi memurlarının ya tespit etme adına yaptıkları uygulamadan bahsetmektedir. Buna göre ya gere i mükellef sayılma durumu belirlenmeye çalı ılan çocu un boynu iple ölçülmekte ve bunun iki katı alınmaktaydı. Ölçüsü alınan ip çocu un kafasından rahatlıkla geçerse çocuk mükellef sayılmaktaydı. (Nedkoff,1944;624)

Osmanlı'da bir zımmi veya zımmi grubu herhangi bir hizmet kar ılı ı çe itli vergilerden muaf tutulabilirdi. Ancak bu muafiyet ço unlukla er'i vergilerden ziyade örfi vergilerde görülmekteydi. Bunun altında yatan dü ünçe beytü'l-mal-i müslimin gelirinin azalabilece iydi. er'i vergilerden muaf olma genellikle askerlik hizmeti gibi önemli hizmetler kar ılı ında yapılmaktaydı. Devlet mükellefleri vergiden muaf tutarken önce avarız sonra rusum-ı raiyyet sonrada rusum-ı er'iyye sırasını dikkate alır bazen bunların birinden bazen da hepsinden ba ı lanma durumu söz konusu olurdu. (Ercan, 2001;258)

Belli bir bölgede ikamet etmeyen ve belirli bir i i olmayan gayr-i müslimlere “yava” (kaçkun) bunlardan alınan cizyeye de “yava cizyesi” denilirdi. Yabancı tüccarlar yava sayılmaz ve belirli ko ullara ba lı olarak onlardan cizye alınmazdı. (Tabako lu,2000;88)

Osmanlı topraklarında bir seneden uzun kalmamak kaydıyla ecnebler cizyeden muaf tutulmaktaydılar.(Nedkoff, 1944;624) Bunun yanı sıra kapütülasyonlar gere i yabancı elçilerin tercümanı olan zımmiler de cizyeden muaf sayılmı lardır. (nalcık,1993;47) Geçit yerlerinde, adalarda ve sınır boylarında bulunan zımmiler söz konusu bölgelerin co rafi konumları veya üstlendikleri hizmetler nedeniyle cizye ve di er vergilerden muaf tutulur ya da çok az vergi öderlerdi. Müslümanlara ait bir kuruma vakfedilen topraklar üzerinde ya ayan halktan vergi toplanmasına yardım edenlerden, madenlerde çalı anlardan, çalı amayacak kadar ya lananlardan da kısmen veya tamamen vergi alınmazdı. (Ercan,2001;258) Yeniçeri olarak dev irilmi çocukların akrabalarına, Selanik'te baruthaneye güherçile temin eden zımmilere de muafiyet tanınmı tı. Osmanlı Ordusunda hizmet eden zimmi sipahi, voynuk, martalos, eflak gibi askerler cizyeden muaftılar. Voynukların o ullahı ve karde leri bedel-i cizye adı altında 30 akçe gibi dü ük bir mebla vergi öderlerdi.(nalcık,1993;47)Sava zamanınlarında harp alanına yakın yerlerde veya askeri yollar civarında bulunanlar cizye miktarının yarısını verirlerdi. Dü man istilas ı sebebiyle yerlerini terk edenlerde belirli bir dönem cizyeden muaf tutulurlardı. (nalcık,1993;48)

1.2.2. Cizye Tahsilatı

slam hukuna göre cizye ahıslardan toplanan (cizye ale'l-ruus) ve anla ma artlarıyla belirlenen de i mez sabit bir mebla (maktu) olmak üzere iki ayrı ekilde toplanırdı. Maktu cizye usulü iki ayrı alanda uygulanmaktaydı. Bunların ilki Osmanlıya ba lı vassal Hristiyan Prenslıklarle haraçgüzar devletlerin belirli bir miktar üzerinden yıllık olarak ödemeyi taahhüt ettikleri vergiydi. kincisi ise do rudan padi ahın tebaası sayılan zimmi reayadan cemaat olarak toplu bir miktarın bu usulle alınmasıydı. Çünkü tahsildarların suistimallerinden ikayetçi olan bazı bölgelerdeki zımmiler toplu ve belirli bir miktar ödemeyi tercih ediyor aksi halde buldukları yeri terk etme tehdidinde bulunuyorlardı. Maktu sistemin mükellefler açısından dezavantajı ise bölgenin herhangi bir sebeple nüfusu azaldı ı takdirde maktu sistem de i mez sabit miktar ödemeyi gerektirdi inden meydana gelen aç ı geride kalanlar tamamlamak zorunda kalıyor ve ki i ba ına dü en pay fazlala ıyordu.(nalcık,1993;46)

Merkezi otoritenin zayıflaması ile maktu sistem oldukça yaygınlaştı. Yönetimin ta radaki gücünü kaybettiği sıralarda cizyenin belli bir miktar ile toptan alınması olan maktu yani götürü sistemine geçilmesi de Hıristiyan cemaat lideri anlamına gelen kocaba ılık bakımından önemlidir. Cizye miktarı cemaat kocaba ıları ile yapılan anlaşmalarla belirlenmekte idi. Bu sistemin yaygınlaşması ile devletin vergi yükümlülükleri üzerindeki otorite ve kontrolü zayıflarken müslümanlardan vergi toplama işini ayanların üstlenmeleri gibi kocaba ılar da Hıristiyanlardan vergi toplama işini üzerlerine aldılar. Bu durum 18. yy'da özellikle Balkanlar'da bir üst tabakanın oluşmasına uygun bir zemin hazırladı.(Mert,2000;141)

Cizye tahsili ilk dönemlerde devlet memurları tarafından yapılmaktaydı. Ancak bu şekilde hazine aleyhinde bazı suistimaller meydana geldiği için II.Mehmet döneminde vergi iltizam sistemi uygulanmaya başlandı. Bu şekilde birlikte suistimaller devam etti ancak eskiden devlete ait olan zarar gayr-i müslim halkın üzerine kaldı. Tahsildarlar halktan kanunun müsaadesinden daha yüksek meblağlar tahsil ettiler. (Nedkoff,1944;622)

II. Mehmed zamanında bir köyden kaçan yükümlülerin cizyelerinin yarısını tımar sahibine tazmin ettirilir diğ er yarısı ise köyde kalanlara paylaştırılırdı. XVI. yy sonlarında tımar sisteminin çökmesiyle bütün yük ikinci grubun üzerine kaldı. Bu duruma ancak herkesin kendi cizyesinden sorumlu olduğu belirtilmek suretiyle 1691'deki cizye reformu ile çözüm getirilebildi. (Nalcık,1993:46) Ancak imiz kaynaklarda 1691 reformu öncesinde cizye tahsilat usullerine dair çok ayrıntılı bilgi yer almamakla birlikte Ahmet Tabakolu söz konusu reformdan önce cizyenin hane başına alındığını ve 1691'den sonra klasik İslami dönemde olduğu gibi ala, evsat ve edna sınıflarına ayrılarak tahsil edildiğini belirtmektedir.(Tabakolu,2000;188) 16.yy'da Filistin, Macaristan ve Selanik'te, 1691 cizye reformundan önce de Balkanlar'daki çeşitli bölgelerde cizyenin hane başına alındığı bilinmektedir. (Nalcık,1993;47) 1672-1673 yılı Kıbrıs cizye defterine göre cizye hane başına toplanmış, Kıbrıs genelinde 13.790 haneden hane başına 451 akçe cizye tahsil edilmiştir.(Gökdemir,2012;14,)

1691 Cizye reformu ile birlikte Köprülü Fazıl Mustafa Paşa cizye mükelleflerine verilmiş ve her seferinde değiştirilmek üzere ala, evsat ve edna adı ile

mühürler bastırıp renkli tevzi kağıtları tanzim ettirmiştir. O dönemin parasıyla alandan dörder, evsattan iki er, ednadan birer erifi altın(360 akçe de erinde) alınmasına karar verilmiştir. Devletçe vergi toplanması için “*cizyedar*” adı verilen özel memurlar tayin edilmiştir.(Kenanoğlu, 2007;379) “*Kağıt*” veya “*varak*” adı verilen bu belgeleri kimisi muhafaza edecek ve gerekli durumlarda vergisini ödemiş elindeki adına düzenlenmiş belge sayesinde kanıtlayabilecekti.

Cizyenin tahsilinden memleketin çeşitli yerlerine tayin edilmek üzere 180 tahsildarın başlı olduğu bir başmültezim sorumluydu. Defterdarlığın sekizinci kalemi olan cizye muhasebesi kalemi yıllık 15 000 000 adet cizye kağıdı çıkarmakta idi. Tahsildarlara teslim edilen bu kağıtlar 180 bohça içerisinde yer alıyor ve tahsilatın ardından muhafaza edilmek üzere mükelleflere veriliyordu. Cizye kağıtları her bölge için belirli miktardaydı ve nüfusun artıp azalmasına bakılmaksızın söz konusu sayı değişmiyordu. Üzerinde “*cizye-i gebran*” (gayr-i müslimlerin cizyesi) yazılı olan cizye kağıdında beşer mühür ; cizyenin sınıfı, senesi, Baş Hazine, cizye muhasebecisinin ve cizye umum mülteziminin isimleri bulunuyordu. Tahsildar mükellefin ismini, önemli ahsî ve fiziksel özelliklerini kaydeder ve cizye tahsilatı yapıldıktan sonra kağıdı adına düzenlenen kizye teslim ederdi. (Nedkoff,1944;622,623)

Toplanan para torbalara doldurularak ağız mühürlenir, cizye verenler cizye defterine imzalarını, defter cizyedar tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra İstanbul'a gönderilirdi. Cizye toplandıktan sonra her mahalle veya köye cizyenin toplandığını gösteren “*temessük*” veya “*tezkire*” adı verilen bir belge verilirdi.(Ercan,2001;256)

Cizye vergisi toplayanlara önce “*haraci*” yada “*haracci*” sonraları “*cizyedar*” denilmiştir. (Nalcık,1993;45) Osmanlı'da cizye toplayacak memurun emin ve mutemed kimselerden seçilmesine itina gösterilirdi. (Ercan,2001;255)

Defterdarlar ve kadılar cizye toplanma işinin düzeni içerisinde gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktaydılar. Görevlendirilen tahsildarlar ise devlet merkezine dönüşlerinde hesap vermek üzere cizye muhasebesi bürosuna muhasebe bilançoları vermekteydiler. (Kenanoğlu, 2007;384)

Bazı büyük sultan ve vüzerâ evkafının cizyeleri vakıf idareleri tarafından toplanmaktaydı. Bazı yerlerde ise cizyenin sipahiler tarafından toplandı ı ayrıca harem a alarının da cizye toplamada kullanılabildikleri görülmektedir. Merkezden uzak ve mali bakımdan özel konuma sahip bazı eyaletlerin cizye muhasebesi eyalet merkezlerinin maliye daireleri tarafından tutulmakta ve merkeze yalnız eyalet dahilindeki ihtiyaçlardan arta kalan bazı varidat fazlaları gönderilmekteydi. (Kenano lu,2007;384,385) Cizye her Hicri senenin ba ında yani Muharrem ayında toplanmaktaydı.

1.2.3.Miktarı

Osmanlılar cizye miktarının belirlenmesinde ala, evsat, edna sınıflara göre 48, 24, 12 dirhem olarak kabul edilen Hanefi Mezhebi'nin sabit vergi miktarlarını kabul etmişlerdir.(Nedkoff, 1944: 621) Paranın de erinin de i mesi benzerli in sadece katsayı ve vergi sınıfları ile sınırlı kalmasına sebep oldu. Genellikle ala , evsat ve edna sınıflardan 48, 24 ve 12 akçe cizye alınıyordu. slamiyet'in ilk dönemlerindeki dirhem ile Osmanlı akçesinin e it de ere sahip olmamasına ra men bazen alınan cizye er'i dirhem üzerinden hesap edildi çünkü para de erinin dü mesi nedeni ile azalan cizye geliri yüksek tutulmaya çalı ılıyordu. (Ercan, 2001; 253)

Osmanlı'da ilk dönemlerde cizye fiyat ayarı piyasadaki gümü ve altın para üzerinden veya nadiren tedavüldeki bakır para ile de yapılabilirdi. Cizye 16. yy sonlarına kadar akçe daha sonraları ise “para” birimi üzerinden toplanmı tı. Mali bunalım dönemlerinden itibaren akçenin de erinin sürekli dü mesi üzerine her yıl cizye toplayıcılarına resmi paranın de erini bildiren fermanlar yollanıyordu. Paranın de eri ile piyasa arasındaki farklılık huzursuzlu a neden oldu u için hazine sadece altın para kabul etmeye ba ladı. Di er bazı zamanlarda da cizye toplayanlar halkı kendi inisiyatifleriyle altın para vermeye zorluyorlar ve aldıkları altın parayı piyasada akçeye çevirerek aradaki farktan faydalanıyorlardı. Bunun önüne geçmek için devlet gümü para da kabul edilmesine dair ferman çıkarmı tı.(nalcık,1993;47)

Cizyenin sınıflara ayrılmadan herkesten e it olarak toplandı ı durumlarda görülmekteydi. Bu durumun yasall ına vurgu yapmak için yayınlanan fermanlarda fıkihtan örnekler de verilirdi .(Ercan,2001;253)

Toplanan cizye miktarı bölgesel olarak de i iklik gösterebilmekte aynı zamanda tek ve sabit bir rakam üzerinden alınabilmekteydi. Örne in Kanuni zamanında cizye bedeli Adana, am, Safed gibi bölgelerde 80 akçe, Ta öz adasında 30 akçe, Bitlis'te 55 akçeydi Bu farklılık, söz konusu bölgenin fiziki elveri sizli i, halkın refah seviyesi veya muhafızlık gibi çe itli ek hizmetler üstlenilmi olmasından kaynaklanabiliyordu. (nalcık,1993;47) Kıbrıs Adası'ndaki cizye vergisi ba üzerine de il hane üzerine yapılmaktaydı ve 450 akçe tutmaktaydı. Macaristan'da ise cizye vergisi evlere göre veya kapılara göre alınmaktaydı bu yüzden orda cizyeye “*kapı resmi*” adı verilmekteydi. (Nedkoff,1944;625) Ancak aynı evde ya ayan karde lerin veya akrabaların gelirleri, yiyecekleri, ticaretleri vs ayrı ise aynı evde oturmalarına bakılmaksızın hepsinden ayrı vergi alınırđı. Ayrıca Macaristan ve çevresindeki Hatvan, Kopan, amanturna ve Lipova Livalarında Macar Krallı ı döneminden kalan bir filorilik vergi cizyeye çevrildi ve buna resmi filori denildi.(Ercan,2001;254)

Ala, evsat, ve edna cizye sınıfları mükellefin kazancına göre belirleniyor kazancın miktarı ise bölgesel olarak de i iklik gösterebiliyordu. Ala sınıfa “*gani* “ veya “*zahirü'l- gına muksir*” evsat sınıfına “*mutavasutu'l-hal*”, edna sınıfa ise “*fakir-i mu'temel*” veya “*fakir-i kasib*” denilmekteydi. (Ercan, 2001;253)

1.2.4.Cizye ile İlgili Suistimaller ve Bunları Önlemek Adına Yapılan Düzenlemeler

Cizyenin tahsili esnasında gerek tahsildarlar gerekse mükellefler tarafından sergilenen çe itli suistimaller söz konusu olmaktadır. Devlet, hazine gelirlerinin önemli bir kısmını olu turan cizye gelirinin azalmaması amacıyla çe itli düzenlemeler yaparak bu suistimallerin önüne geçmeye çalı ıyordu. Bu anlamda yapılan en köklü düzenleme 1691 cizye reformu ile ka ıt usulünün uygulanmaya ba laması ve her mükellefin kendi vergisinden sorumlu tutulmasıydı. Ancak vergi toplayıcıları halka da ıtması için kendilerine teslim edilen ka ıtları tamamen tüketebilmek için vergi mükellefi olmayanları ödeme yapmaya, vergisini alt seviyeden ödeyenleri ise yüksek seviyeden ödeme yapmaya zorlayabiliyorlardı. Bazı görevliler ise rü vet kar ılı nda zengin mükelleflerin seviyesini dü ük gösterip meydana gelen aç ı fakir halka yüklemek suretiyle kapatıyorlardı. (nalcık,1993;48)

Vergi memurlarının cizye tahsilatı esnasında halka kötü muamele yapıp, zor kullandıkları gibi henüz re it sayılmayan çocuklardan da vergi almaları söz konusu olabiliyordu. Sava , hazine gelirlerinin azalması gibi bazı durumlarda ise devletin iste i üzerine bazı ek vergi uygulamalarının yapılması, daha fazla cizye ka ıdı sürümü veya cizyenin vaktinden evvel toplanması gibi tedbirlerle olası bunalımların önüne geçilmeye çalı ılıyordu. (Nedkoff,1944;624,626)

Rü vet ve suistimaller ilerleyen dönemlerde alınan tedbirlere ra men artı göstermekte ve özellikle merkezi otoritenin etkisinin daha az hissedildi i üca bölgelerde artan vergi yükümlülü ü kar ısında halk zor durumda kalmaktaydı. Kadılar her resmi muamele için vergi memurundan 10 akçe miktarında (kadı hakkı veya icazetname rüsümü) vergi talep ediyorlar vergi memurları ise bu masrafı halka yüklüyorlardı. (Nedkoff,1944;626) Vergi mükellefleri cizye ödemenin dı ında vergi toplayıcılarının mai et veya maa adı verilen ahsi masraflarını kar ılıyor ve merkezdeki cizye kalemine resm-i kitabet harcı ödüyorlardı. Resm-i Kitabet tüm Osmanlı maliye bürolarınca uygulanan ve katiplik hizmeti kar ı ında alınan harçları ifade eden genel bir uygulamaydı.1694 yılında yayınlanan bir fermanla bu konuda bazı düzenlemeler yapıldı. Vergi toplayanlar aldıkları ek vergi ve gelirleri kendi adlarına de il hazine adına toplayacaklar ve topladıkları paraları önce hazineye göndereceklerdi. Ardından görevli memurlara cizye bürosunda gerekli ödemeler yapılacaktı. Yine aynı fermanla kanuna aykırı olarak zahire, katibiye, sarraciye, kolcu akçesi, harc-ı mahkeme, mum akçesi, buyruldu gibi çe itli isimler altında salgınlar salınıp para alındı ından da bahsedilmektedir. (nalcık,1993;46,47)

Suistimallerin önüne geçmek ve vergileri daha hızlı toplayabilmek adına çe itli dönemlerde senelik iltizam usulüne geçilmesi veya iltzamin kayd-ı hayat artıyla verilmesi gibi usuller denendi. Ancak bu durumdan teba ve devlet zarar görürken daima mültezimler karlı çıkıyordu. Senelik iltizamda mültezimler memuriyet süresi kısa oldu u için di er uygulamada ise memuriyetlerinin katili inden dolayı keyfi hareket ediyorlardı. Nedkoff sistemin en zayıf noktasını, esnek olmayı ı nedeniyle masraflar artarken vergi gelirinin aynı kalması olarak de erlendirmektedir. (Nedkoff,1944; 626,627)

1.3. 19.yy' da Cizyenin Geçirdi i De i iklikler

1.3.1. Genel Hatlarıyla Mali Düzenlemeler ve Cizye Vergisi

18.yy sonu ve 19.yy ba ında alınan askeri yenilgiler ve içerde ya anan sosyo-ekonomik problemler, güçlü ve modern Avrupa kar ısında klasik Osmanlı düzeninin ömrünü tamamladı na i aret etmekteydi. III.Selim döneminden ba layarak, II.Mahmud, ve Abdülmecid'le devam eden süreçte askeri yapıdan ba layarak maliyeden hukuka , idari yapıdan e itim sistemine kadar uzanan oldukça geni bir sahada kayna ını batıdan alan reformlar gerçekleştirildi. Ancak bu modernle me ata ı tecrübe ve yeti mi eleman eksikli i, muhafazakar kesimin yo un muhalefeti vb sebeplerle çok da verimli olamadı.

Osmanlı modernizasyonunun kö e ta larından diyebilece imiz Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanından sonra hayata geçirilen reformların kayna ını, II. Mahmut döneminde aramak gerekmektedir. “Balkan milliyetçili i neticesinde gerçekleştirilen Yunan syanı (1821) Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasına (1826) sebep olmu ve askeri alanda ba latılan reformlar ba ta maliye olmak üzere di er alanlara da yansıma tı.” (Ortaylı,1985;1545) II. Mahmut döneminde adil bir vergilendirme için öncelikle nüfus sayımları ve kadastro yazılımlarıyla ki ilerin gücü orantısında vergi ödemesi hedeflenmi ve 1831 yılında ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmi tir. Emirlerin zamanında iletilmesi, memurların denetlenip vergilerin düzenli toplanması amacıyla ilk düzenli posta hizmeti kurulmu , yollar onarılmı ; kitle göçünün önüne geçmek ve halkı denetim altında tutmak amacıyla mürur tezkeresi uygulaması ba latılmı tır.(Shaw,1983;70)

II.Mahmud döneminde H.1250 yılında yapılan de i iklikle cizye sınıflarında düzenleme yapılmı ; ala bedeli 60, evsat 30, edna 15 kuru olarak belirlenmi tir. (Kenano lu,2007;380) 23 Mayıs 1834 tarihli bir irade ile tüm vergi memurları ve kolcular görevlerini kötüye kullanmaktan dolayı görevden uzakla tılmı ve her kazada kadının ba ında bulundu u bir meclis cizye toplama i ini üzerine almı tır. Buna göre cizye bohçaları öncelikle bölge kadısına gönderiliyor ve kadı tarafından köy ve nahiyelere sevkediliyordu. Kadı, mütesellim ve voyvodadan olu an bir komisyon Müslümanların arasından saygın güvenilir ki ileri tahsildar olarak belirler bölgenin gayr-i Müslim din adamının ba kanlık etti i bir de gayr-i Müslim

komisyonu kurulurdu. Böylece cizye tahsilatında tarihte ilk kez gayr-i müslimler de temsil edilmi oluyordu.(Nedkoff, 1944;628) Önceden merkezden bir bohçada 2 sancak yada 3-10 kazaya birden gönderilen cizye ka ıtları tatarlar vasıtasıyla eyalet maliye bürolarından bölgelere da ıtılırdı. Ancak yeni düzenlemeye göre her kazaya nüfus miktarına göre ka ıt gönderilmesi gerekiyordu ve her mükellef sadece aldığı ka ıttaki cizye bedelini ödemek zorundaydı. Toplanan paradan vergi memurlarının maa ları için belli bir mebla ayrılır ve para merkeze gittikten sonra tekrar memurlara maa ları gönderilirdi.(Nedkoff,1944;629)

1839 yılına gelindi inde Mısır Meselesi' nde büyük devletlerin deste ini almak, yabancı devletlerin Osmanlı içi lerine karı masını önlemek milliyetçili in etkisini kırarak tüm tebayı bir arada tutmak gibi hedefleri bulunan Tanzimat Fermanı ile padi ah Abdülmecid, ayırım gözetmeksizin tüm halkın can, mal , namus güvenli ini garanti altına alırken vergi sisteminde adalet vaadediyordu.

Tanzimat Döneminde giri ilen reformlar için devletin önemli ölçüde mali kayna a ihtiyacı vardı. Bu da vergi sayımlarının eskiye nispetle daha titizlikle yapılması ve vergilerin daha sistemli toplanması anlamına gelmekteydi. Geleneksel Osmanlı mali düzenini devralan Tanzimat sürecinde, merkez ve ta ra mali yapısında oldukça önemli geli meler kaydedildi. Ayrıca merkeziyetçi Tanzimat anlayı mın gere i olarak idari alanda olu turulan eyalet meclisleri, muhassıllık vb kurumlar vergi sistemini düzene koymayı hedefliyor; vergilerin hızlı bir eilde toplanması ve do rudan hazineye aktarılması amaçlanıyordu. Özetle “idari alanda yapılan ıslahatlar mali merkeziyetçili i hayata geçirmek için bir araç olarak kullanılmı tır. Bu süreçte tüm gelirlerin hazinede toplanıp, tüm giderin merkezi hazineden kar ılanması prensibi esas alınmı tır. “ (nalcık,1985;1537)

1839 Tanzimat Fermanı ile bütün vergi toplayan görevliler hazineden maa a ba landı. Mükelleflerden sadece hayvanları için belirli bir miktar erzak temin etmelerine izin verildi.(nalcık,1993;48)

Tanzimatçı devlet adamlarının önemle üzerinde durdukları mali konuların ba nda iltizam gelmekteydi. Halktan gelen ikayetler ve bu sistemin devlete faydası olmadı ı dü üncesi iltizam uygulamasına son verilmesine sebep oldu. Vergi

sisteminde herkesin gücüne göre tek bir vergi ödemesi ve bu amaçla merkeze yakın bölgelerden ba lamak suretiyle mal ve emlak sayımı yapılmasına karar verildi. Mültezimlerin yerine sancaklara bu sayımı gerçekle tirecek hem de vergi i lerini yürütecek muhassıl-ı emval adında aylıklı devlet memurları gönderildi. Bunların yanına bir mal, bir nüfus ve bir de emlak katibi verildi i gibi vergi ve çe itli i lerin görü ülüp kararla tırılması için muhassılık meclisleri kuruldu. Muhassılık sistemi ile hem mali hem idari-askeri i leri yürüten vali, sancak beyi daha sonrada mütesellimlerin mali yükümlülükleri kalmamı oluyordu. Böylece yöneticilerin hazine gelirlerini kendi çıkarları do rultusunda kullanmaları önlenmi olacaktı. (Çadırcı,1997;208,209,210) Ancak muhasılık yapabilecek nitelikte yeterli sayıda eleman olmadı ı için muhasıllara çok büyük görev alanları dü üyor ve bölge halkı ile ili kileri olmadı ından ba arılı olamıyorlardı. Hazine gelirlerinin dü mesi üzerine muhassılık kaldırılarak iltizam sistemi yeniden uygulamaya koyuldu. (Shaw,1983;131)

Muhassılık uygulaması esnasında vergilerin zamanında toplanıp merkeze gönderilmesini sa lamak ve di er bölgesel meseleleri tartı mak amacıyla kurulan muhassılık meclislerinde muhassıl, iki katip, hakim, müftü, asker zabiti gibi üyelerin yanı sıra Müslüman olmayan halktan da onları temsilen metropolit ve kocaba ılardan iki ki i bulunuyordu. Muhassılıkların kaldırılmasıyla bu meclislerin adı de i tirilerek önce memleket meclisleri sonra da eyalet meclisleri adını aldı.(Çadırcı,1997;212,215)

Söz konusu yenile me dalgası konu ba lı ımızı te kil eden cizye vergisini ba langıçta sadece tahsil edili biçiminde etkilemi tir. Devlet, Gayr-i Müslim cemaatlerin vergilerinin kendilerinden olmayan vergi memurları tarafından toplanmasından dolayı huzursuz olabilecekleri dü üncesiyle cemaat önderlerine bu alanda sorumluluk verme yoluna gitmi tir. Der-saadet'te patrikhaneler ta rada ise kocaba ı ve piskoposlardan yararlanılmı tir. (ener,1992;252) Halil nalcık maktu sistemin Tanzimat döneminde reaya yararına oldu u dü ünülerek genelle tirildi ini ifade etmektedir.(nalcık,1993;46)

17 ve 18. yy boyunca hazine gelirleri içerisinde cizyenin önemi büyüktü çünkü gelir grupları içerisinde en büyük bölümü olu turmaktaydı. Özellikle bölgesel

da ılım içerisinde gayr-i müslim nüfusun yo unluk gösterdi i Rumeli topraklarından sa lanan cizye gelirlerinin önemi belirgindi. Ancak Tanzimat döneminde cizye gelirlerinin önceki dönemlere nazaran önemini kaybetti i görülmektedir. Genel vergi da ılımı içerisindeki payı % 5,33'ten 3,80'e inmi tir. Ancak bedel-i askeriye uygulamasına geçerken yapılan hukuki de i iklikler bu dü ü te etkili olmamı tır. (ener,1992;267)

1.3.2.Bedel-i Askerî ve Cizyenin Kaldırılması

Klasik dönemde Balkanlar'da voynuk, martalos, eflak, Hıristiyan tımar erleri gibi gruplardan askeri alanda faydalanıldı ı gibi donanma ve tersanede teknik konularda istihdam edilenler ba ta olmak üzere askeri hizmette bulunan tüm gayr-i müslimler cizyeden muaf tutulmaktaydılar. Ancak gayr-i müslimler muvazzaf askeri sınıfı olu turan Kapıkulu ordusuna hiçbir zaman dahil edilmediler, aynı durum eyalet ordusu (Tımarlı sipahiler) içinde geçerliydi. 1835 yılına kadar gayr-i müslimler Osmanlı ordusunda muvazzaf olarak istihdam edilmediler. İlk kez 1835 yılında 1098 gayr-i müslim genci donanmaya kaydedildi. Cizyeden muaf olma, belirli bir miktar maa alma kar ılı nda be yıllık askerlik hizmeti için 1837 yılında ikinci kez alım yapılmaya karar verilince bu durum gayr-i müslimler arasında büyük bir korku uyandırdı. Kom u ülkelere, adalara veya da lara firar edenler oldu. Tanzimat Fermanı'nda askerli in genelle tirilmesine dair açık bir hüküm yoktu ancak fermanın e itlikçi prensibi gayr-i müslimlerin de askere alınmasına i aret ediyordu. Bundan sonraki süreçte gayr-i müslimlerden asker istihdamı için ne kadar çaba sarfedildiyse de gerekli verim alınamadı. Bu durum devletin idari kadrosunda uzun yıllar sürecektartı malara ve fikir ayrılıklarına neden oldu. Hristiyanlar ekonomik faaliyetlerle u ra ıp ülkenin nimetlerinden rahatlıkla istifade ederken askerlik görevi ile yükümlü olan ve oransal olarak sürekli azalan Müslüman reaya ekonomik alanda verimlilik sergileyemiyordu.(Gülsoy,2002;84,85)

14 Mayıs 1855 tarihli bir irade ile gayr-i müslimlerin askere alınması kararla tırıldı. Kırım sava ı(1853-1856) devam etmekteydi ve ordunun asker ihtiyacı hat safhadaydı. Yapılan açıklamaya göre cizye vergisi kaldırılacak, gayr-i müslimler de nüfusları oranında orduya asker göndereceklerdi. Yetenekli olanlar subay

olabilecekler hatta gayr-i müslim çocukları da askeri okullara girebileceklerdi. ihtiyaç fazlası olanlar da bedel-i askeri altında yeni bir vergi ödeyeceklerdi. Ancak gayr-i Müslimler ço unlukla bu karara direnç gösterdiler ve yeniden firar olayları ya andı.(Gülsoy,2002;87) 1856 Islahat fermanı ile e itlik gere i gayr-i müslimlerin de askere alınması durumu bir kez daha tasdik edilmi ti fakat bu durumdan ne Müslümanlar ne de gayr-i müslimler memnun kalmı tı. Müslümanlar butür yeniliklere henüz hazır de illerdi, gayr-i müslimler ise ekonomik sebeplerle askerlik yapmak istemiyorlardı. Ayrıca Müslüman bir devletin ordusunda sava maya pekte e ilimli de illerdi. Bunun üzerine devlet eskiden aldı ı cizye vergisini askerlik vergisine çevirmeye karar verdi. Bu vergi kar ılı nda tüm gayr-i müslimler askerlikten muaf sayılacaklardı. (Nedkof,1944;630)

Bedel-i askeriye adı verilen yeni verginin tutarı u esaslara göre belirlenmi ti: asker alınan yerlerdeki 9 milyon civarındaki erkek nüfusun 1/3'ü Gayr-i müslimdi. Her yıl askere alınacak asker sayısı ise 50,000 ki i olmakla birlikte heryıl 180 ki iden biri askere alınmaktaydı. Askere alınacak gayr-i Müslim sayısı ise çe itli indirimler neticesinde 12, 500 ki i olarak belirlendi. smine kura isabet eden gayr-i müslimlerin 5000 kuru bedel-i nakdi esas alınarak yıllık olarak ödeyecekleri bedel-i askeri tutarı (12.500x5000) toplam 62.500 kuru olarak belirlendi. (ener,1990;118) Ki i ba ına ortalama 28 kuru olan "bedel-i askeri " 15-75 ya arası gayr-i Müslimlerden tahsil ediliyor, din adamları, yoksullar ve i göremez durumda olanlar vergiden muaf tutuluyordu. Bedel-i askerinin bir çok ko ulu cizyeye kıyasla belirleniyordu. Vergi cemaat üzerinden tevzi ve tahsil ediliyordu. Buna göre devlet sadece sancak ve kazaların nekadar vergi ödeyece ini belirliyor ve di er a amalara müdahil olmuyordu. Vergilerin mükelleflere payla tırılması i i kocaba ılar ba ta olmak üzere cemaatler tarafından yerine getiriliyordu. Bu esnada herkesin gücü ölçüsünde vergi vermesine dikkat ediliyordu.(Gülsoy,2002;87,88) Tanzimat'ın son yılında bedel-i askeriden duyulan rahatsızlı ı azaltmak için mükelleflerin sayısını artırma yoluna gidilerek 15-70 ya grubundaki gayr-i Müslimlerin papaz, ruhban, yoksul ve sakatlar hariç olmak üzere bedel-i askeri ödeyecekleri hükme ba lanmı tır. (ener,1990;118) 7 A ustos 1909 tarihli kanunla bedel-i askeri kaldırılarak askerlik hizmetinin genelle tirilmesi kabul edildi.

II.BÖLÜM: C ZYE DEFTERLER

2.1. Osmanlı'da Cizye Muhasebesi ve Cizye Defterleri

Merkez maliye bürolarından gelir kalemleri içerisinde yer alan “*cizye muhasebesi kalemi*” 1691 reformundan sonra en büyük gelir kalemi olmuştur. Bazı gider hesaplarıyla da ilgilenen büro, cizyenin her türlü idari ve mali işlerinden sorumluydu. (Tabakoğlu,2000;173,174)Merkezde defterdarın yanında cizye işlerini yürüten en yüksek memur “*cizye başbakanı kulu'dur*” (Ortaylı,2008;135) Cizye Muhasebesi kalemi 1570'lerle, 1604 ve 1605 tarihleri arasında cizye gelirlerinin kayıtlarını tutmak amacıyla oluşturulan bir bürodur. 1604-1605 tarihinde 3 olarak görülen katip sayısı 1623-1624'te 16'ya, iki yıl sonra da 19'a çıkmıştır. Defterhanenin birçok bürosu ortadan kalkarken yüzyılın ikinci yarısında cizye vergisi ziyadeleri için ek bir kalem daha kurulmuştur. Avarız ve cizye vergilerinin toplanması 17.yy başlarından itibaren defterhanenin en önemli işi haline gelmiştir diyebiliriz.(Özel,2001;36,37)

Osmanlı Devleti, topraklarının mülkiyet ve tasarruf biçimi ile vergi miktarını tayin ve tespit etmek amacıyla belirli zamanlarda istatistikî bilgiler edinmiştir, bunlara “*tahrir*”denilmekteydi. Gereğine göre 5 veya 40 yıl arayla yapılan vergi nüfusu sayımlarına ait defterler “*mufassal, icmal, evkaf ve piyade*” olarak isimlendirilirdi. Bu defterlerin ilk örnekleri 15. yy'a ait olmakla birlikte en son olarak tutuldukları dönem 16. yy'dır ve 17. yy'da da bazı örneklerini görmek mümkündür. Tımar sisteminin uygulandığı yerlerde vergiye müteallik birimleri tespit amacıyla tutulan bu defterler önemli sayısal veriler içermektedir. Söz konusu defterler tımar sisteminde görülen aksamalar, sosyal ve ekonomik bozulmalar, celali isyanları neticesinde yaşanan göçler neticesinde düzenli olarak tutulamamıştır.(Özel,2011;191)Bu noktada klasik dönemin tahrir usulünün bir uzantısı olarak avarız ve cizye defterleri müstakil olarak ön plana çıkmaktadır.

Klasik dönemin vergi tahrirleri aynı zamanda cizye vergisine tabi olan gayri-müslim nüfusun da sayılması anlamına gelmiştir. Cizye için ayrı bir sayım yapılmamış çoğunlukla söz konusu tahrirlerin verileri üzerinden hesaplama yapılmıştır. Müstakil cizye sayımları ise artık büyük tahrirlerin yapılmadığı

17.yy'dan itibaren yapılmaya başlandı ve eskiye nispeten daha sistemli tutulmuş bir dizi cizye defteri ortaya çıkmıştır.(Özel,2001;37)

17.yy ortalarına kadar cizye ve avarız sayımları ile ilgili defterler çoğu zaman yerel kadılar tarafından hazırlanmış yüzyılın ortalarında itibaren ise giderek defterhanenin ilgili kalemlerinin katipleri ya da bu iş için merkezden atanan askeri sınıf mensuplarınca yapılmaya başlandıdır. (Özel,2001;39)Fethedilen ve artık Osmanlı eyaleti sayılan topraklarda cizye vermekle mükellef olanların tahriri bölge kadısı tarafından yapılmakta ve hazırlanan defterlere “*Defter-i Cizye-i Gebran*” adı verilmekteydi. Biri hazineye gitmek biri de Beylerbeyilik merkezinde saklanmak üzere defterin bir de kopyası hazırlanırdı. Yapılan tahrirler bir süre sonra yenilenemediği takdirde ölüm, doğum vs açısından gerçek durumu yansıtamamaktaydı.(Nalcık,1993;45,46)

Cizye toplanacak bölgedeki vergi yükümlülerinin saptanması ve yazımını işine cizye muhasebesinden bir görevli bakmaktaydı. Memur mükellef sayılan zımmilerin adlarını belirleyip deftere yazar ve bu defter İstanbul'da bulunan bir önceki yıla ait defterle kıyaslanır arada fark varsa nedenleri araştırılırdı.(Ercan, 2001; 256) Cizye toplanılan her bölge için bu işlem ayrı ayrı ve itina ile yapılırdı.Padişah tu rası ile onaylanan defterler cizyedarlara verilerek ilgili bölgelere verilirdi. Bu esnada cizye toplanılacak bölgelerin kadılarına bir ferman gönderilir ve cizye toplamada yardımcı olması istenilirdi. Cizye cizyedarın elindeki bu deftere göre toplanır, cizye toplama esnasında birer defter de kadı ve cizyedar tarafından tutulur, tahsilat işlemi bittikten sonra birbiriyle karşılaştırmak suretiyle veriler kontrol edilirdi. Tüm işlemler bittikten sonra defter kadı tarafından mühürlenir bir torba içine konulduktan sonra tekrar torbanın ağızı mühürlenir ve cizyedara teslim edilerek merkez muhasebesine gönderilirdi. Defteri kadı yerine naibin imzalaması yasaktı ve bizzat kadı tarafından imzalanması gerekiyordu. Defterde yer alan veriler merkezde icmal defterlerine kaydedilirdi.(Ercan,2001;261)

Cizye için üç yılda bir “*nev yafte*” yılı adı ile genel teftiş yapılır, ölenler kayıttan düşülerek baki olanlar veya daha önce gözden kaçanlar deftere “*nev yafte*” olarak kaydedilirdi. Bu esnada önceden belirlenmiş olan mükellef sayısının hükümetin istediği doğrultusunda artırılmemesine özen gösterilirdi. Ayrıca bir

bölgedeki yabancı reaya ve yolcuların buldukları bölgede cizye ödemeleri 1691 reformundan sonraki fermanlarda yer almı tır. (nalcık,1993;46)

Günümüzde Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi bünyesinde cizye defterleri: Kamil Kepeci Tasnif Katalo u (1551-1848 yılları-293 adet),Bab-ı Defteri Defter Katalo u (1558-1848 yılları -887 adet) ve Maliye Nezareti Cizye Defterleri Katalo unda (1838-1857 yılları-1.543 adet) yer almaktadırlar.⁶

2.2. 1259-1260-1262-1263-1265 Yılı Sivas Cizye Defterlerine Genel Bir Bakı

Üzerinde inceleme yapmı oldu umuz H.1265 (M.1848) yılına ait olan 1492 numaralı *Sivas cizye defterini* daha esaslı bir de erlendirmeye tabi tutabilmek ve edinilen verileri daha geni bir çerçevede yorumlayabilmek amacıyla H.1259-1260-1262 ve 1263 (M.1842-1843-1845-1846) yıllarına ait dört cizye defteri daha incelenmi tir. Bu yeni inceleme alanı, ara tırma konusunun ba lı mı te kil eden *1265(1848) yılı cizye defteri* üzerinde yapılan çalı ma kadar derinlemesine olmasa da konuyla ilgili yeni bakı açıları kazandırması açısından faydalı olmu tur.

Bu bölümde incelenen 5 ayrı yıla ait cizye defteri, Tanzimat sürecinde cizye vergisinin tahsili, defter düzenleni usullerindeki farklar ve rakamsal veriler ba lamında birbiri ile kıyaslanarak de erlendirmeye tabî tutulmu tur. Böylece Tanzimatla gelen yenile me sürecinin Müslüman ve gayr-i müslim tebaanın ana ayırım noktalarından birisi olan cizye vergisini ve dolaylı olarak da gayr-i müslimlerin sosyo-ekonomik hayatını ne düzeyde etkiledi i de erlendirilmi olacaktır.

2.2.1.Defterlerin Görsel Özellikleri ve Kayıt Usulleri

çerik hakkında sa lıklı bir de erlendirme yapabilmek için öncelikle incelenen defterlerin görsel özelliklerine en genel hatlarıyla de inmek gerekmektedir. A a ıdaki tabloda görüldü ü gibi düzenleni tarihleri açısından aralarında çok fazla süre farkı olmasa da defterlerin sayfa sayıları arasında önemli

⁶ bkz.*Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Rehberi* ,s.165,249

farklar oldu unu görülmektedir. Ayrıca düzenleni biçimi açısından 1842-1843 yılları birbiri ile aynı iken geri kalan üç yıla ait defterlerin de kendi aralarında benzer ekilde düzenlendi i söylenilebilir. İlk iki sırada yer alan defterler di erlerine kıyasla mükellefelere ait daha az bilgi içerip daha özensiz bir kayıt sistemi sergilemektedir. Bunun aksine son üç yıla ait defterlerde ise sayfa sayısına paralel olarak mükelleflere ait bilgi içeri i de artmaktadır. Ayrıca benzer özelliklere sahip defterlerin de benzerlerinden ayrılan, kendine has bir takım özelliklere sahip olu u göze çarpmaktadır.

Tablo 3 ncelenen cizye defterlerinin ar iv numarası, tarih ve sayfa sayıları

Yıl(hicri)	Yıl(Miladi)	sayfa sayısı	defter numarası	benzer ekilde tutulanlar
1259	1842	98	169	*
1260	1843	80	430	*
1262	1845	108	680	x
1263	1846	126	728	x
1265	1848	136	1492	x

ncelenen defterlerin benzerlik bakımından iki farklı grup olu turacak ekilde tutulmu olu unun dönemin ihtiyaç ve önceliklerinden mi yoksa Tanzimat'ın getirisi olan yenile me etkisinin vergi sistemine yansımından mı kaynaklandı mı tespit etmek oldukça güçtür.1845-46 ve 48 yılları arasındaki hem görsellik hem içerik açısından benzerlik 1845 yılının “ *nev yafte yılı*” olarak adlandırılan genel tefti dönemine denk gelmesine dayandırılabilir. Bilindi i gibi cizye için “*nev yafte yılı*” olarak kabul edilen her üç yıllık süreçte genel bir sayım yapılır, ölüler kayıttan dü ülür ve mükellef durumuna gelen veya bir ekilde gözden kaçıp deftere eklenmeyenler de “*nev yafte*“ adı altında deftere i lenirdi.1845 yılında deftere mürd yani ölü olarak kaydedilenlerin 1846 ve 48 yılı defterlerinde de yer alması di er taraftan mükellef ya larının son üç defterde aynı olması bu açıklamayı desteklemektedir.

1842- 1843 yıllarına ait iki defterin sadece mükellef adlarını ve vergi sınıflarını içerecek derecede yüzeysel ve görsel açıdan özensiz olu u akla çe itli ihtimaller getirmektedir. Tanzimat'ın ba lattı ı yenile me ve kurumsalla ma süreci ihtiyaçlar neticesinde dikkatlerin maliyeye yo unla masına sebep olurken do al olarak vergi sistemi de bu durumdan etkilenmi tir. Ta raya direk merkezden aylıklı vergi memurlarının gönderilmesi, idari alanda mahalli meclislerin olu turulması, iltizamın kaldırılmaya çalı ılması vb birçok uygulama vergi i lerini düzene koymayı hedeflemi tir. Dolayısıyla vergi defterlerinin de eskiye göre daha sistemli ve özenli tutulması kaçınılmazdır. Bu gerekçeye paralel olarak incelenen be defter içerisinde en kapsamlı ve sistemli ekilde tutulmu olan, yani di erlerine göre daha ileri bir tarihte düzenlenen 1848 yılı Sivas cizye defteridir.

Sonuç olarak 1848 yılı defteri dönemin ihtiyaç ve ko ullarının gere i, mufassal olarak düzenlenmi olmalıdır. Benzer özelliklere sahip olarak tutulan defterler arasındaki farklar ise muhtemelen kaydı yapan görevlilerin aynı ki iler olmaması veya söz konusu yılın ihtiyaç ve önceliklerinin farklı olmasından kaynaklanmı olabilir.

2.2.2. Defterlerin Tutulu Esasları

Bilindi i gibi slam hukukunda cizye, bir bölge halkından anla ma artlarına göre belirlenerek topluca tahsil edilen de i mez bir mebla üzerinden alınan “*maktu*” sistemle veya bireyi esas alan “*ale'l-ruus*” yöntemiyle toplanırdı. Halil nalcık “*Cizye*” adlı makalesinde Tanzimat Dönemi'nde maktu sistemin reyanın faydasına oldu u dü üncesiyle genelle tirildi ini belirtmektedir. (nalcık1993;46) Fakat incelenen Tanzimat Dönemi'ne ait be defterde de maktu sistemin uygulanmadı ı görülmektedir. Cizye vergisi çok geni bir co rafyada oldukça uzun bir süre uygulanagelmi bir vergidir. Bu uzun süreç zarfında cizye adına çok çe itli düzenlemelerin veya bölgesel uygulamaların söz konusu olu u cizye vergisinin belirli kalıplar çerçevesinde de erlendirilmesini zorla tırmaktadır. Dolayısıyla cizye ile ilgili kaynaklarda geçen her bilgi enazından bölgesel olarak yapılan ara tırmalar açısından genel geçer kabul edilemeyebilir. Di er taraftan genel bir kanı olarak çe itli uygulamalar söz konusu oldu unda mekânsal anlamda merkezden

uzakla tıka uygulamaların esneklik payının arttı ı ve özüne çokta sadık kalınamayabilece i ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

1842 ve 1843 yılına ait olan iki defter kendi arasında ufak ayrımlar barındırmasına ra men birbirine benzer ekilde düzenlenmiştir. Öncesinde de bahsedildi i gibi bu iki defter di erlerine göre daha az ayrıntı ve mükelleflere ait oldukça sınırlı bilgi ihtiva etmektedir.

Tüm defterlerde mükellefler ikamet ettikleri mahallelere göre gruplar halinde kaydedilmiştir. Kayıtlar genelde mahalle daha özelde ise hane temeline dayanırken mahalle bazında Rum, Gregoryen ve Katolik olmak üzere dini-etnik gruplandırmalar söz konusudur. ncelenen tüm defterlerde Katolik ve Rum haneler mahalleler bünyesinde isim verilerek kaydedilirken esas yo un kitleyi oluşturan “Gregoryen” ba lı ı altında herhangi bir gruplandırma yapılmaması dikkat çekicidir. Büyük olasılıkla en yo un nüfusa sahip oldukları için Gregoryen cemaati mensupları ayrıca isim verilerek belirtilmemiştir.

Defterlerde 5 yıllık süreçte gayr-i Müslimlerin ya adı ı toplam 37 farklı mahalle ismi geçmektedir: *ah Hüseyin, Ferhad Bostan, Keçibula, Kayarcık, Hacı Mahmud, Küçük Minare, Temürcüler Ardı, Ali Baba, Hacı Zahid, Gökçe Bostan, Bahtiyar Bostan, Hamam Ardı, O lan Çavuş, Sarı eyh, Baldır Bazarı, Küçük Bengiler, Akde irmen, Köse Dere-i Müslim, Köse Dere-i Zimmi, Üryan-ı Müslim, Üryan-ı Zimmi, Bab-ı Kayseri, A ca Bölge, Kurt Mescidi, Örtülü Pınar, Osman Pa a, Kale Ardı, Küçük Kinisa, Yahya Bey, Pa a Bey, Tokmak Kapı, Köhne Civan, Hoca mam, Bazar, Veled Bey, Cami-i Kebir, Ece* ekinde sıralanan Mahallelerden “Hacı Mahmud” Mahallesi sadece 1842 ve 1843 defterlerinde yer alırken di er yıllara ait defterlerde ismi geçmemektedir. Ayrıca 1842 yılında “Ferhad Bostan Mahallesi” 1843 yılında ise “Hamam Ardı Mahallesi” kayıtlı bulunmamaktadır. 1848 yılı defterinde Hamam Ardı Mahallesi’nde ya ayan mükellef yoktur fakat mahallenin kaydı defterde mevcut olup mükellef olmasa dahi buradaki zimmi erkek nüfusa ait bilgiler defterde yer almaktadır. Bu dönemde mahallede ikamet eden iki erkekten birisi amel-mande oldu u belirtilen Çolak Sarkis veled-i Bedros ve di eri altı ya ındaki o lu Tatos’tur. Muhtemelen 1842 yılında Ferhad Bostan Mahallesi’nde veya 1843 yılında Hamam Ardı Mahallesi’nde gayr-i müslim nüfus vardır fakat kesin

olmamakla birlikte bu kişiler mükellef sayılmadıkları için ayrıntılı olarak düzenlenmeyen bu iki yıla ait defterde yer almamışlardır.

1842 ve 1843 yılı defterlerinde mahallelerin kayıt sıralamaları birbirinden farklı olmakla birlikte 1845-46 ve 48 yıllarında sıralama tamamen aynıdır. Mahalle bazındaki bu sıralamanın hangi esasa göre yapıldığı veya özel bir anlam taşıdığı hakkında ipucu olabilecek herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

Mahallelerden sonra deftere kayıt açısından esas alınan ikinci unsur dini-etnik yapıdır. Gregoryen adının defterlerde geçmediği ve Sivas'ta mevcut en kalabalık zımni nüfusun Gregoryen Ermeniler'e ait olduğu yorumunun farklı kaynaklara dayanılarak yapılabileceği önceki bölümlerde ayrıca belirtilmiştir. Gregoryen, Rum ve Katolik olmak üzere 3 dini grubun da yer aldığı Sarı Eylül Mahallesi örneğine göre 1848 yılı defterinde bu mahallede toplam 93 Gregoryen, 4 Rum ve 3 Katolik mükellef kayıtlıdır. Gregoryenler'den sonra, Rum nüfus barındıran tüm mahallelerin kayıtlarında olduğu gibi burada da "*Millet-i Rumiyan der mahalle-i mezbur*" şeklinde bir başlık açılarak Rum erkek nüfusa ait bilgiler verilmiştir.

Tablo 4 İncelenen defterlerin mahallelere göre Katolik ve Rum mükellef sayıları

katolik nüfus	1842	1843	1845	1846	1848
	yılı	yılı	yılı	yılı	yılı
keçibula			2	2	2
O lan Çavuşu			4	4	3
Sarı Eylül			4	5	3
Baldır Bazarı			1	1	1
Küçük Bengiler			2	2	1
Üryan-1 Müslim			1		1
Tokmak Kapı			1		1
Köhne Civan			3	3	3
toplam			18	17	15
rum nüfus	1842	1843	1845	1846	1848
Sarı Eylül	8	6		5	4

Akde irmen				2	2
Üryan-1 Zımmi	17	19	28	23	20
Üryan-1 Müslim			6	5	5
A ca Bölge ece			1	1	2
	23	25	22	22	22
toplam	48	50	57	58	55

Yukarıdaki Katolik ve Rum mükellef sayılarının yıllara göre da ılımını gösteren tablo incelendi inde 1842 ve 1843 yılı cizye defteri kayıtlarında Katolik nüfusun yer almadı ı görülmektedir. Fakat 1845'den sonraki yıllarda 18,17,15 ekinde azalarak varlı ını sürdüren bir Katolik nüfus mevcuttur. Tabloda görüldü ü gibi gibi Rumlar yıllara göre nispeten daha dengeli bir da ılım sergilerken Katolik nüfus 1842-1843 defterlerinde yer almamaktadır.⁷ 1842 yılı Sivas cizye defterinde Katolik cemaatine ait kayıt bulunmaması ve Katolikler'in iki yıl arayla 18 ki i olarak 1845 defterinde yer almaları öncelikle bu durumun defter tutulma usulüyle ilgili bir yüzeysellikten kaynaklandı ını akla getirmektedir. Bir di er ihtimal de ilk iki defterde Katolik olarak nitelenmeyen bu ki ilerin bölgeye sonradan göç etmeleri ve bu ekinde son üç defterde yer almı olabilecekleridir. 1845 ve sonrasında Katolik olarak kayıtlı mükelleflerin isimleri ve özellikleri belirlenip 1842-1843 defterlerindeki isimlerle kar ıla tırıldı ında bu ki ilerin ço unun aslında aynı mahallelerde zaten ikamet ettikleri ancak önceki yıllara ait defterlerde Katolik olarak nitelenmedikleri görülmektedir. 1845'de Köhne Civan Mahallesi'ne ait cizye kayıtlarında Katolik olarak belirtilen Bulanıkolu Külhancı Babek ve o lu Çizmecici

⁷ 1630 yılına kadar Osmanlı Ermenileri'ni içerisinde farklı bir mezhep yoktu. Tüm Hristiyan alemini Katoliklik çatısı altında toplamak isteyen Roma Kilisesi, kapütülasyonları bahane ederek Katolikler üzerinde hak iddia eden Fransa ve Cizvitler'in gayretleri neticesinde Osmanlı Ermenileri arasında uzun bir sürece yayılan Katoliklik propagandası yapılmı tır. Bu propaganda Gregoryen Ermeniler arasında oldukça etkili olarak Ermeni cemaati içerisinde çatı malara ve bölünmelere sebep olmu tur. Ancak Fransa'nın baskısı ve padi ah II. Mahmud' un izniyle 1830 yılında İstanbul'da ba ımsız bir Katolik Ermeni Patrikhanesi kurulabilmi tir (bkz. Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*,2012)

Artin'in 1842 ve 1843 defterlerinde Katolik olduklarına dair her hangi bir açıklama olmadığı gibi bu kişiler Gregoryen mükelleflerle iç içe kaydedilmişlerdir. Bu durum 19. yy ortalarında Ermeni Katolik kilisesinin resmen kurulmuş olmasına paralel olarak Katoliklerin Ermeniler arasında ve devlet nazarında yeni meşruiyet kazanmaya başlamasıyla açıklanabilir. Diğer taraftan Sarıbey Mahallesi'nde yer alan biri Zile'de kayıtlı olmak üzere 6 kişilik Katolik grubun ve diğer mahallelerden bir kaç kişinin isimleri 1842 ve 1843 defterlerinde yer almamaktadır. Bu durumda Katoliklerin küçük bir kısmının Sivas'a dışarıdan gelmiş olabileceği düşünülebilir. Tüm bu şartlar altında 1846 ve 1848 yılı Sivas Cizye defterlerinde Katolik mükelleflerin diğer yıllardan farklı olarak "*nefs-i Sivas'ın bazı mahallatında bulunan Katolikan Milletinin esamileri*" başlığı altında defterlerin son sayfalarında topluca yer aldıkları görülmektedir.

Defterlerde kaydı yapılan her mahallenin sonunda tahsil edilen cizyenin alması, evsat ve edna olmak üzere sınıflara göre dağılımı ve toplam cizye miktarını gösteren özet niteliğinde birer tablo bulunmaktadır. 1842 ve 1843 defterlerindeki tablolar sadece mahallede hangi vergi sınıfından kaç kişi olduğu ve toplam cizye bedelinin ne kadar olduğunu gösterirken diğer defterlerde mahalledeki ölü sayısı, vergiden muaf olanların ve başka mahalde bulunanların sayısı da belirtilmektedir. Aşağıdaki tablo 1848 yılı Şah Hüseyin Mahallesi'ne ait özet niteliğindeki rakamsal verilerin transkripsiyonudur. (*italikle yazılmış olan kısım açıklama amacıyla sonradan eklenmiştir.*)

Tablo 5 H.1265 (1848) yılı defteri, ah Hüseyin Mahallesi rakamsal verileri

	amel- mande	mürd	ala	evsat	edna
Ber-mucib defter-i nüfus	4	4	3	41	10
Hasbe'l-icab mahal-i aharda bulunan minha	0	0	0	7	2
<i>net ki i sayısı</i>	4	4	3	34	8
<i>vergi miktarı</i>	0	0	180	1020	120
<i>toplam</i>	1320				

1845 ve 1846 yılı defterlerinde de her mahalle kaydının ardından yukarıdakine benzer tablolar verilmi tir. Fakat bunlara 1848'den farklı olarak amel-mande ve mürd olanların rakamsal bilgileri toplu olarak eklenmemi tir. Ayrıca 1845 defterinde bulunan benzer tabloların en ba nda, “*amel –mandeden ayrı olarak yeni tahrir gere ince*” anlamına gelen “*gayr-i ez amel-mande ber-mucib tahrir-i cedit*” ifadesi yer almaktadır. Buradan da 1845 yılında yeni bir cizye sayımı yapıldı ı anla ılmaktadır.

Defterlerin sonunda mahalle, han ve kahvehanelerde bulunan yabancı reayaya ait bilgiler ve tahsil edilen toplam cizye miktarı belirtilmi tir. Ayrıca 1843 yılı defteri hariç di erlerinde “*mürur ve ubur edenler*” olarak tabir olunan gelip geçen yolcuların kaydı ve ödedikleri vergi miktarı bulunmaktadır. 1846 ve 1848 yılı defterlerinde Katolik reaya “*millet-i Katolikan*” ba lı ı altında ikamet edilen mahallelere göre toplu olarak defterin en sonunda yer almaktadır.1843 yılı defterinde di erlerinden farklı olarak defterin sonunda “*perakende*” ba lı ı altında, cizyesini taksitle ödeyenlerin listesi bulunmaktadır. Bütün defterlerde ortak bir özellik olarak tahsil edilen tüm verginin sınıflara ayrılıp muhasebesinin yapıldı ı icmal tabloları mevcuttur.

Defterlerin düzenleni esaslarına göre cemaat ve mahallelerden sonra “*hane*” unsuru gelmektedir. Fakat defterlere göre hane yapısı daha ayrıntılı olmak üzere farklı bir ba lık altında ele alınacaktır.

2.2.3. Defterlerde Hane ve Nefer Unsuru

ncelenen cizye defterlerinde ikamet edilen mahalle ve mensup olunan dini cemaatten sonra esas alınan üçüncü unsur “*hane*” dir.1842 ve 1848 yılları arasında tutulmuş Tanzimat Dönemi’ne ait beş defterde de kayıtlar mahalle başlı ve hane alt başlı altında yapılmıştır.1691 cizye reformu öncesinde olduğu gibi hane adına tek bir vergi ödeme durumu söz konusu değildir; ala, evsat, edna sınıflarından birisine dahil olan birey kendi vergisinden bizzat sorumludur.

Benzer şekilde düzenlenen ve diğer defterlere nispetle daha yüzeysel olan 1842 ve 1843 yılı defterlerinde hanelere numara verilmediği ve sonraki yılların aksine ya, e kal, baba adı vb bilgiler olmaksızın kayıt yapıldığı görülmektedir. Sadece hane reislerinin mesleğinin belirtildiği bu iki defterde gerekli görüldüğü yerlerde kişilerle ilgili özel bir takım açıklamalar da yapılmıştır. Örneğin satırın en sağında yer alan hane reisi kalıp olarak “hane-i terzi Karabet” şeklinde kaydedilmiş hemen altına “*nefer 1*” yazılmıştır.⁸ Bu uygulama büyük olasılıkla mükellef sayısı ile ilgili hesaplama yaparken sayım işini kolaylaştırmak amacıyla yapılmış olabilir. Yine ilk iki defterdeki uygulamada hane reisinin hemen soluna doğru varsa oğlu, kardeşi vb yakınları isim belirtilerek kaydedilmiştir. (örneğin oğlu Markus, karında Aleksan vb)1843yılı defterinde ise sayım işini kolaylaştırmak amacıyla vergi sınıflarına göre kırmızı kalemle numaralandırma yapılmıştır.

1845 yılından itibaren defterlerde kayıtlı bireyler hakkında verilen bilgi ve açıklamaların arttığı defterlerin daha titizlikle tutulduğu görülmektedir. Son üç defter arasında (1845-1846 ve 1848) benzerlik söz konusu olsa da aralarında çeşitli farklar mevcuttur. Bu ikinci grup defterler arasında en fazla ayrıntıyı 1848 yılı defteri ihtiva etmektedir. Üç defterde de her hane kaydının başında hane numarası; genellikle hane reislerine ait bir nevi soyadı niteliği taşıyan sülale isimleri; bazı mükelleflerin kökenlerinin dayandığı köy, kaza, sancak isimlerinin yanı sıra meslekleri, baba adları ve yaşları bulunmaktadır. (Örneğin; Hane 1 – Karabacak oğlu orta sarı bıyıklı kasab Artin veled-i Niko os - sin 28 vb).1848 defterinde diğerlerinden farklı olarak ahlisların boy, sakal bıyık rengi gibi fiziksel özelliklerini belirten özellikleri de yer almaktadır.(Uzunca boylu, kır bıyıklı, abb-ı emred vb). Ayrıca sonuncu defterde

⁸ Nefer:1-Bir adam tek kişidir.2- rütbesi olmayan asker,er.3-insan sayısı bildiren sözler için kullanılır.

henüz mükellef sayılmayan beş altı yaşlarındaki çocukların da sadece isimlerinin ve hane reisine yakınlık derecelerinin yer aldığı görülmektedir. Bunların haricinde 1842-1843 defterlerinden farklı olarak son üç defterde hane reisi haricindeki üyelerin de varsa meslekleri kayıtlıdır.

Hane içi yakınlık belirten oğulları, karında 1, karında 1 oğulları, babası, amcası, üvey oğulları gibi nitelikler tüm defterlerde hane içinde belirli bir hiyerarşiye göre sıralanmaktadır. Hane reisinin yaş sıralamasına göre oğulları varsa torunları, daha sonra kardeşleri ve diğer akrabaları gelmektedir. Defterlerin genelinde çoğunlukla birkaç kuşanın bir arada yaşadığı geniş hane yapısı göze çarpmaktadır.

Verilen örnekleri somutlaştırmak, yıllara göre defterler arasındaki farkı biraz daha net vurgulayabilmek amacıyla bir gayr-i müslim hanesinin 5 farklı defterdeki kaydı tablolarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Şah Hüseyin Mahallesi'nde ikamet eden ve cizyesini ödeyen Kesman oğulları Serkiz ve hanesine ait bilgiler aşağıdaki tabloda net bir şekilde görülmektedir. Çizmecilik mesleğine mensup Serkiz'in iki oğulları, kardeşi, kardeşinin iki oğulları ve defterde kayıtlı olmayıp büyük olasılıkla ölmüş olan diğer kardeşinin oğullarından oluşan yediki kişilik hane kaydı 1842 ve 1843 yıllarında diğer yıllara nazaran sınırlı bilgi içermektedir. 1842 yılında hane reisinin sülale adı verilip mesleği verilmezken 1843 yılında sülale adı yer almayan hane reisinin mesleğinin çizmecilik olduğu, defterde vergi sınıfından başka hiçbir ayrıntıya yer verilmediği görülmektedir. 1844 yılı defteri elimizde mevcut bulunmadığından net şekilde düzenlendiği ve net tür bilgiler ihtiva ettiği hakkında bir fikir beyan etmek mümkün olmamaktadır. 1845 yılına gelindiğinde mükelleflerin yaşlarının tabloya eklendiği ve hanenin ikiye bölünerek hane 1 ve hane 2 şeklinde kaydedildiği dikkat çekmektedir. Serkiz'in kardeşi Kapriyel, iki oğulları ve kardeşlerinin oğulları Abranos'un, Şah Hüseyin Mahallesi'nde hane 2'ye kaydedildiği görülmekte ayrıca Serkiz'in ilk iki defterde kayda geçirilmeyen 16 yaşındaki oğulları Agob'un burada yer aldığı, "*mecruh*" yani yaralı olduğu gerekçesiyle cizye ödemediği belirtilmektedir. 1846 yılı defterinde yaralı olması nedeniyle vergiden muaf olan Agob için kullanılan "*mecruh oldu undan ahz-ı cizye olmadı*" ifadesinin yerine "*mecruh ve kesb-i muktedir olmadı undan ahz-ı cizye olmadı*"

açıklaması yapılmı tır.⁹ Bu noktada her defterin kendine has bir terminolojisinin oldu u açıkça görülmektedir.

Serkiz'in defterde yer almayan di er karde inin adının Kirkor oldu u önceki defterlerde kullanılmayan “*karında ı o lu Abranos veled-i Kirkor*” yani “Kirkor’un o lu Abranos” nitelemesinden anla ılmaktadır. Tablo 6’ nın 1848 yılına ait bölümünde daha fazla ayrıntı oldu u görülmektedir. Mükelleflerin boy, saç, sakal rengi gibi fiziksel özelliklerinin yanı sıra henüz mükellef sayılmayan çocukların da isimleri deftere kaydedilmi tır. Hane 1’ de Serkiz’in 7 ya ındaki o lu Hampar ve Hane 2’ de Kapriyel’in yine 7 yedi ya ında olan o lu Mikail’in sadece isim ve ya ları tabloda görülmektedir. Mükellef olmayan küçük çocuklar hakkında da bilgi vermesi yönüyle 1848 yılı defterinin incelenen di er defterlere göre dönemin Sivas gayr-i müslim nüfusu hakkında en net ve güvenilir bilgiyi verme özelli ine sahip oldu u söylenilebilir. Dönemin sa lık artları dü ünüldü ünde “Anadolu’ da do an çocukların büyük bölümü 5 ya ına varmadan ölmekteydi.Çocuk be ya ına varabilirse ortalama 45-50 yıl ya amayı umabilirdi”.(Justin Mc Carthy,1998;2) Buna göre 5-6 ya ına ula abilen çocuk potansiyel bir vergi mükellefi olarak rahatlıkla cizye defterine kaydedilebilmektedir.

Önceki yıllarda da cizyeden muaf olan Hane 1’ de kayıtlı Agob için 1848 yılı defterinde yapılan açıklama “*Mariz oldu undan sene-i sabıkta dahi ahz-ı cizye olmadı ı*” eklindedir. Burada söz konusu ki i hasta oldu undan kendisinden önceki sene için de cizye alınmadı ı ifade edilmektedir.

⁹ *Kesb-i muktedir* olmak çalı ıp para kazanma gücüne sahip olmak anlamında kullanılmı tır

Tablo 6 Bir gayr-i müslim hanesinin 1842-1848 yılları arasındaki defter kayıtları

1842		
ala	Hane-i Kesman o lu Serkiz	nefer1
evsat	o lu Artin	nefer1
evsat	di er o lu Hampar	nefer1
evsat	karında ı Kapriyel	nefer1
evsat	o lu Mesik	nefer1
evsat	di er o lu Parsenc	nefer1
evsat	karında ı o lu Abranos	nefer1
1843		
ala	Hane-i çizmeci Serkiz	nefer1
evsat	o lu Artin	nefer1
evsat	di er o lu Hampar	nefer1
evsat	karında ı Kapriyel	nefer1
evsat	o lu Mesik	nefer1
evsat	di er o lu Parsenc	nefer1
evsat	karında ı o lu Abranos	nefer1
1845		
ala	hane 1 -Kesman o lu çizmeci Serkiz veled-i Agob	sin-55
evsat	o lu çizmeci Artin	sin-35
evsat	di er o lu çizmeci Hampar	sin-23
edna	di er o lu Agob-(mecruh oldu undan ahz-ı cizye olmadı ı)	sin-16
evsat	Hane2 - Kesmano lu Çizmeci Kapriyel veled-i Agob	sin-50

evsat	o lu çizmeci Mesik	sin-23
evsat	di er o lu çizmeci Parsenc	sin-16
evsat	karında ı o lu çizmeci Abranos	sin-22
	1846	
ala	hane 1 -Kesman o lu çizmeci Serkiz veled-i Agob	sin-55
evsat	o lu çizmeci Artin	sin-35
evsat	di er o lu çizmeci Hampar	sin-23
edna	di er o lu Agob-(mecruh ve kesb-i muktedir olmadı ından ahz-ı cizye olmadı ı)	sin-16
evsat	Hane2 - Kesmano lu Çizmeci Kapriyel veled-i Agob	sin-50
evsat	o lu çizmeci Mesik	sin-23
evsat	di er o lu çizmeci Parsenc	sin-16
evsat	karında ı o lu çizmeci Abranos veled-i Kirkor	sin-22
	1848	
ala	Hane1 -Kesman o lu orta kır sakallı çizmeci Serkiz veled-i Agob	sin-55
evsat	o lu orta kara bıyıklı çizmeci Artin	sin-35
evsat	di er o lu orta kara bıyıklı çizmeci Hampar	sin-23

edna	di er o lu Agob-Mariz oldu undan sene-i sabıkda dahi ahz-ı cizye olmadı ı	sin-16
	di er o lu Hamparsom	sin-7
evsat	Hane 2 -Kesman o lu orta kır sakallı çizmeci Kapriyel veled-i Agob	sin-50
evsat	o lu orta kumral bıyıklı çizmeci Mesik	sin-23
evsat	di er o lu uzunca abb-ı emred çizmeci Parsenc	sin-16
	di er o lu Mikail	sin-7
evsat	karında ı o lu çizmeci Abranos veled-i Kirkor	sin22

2.2.4. Defterler Arasındaki Terminolojik Benzerlik ve Farklılıklar

Benzer ekilde düzenlenmi olsalar dahi üzerinde inceleme yapılan her defterin kendine has bir terminolojisi vardır. Bu defterlerdeki bilgileri daha do ru yorumlayabilmek ve gerekli noktalarda kıyaslama yapabilmek için bir takım terim ve ifadeler üzerinde durmak gerekmektedir.

Kocaba ı: Öncelikle 1842-1843 defterlerinde yeralmayan fakat son üç defterde sürekli adı geçen “*kocaba ı*” kavramı kar ımıza çıkmaktadır.¹⁰ Kocaba ılar, gayr-i müslim cemaatlerin dini liderleri dı ında Müslümanların ayan ve muhtarlarına kar ılıklı gösterebilece imiz ileri gelenleridir. Kocaba ılar seçimle i ba na gelmekteydiler. Mahalle ve köylerde muhtarlık örgütü kurulunca muhtar seçiminde uyulan kurallar do rultusunda yeniden her mahalleye birer kocaba ı seçilmi tir. Muhtarlara benzer ekilde ölüm, do um, göç ve yeni ikamet kayıtlarını tutmak; mürur pusulası için gerekli mühürlü pusulayı vermek ba lıca görevleridir. Ayrıca vergilerin özellikle 1834’ten sonra cizyenin toplanmasında görevlilere yardımcı olmu lardır (Çadırcı,1997;328). Halil nalcık bu ki ilerinin merkezi otoritenin zayıfladı ı dönemlerde aldıkları yetkilerle güçlenerek zamanla ta radaki ayanlar gibi özellikle Balkanlar’da ayrıcalıklı bir sınıf haline geldiklerini belirtmektedir. 1845 ve sonraki yıllara ait defterlerde i göremez durumda olup da vergiden muaf olanlar için “*kocaba ı marifetiyle amel-mande*”, vergi sınıfı de i enler için örne in “*kocaba ı emriyle edna oldu u*” gibi ifadelerle sıkça kar ıla ılmaktadır. ncelenen cizye defterlerinde kocaba ı, i göremez duruma gelmek suretiyle vergiden muaf olan, vergi sınıfı de i en, hastalık, borç vs gibi sebeplerle geçici olarak vergi ödeyemeyecek durumda olan kısacası statüsü de i en mükelleflerin durumuyla ilgili karar veren yetkili ki i portresi çizmektedir. 1848 yılı defterinde biri Bazar di eri Üryan-ı Müslim Mahallesi’nde ikamet etmek üzere iki kocaba ının kaydı bulunmaktadır. Vergisini ala sınıfına göre ödeyen her iki kocaba ının da tüccar-ı

¹⁰ Osmanlı’da gayr-i müslimlerin cemaat liderlerine ülkenin de i ik yerlerinde kocaba ı, çorbacı veya arhont adı verilmekteydi. Bir bölgedeki Hıristiyan ileri gelenine hem kocaba ı hem de çorbacı denilebildi i gibi Bulgaristan’da kocaba ı ve çorbacıların konumları farklıydı. Osmanlı belgelerinde ilk kocaba ı deyimine imdilik 1691 tarihli bir hükümde rastlanıldı ve ilk kocaba ı seçiminin ise 1726 tarihli bir belgede geçti i görüldü. Kocaba ılar da ayanlar gibi ırk, mezhep ve meslek bakımından farklı sınıflardan gelmekteydiler. Kocaba ı Müslüman ahalinin itibarlı ki ileri olan ayan ve e rafın e anlamlısı idi. Tanzimat döneminde kocaba ı, çorbacı gibi cemaat liderlerinin yetkisi artırıldı özellikle vergi toplama i lerinden sorumlu tutulmu lardı.(Mert,2000;139)

muteberandan ¹¹oldu u belirtilmi tir. Bazar mahallesi'nde ikamet eden Oseb veled-i Asadur, poliçeci esnafından olup di er kocaba ı Agob veled-i Asadur ise tüccardır.

1842-1843 defterlerinde yapılan açıklamalarda kocaba ı terimi yer almamaktadır. Bunun yerine vergiden muafiyeti ifade ederken bir ba ka devlet görevlisinin adı verilerek “*defterdar efendimizin emriyle inayet*” ekinde bir açıklama yapılmı tir veya aynı görevli kastedilerek “*veliyyü'n-niam* ¹²*efendimizin emriyle evsat olmu tur*” vb ifadeler kullanılmı tir. Bu noktada kocaba ılı n kaynaklarda geçen açıklamalara paralel olarak Tanzimat süreci içerisinde ön plana çıkı ı net bir ekilde görölmektedir.

Muhtar: Sadece 1845 ve 1846 defterinde yeralan bir ba ka terim de “*muhtar-ı mahalle 'dir*”. 1845-1846 defterlerinde her mahallenin kaydının sonunda mahalle muhtarının mührü bulunmaktadır. Bu mühür bazı mahallelerde bir bazı mahalleler de iki ayrı muhtara aittir. ki muhtarı bulunan mahallelerin mühürlerinin üzerinde “*muhtar-ı evvel* “ve “*muhtar-ı sani*” yani birinci ve ikinci muhtar ifadeleri yer almaktadır. Bilindi i gibi II.Mahmud dönemi reformları ile mahalle ve köylerin idari yapısı de i mi tir. Tanzimat öncesinde mahallede en yetkili görevli mahalle imamı iken reformlar neticesinde muhtarlık makamı olu turulmu imama göre muhtar daha yetkili bir yönetici olmu tur. Muhtarlık yaygınla nca vergilerin salınması, toplanması, mahallenin güvenlik i leri ve beledi hizmetleri muhtarlara bırakılmakta, her mahalleye evvel ve sani olmak üzere iki muhtar tayin edilmekteydi. (Ortaylı,2011;108,109)

Defterdar: 1842-43 defterlerinde görünürde cizye i lerinden sorumlu görevli olarak kocaba ı yerine “*defterdar efendi*” adı geçmektedir.“1842 yılında muhassıllıkların kaldırılmasıyla eyaletlerin mali i leriyle yükümlü do rudan merkezden atanan birer defterdar gönderilmi tir. Eyalet merkezlerinde bulunan, büyük meclislerin tabii üyeleri olan ve valilerin denetimi altında olan defterdarların vergi ve di er hazine gelirlerinin neler oldu unu ve nerelerden alınca ını gösterir defterlerin tutulması, yanlarına verilen mal katipleriyle kaymakam ve kaza

¹¹ **Tüccar-ı muteberan:** Tüccar sınıfının ileri gelenleri

¹² **Veliyyü'n-niam:** dinine sımsıkı ba lı bulunan kimse

müdürlerinin gönderdikleri gelirlerin kayıtlarını tutmak ve bunları hazineye göndermek bazı görevleri idi.”(Çadırcı,1997;228)

Yapılan araştırma çerçevesinde sadece 1843 defterine has farklı bir uygulama görülmektedir. Burada a çı, seraydar, terzi gibi hizmet sektörünün çeşitli dallarına mensup bazı çalışanlar defterdar, hakim gibi görevlilere hizmet ettikleri için vergiden muaf olmuşlardır. Örneğin Kinisa Mahallesi’nde ikamet eden terzi Kırkor ve kardeşi Garabet’in kayıtlarının üzerinde “*defterdar efendiye verildi*” ifadesi geçmekte yine Kırkor için “*defterdar efendinin terzi babası*” ifadesi kullanılmaktadır. Köse Dere-i Zımmi Mahallesi’nde yazan ve vergi vermediği görülen a çı Agob için “*Defterdar efendinin hizmetinde*” açıklaması yapılmıştır. Gökçe Bostan Mahallesi’nde oturan Terzi Abraham cizye kaydının yanına “*Hakim efendiye verildi-Hakim efendinin terzi babası*” şeklinde not düzeltilmiştir.

Mahall-i aharda bulunanlar: “Mahall-i aharda” yani Sivas dışında başka mahalde olanlar ifade edilirken İstanbul için her defterde farklı isim kullanılmıştır. 1842-1843 defterlerinde Asitane-i Ali, 1845 defterinde Asitane ve Der-saadet birlikte, 1846-1848 defterlerinde ise yine Der-saadet adı kullanılmıştır. 1842-1843 defterleri mükellefin başka mahale gidiş tarihini vermezken diğerlerinde bu ayrıntı titizlikle işlenmiş gidiş tarihi yıl olarak net bir şekilde ifade edilmiştir. 1842-1843 defterlerinde mükelleflerin Sivas dışına gidiş tarihi verilmemiştir ancak uzun süredir ehir dışında bulunanlar için örneğin “*mukaddem Samsun’a gitti*” gibi kalıplar kullanılmıştır. İlk iki defterde diğerlerinde yer almayan önemli bir ayrıntı da ehir dışında olan bazı mükelleflerin cizyesini nerede ödediğinin kayıtlı olmasıdır. (Örneğin “*Kudüs’e gitti cizyesi Akka’da alındı*”, “*Samsun’a gitti cizyesi Amasya’da alındı*” vb) Yine aynı defterlerde vergisini ehir girişinde ödeyenler için “*Cizyesi kapuda alınmıştır*” veya muafiyeti girişte tescillenmişler için “*kapudan inayet olunmuştur*” gibi bilgiler deftere not edilmiştir.

Hane üyeleri: Hane içi yakınlık belirten ifadelerde “üveylik” durumu ilk iki defterde babalı, oğullu gibi nitelemeler kullanılarak ifade edilirken, 1845’ten sonra tamamen üvey kelimesi kullanılmıştır. (Üvey karında, üvey babası vb). Bunun dışında 1842-1843’ten önceki küçük olması nedeniyle edna cizye veren mükellefler için “*sabi oldu undan*” açıklaması yapılmıştır. Yine 1845 ve sonraki

defterlerde ya ı küçük çocukların yetim olmaları sebebiyle hane reisi olarak kaydedildikleri görülmektedir. Bunların arasında 4-5 ya larında olan çocukların kaydına da rastlanmaktadır. 1848 defterinde küçük Bengiler Mahallesi'nde ikamet eden 4 ya ındaki yetim çocuk hane reisi olarak “*Yetim Usı Khan veled-i Asadur*” ekinde, Sarı eyh Mahallesi'nde ikamet eden 10 ya ındaki Yetim Garabet ise “*Ta ıtı Melkon o lu Garabet veled-i Melkon*” ekinde baba mesle i belirtilerek kaydedilmi tir. Aynı döneme ait olan Tokat cizye defterlerinde(1842-1843-1844 yılları) hane reisi olarak, ergenlik ça ına gelmemi ve annelerinin vasili inde bulunan yetim erkek çocuklarının yanı sıra kadınların da kaydedilebildi i görülmektedir. (Eken,1998;190) ncelenen Sivas cizye defterlerinde bu ekinde herhangi bir kadın ismine rastlanmamı tir.

Muafiyet ko ulları ve fiziksel özellikler : 1845-1846-1848 defterlerinde sa lık durumu iyi olmayan dolayısıyla vergiden muaf olan veya en alt seviyede vergi ödeyenlerin durumlarını açıklamak için çok çe itli ifadeler kullanılmı tir.¹³ Mariz, mecruh, Sara otuna mübtela(sara hastalı ı için ilaç kullanıyor), sahib-i fira , a'rac, ama, yekçe m, çolak, ihtiyar gibi ki inin sa lık durumunu yansıtan ayrıntılı ifadelerin yanı sıra ekonomik durumunu yansıtan medyun, fukara gibi terimler de defterlerde yer almaktadır. Bunların haricinde ki iler in çalı masına engel te kil edebilecek derecede ruhsal sorunları da¹⁴ divane, mecnun, meczub gibi ifadelerle nitelenmi tir. Yukarıda belirtilen sorunlardan bazıları ki inin sadece vergi sınıfının dü ürlmesine sebep olurken birine veya daha fazlasına ba lı olarak çalı amaz durumda olan ki i amel-mande¹⁵ nitelmesi kullanılarak vergiden muaf sayılmı tir. Örne in çalı maya tamamen engel te kil etti i için sahib-i fira , mecruh, mariz gibi fiziksel; mecnun, divane, meczub gibi ruhsal kaynaklı sorunlara sahip olanlardan vergi alınmamı tir. Ancak bahsi geçen sorunlardan birisi veya birkaçı ki inin geçimini sa lamasını tamamen engellemiyorsa söz konusu ki i en dü ük seviyede yani edna sınıfında vergi verebilmektedir. Bunların dı ında kayıtlarda medyun yani borçlu veya fukara olarak belirtilmi ki iler in ekonomik sebeplerden dolayı geçici

¹³ **Mariz:** hasta, hastalıklı – **Mecruh:** yaralanmı , cerholunmu - **yekçe m:** tek gözlü- **Sahib-i Fira :** yatalak kimse- **A'rac:** Anadan do ma topal, aksak- **Medyun:** Borçlu, verecekli

¹⁴ **Divane:** Deli, budala, alık- **Mecnun:** Cin tutmu , çıldırmı , deli, divane- **Meczub:** Deli, divane, mecnun- Allah sevgisinden dolayı cezbeye tutularak kendinden geçmi

¹⁵ **Amel-mande:** ten kalmı i e yaramaz

olarak vergi sınıfında indirime gidilebilmektedir. Ayrıca “*sail*”¹⁶ yani dilenci olanlardan da vergi alınmamaktadır.

1845 yılı kayıtları ile birlikte kiinin vergiden muafiyeti deftere i lenirken hiçbir açıklama yapılmadan sadece” *amel-mande*”, veya bu tür durumlarda karar mekanizması sayılan kocaba ına gönderme yapılarak ”*koca ba ı marifetiyle amel-mande*”, muafiyetin sebebi açıklanmak suretiyle ”*fukara, ihtiyar, vb oldu undan kocaba ı marifetiyle amel-mande*” gibi ifadeler sıkça kullanılmaktadır.

Mükelleflerin fiziksel ve ruhsal durumları ile ilgili ayrıntılı açıklamalara yer veren defter tutma usulünün 1842 -1843 yılları için geçerli olmadığı görülmektedir . Sonraki sürece ait defterlerde kar ıla ılan terminolojik çe itlilik bu defterlerde yerini daha sade ve az çe itlilik gösteren kalıplara bırakmıştır. Kiinin yatalak ve dolayısıyla cizyeden muaf olduğu durumlarda “*sahib-i fira ve dö ekte*“, “*sahib-i fira ve amel-mande*”, “*ihtiyar ve dö ekte*” kalıpları kullanılmıştır. Bunların dışında ba ka türde herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Daha önce de belirtildi i gibi kocaba ı terimi ilk iki defterde yer almazken bunun yerine “*defterdar efendi* “ veya “*veliyyü'n-niam efendimiz*” kalıplarına sıkça rastlanmaktadır. Özellikle kiinin vergiden muaf sayıldığı bazı durumlarda “*defterdar efendimizin emriyle inayet*” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca diğer defterlerden farklı olarak 1842-1843 defterlerinde vergiden muaf olanların kaydının altına iaret olarak alt alta iki küçük çizgi koyulmuştur.

Ölüm kayıtları: Tüm defterlerde ölenler için “*mürd*” kelimesi kullanılmıştır. Ölüm olayı ifade edilirken gayr-i müslimler için bu tarz bir deyi in kullanımı, dönemin toplumsal ko ulları ve toplumlar arasındaki dine dayalı sınıfsal çizgiler dikkate alındı ında ola an bir durum olarak dü ünülebilir. İlk iki defterde ölen ki i için sadece “*mürd olmu* ” ekinde tarih belirtilmeden kısa bir açıklama yapılmıştır. Diğer defterlerde ise ölen mükellefin kaydının üzerine kırmızı kalemle çapraz bir çizgi çekilip sa tarafa “*mürd*” yazılmıştır. Kaydın üst tarafta ise kiinin ölüm tarihi gün, ay ve yıl ekinde belirtilmektedir.

¹⁶ **Sail:** Sual eden, soran- dilenci

Kaçak ve kayıp olanlar: Defterlerde kaçak ve kayıp durumda olanlar için de çe itli terimler kullanılmı tır. 1842-1843 yıllarında kaçak olanlar için sadece “*firar etmi*” açıklaması yapılmı , ölü veya diri oldu u belli olmayan kayıplara ise yer verilmemi tir. Di er defterlerde, firar edenlerin gittikleri bölge ve gidi tarihleri belirtilerek bu durumda olan kaçak mükellefler için “*Firaren hanesiyle Tokat’ta*”, “*Firaren Der-saadet’ta-sene 57*” vb açıklamalar yapılmı tır. Kaçak olmasına ra men ki inin yerinin kolaylıkla tespit edilip kaydedilmesi vergi i inin ne kadar ciddiye alınıp titizlikle yürütüldü ünün göstergesidir. Di er taraftan ölü veya diri oldu u bilinmeksizin kayıp olanlar “*mefkud*”¹⁷ olarak belirtilmi tir. Hem kaçak hemde kayıp olanlar “*firaren mefkud*” ekinde tarih verilmek suretiyle kayıt altına alınmı lar dır.

2.2.5. Defterlerde Yer Alan Rakamsal Verilerin Kıyaslanması

ncelenen be defterden elde edilen yıllık cizye gelirleri a a ıdaki tabloda görülmektedir. Ancak defterlerin farklı içerik ve artlarda düzenlenmi olması nedeniyle bu be yıla ait toplam cizye gelirinin kabaca birbiriyle kıyaslanması yapılan ara tırmayı çok da do ru noktalara ta ımaz. Ayrıca döneme ait tüm defterler elde mevcut olmadı ı için 1843 ile 1845 arasında, 1846 ile 1848 arasında birer yıllık bo luk bulunmaktadır. 1843 yılı defterinde ise tahsilatın yapıldı ı dönemde Sivas’tan gelip geçen yolculara ait liste yer almamaktadır. Tüm bu artlar gözönüne alınarak genel hatlarıyla bir de erlendirme yapılacak olursa; toplam cizye hasılatı 1846 yılına kadar düzenli bir ekilde artarken bu tarihle birlikte rakamsal olarak gerilemeye ba lamı tır. 1843 ve 1845 yılları arasında yakla ık 10.000 kuru luk yani %16’lık artı , öncelikle 1845 yılında yapılan yeni cizye sayımını akla getirmektedir. Yeni sayım neticesinde daha önce gözden kaçarak deftere eklenmeyenlerin veya mükellef olacak ya a gelenlerin kayıt altına alınmasıyla cizye gelirinin artmı olma ihtimali söz konusudur.

¹⁷ **Mefkud:** Kayıp, bilinmeyen- ölü veya diri oldu u bilinmeyen kayıp kimse

Tablo 7 ncelenen defterlere göre toplam cizye gelirleri

yıl	toplam vergi miktarı (kuru)
1259- M. 1842	63.735
1260- M. 1843	64.005
1262- M. 1845	74.160
1263- M. 1846	72.510
1265- M.1848	67.560

1846 ve 1848 yıllarındaki cizye geliri azalmanın ise birden fazla nedene bağlanmasında mümkündür. Bu durumu mantıklı bir şekilde açıklayabilmek ve yıllara göre cizye gelirleri arasında dengeli bir değerlendirme yapabilmek için Sivas'ta bulunan yabancı reaya ve yolcuların dahil edilmediği, yerli Sivas reayasına ait net rakamlar üzerinde yorumlar yapılmıştır. Tablo 8'de görüldüğü gibi yıllar içerisinde en düşük vergiyi veren edna sınıfı (15 kuru) sürekli artışı gösterirken en yüksek vergi veren ala sınıfı (60 kuru) ise düzenli olarak azalmaktadır. Bu koşullar altında tablo 7'de görüldüğü üzere toplam cizye geliri miktarında 1845'ten sonra meydana gelen azalışı ve ilimine daha çok evsat sınıfındaki (30 kuru) dalgalanmanın yön verdiğini söylenebilir. 1845'teki yeni sayımdan sonra yaklaşık 218 kişi artan evsat sınıfı ertesini yıl 122 kişi azalmış daha sonra 1848 yılında 1700'e düşerek 181 kişi daha eksilmiştir.

Tablo 8 Be ayrı deftere göre mükellef olanların ve Sivas dı nda bulunanların da ılımı

yıllar	1842	1843	1845	1846	1848	1842	1843	1845	1846	1848	1842	1843	1845	1846	1848
vergi sınıfları	ala					Evsat					edna				
mükellef sayısı	148	115	112	96	76	1643	1685	1904	1881	1700	144	223	291	292	299
sivas dı nda bulunan ki i sayısı	9	5	6	7	15	158	108	573	580	680	7	9	9	52	108

1845'ten sonraki dü ü ü, defterlerde “*mahall-i aharda bulunan minha*” olarak nitelenen, kaydı Sivas'ta olup ba ka yerlerde ço unlukla ekonomik amaçlı buldukları tahmin edilen ki ilerin sayısı ne kadar etkilemi olabilir dü üncesiyle yukarıdaki tablo olu turulmu tur. Buna göre ala, evsat ve edna olmak üzere üç sınıfın be yıl içerisindeki mükellef da ılımı ile aynı ekilde yıllara göre ve sınıflara göre ayrılan ba ka mahalde bulunan mükelleflerin sayısı kıyaslanmı tır. Mantık olarak mükellef sayısı ile Sivas dı nda bulunanların sayısı arasında ters orantı olması gerekmektedir. Özellikle evsat sınıfına bakıldı nda 1842-1843 arasındaki 42 ki ilik artı ve ba ka mahalde olan gruptaki 50 ki ilik azalı neredeyse birbiriyle örtü mektedir. 1845' ten sonra evsat sınıfında yer alan mükelleflerin sayısı sırayla 1846 yılında 1881'e, 1848 yılında 1700'e dü mektedir. Evsat vergi veren mükellef sayısındaki 181 ki ilik azalı a kar ılık ehirdi nda bulunanların sayısı net olarak 100 ki i artmı tır. Neticede mükelleflerin Sivas dı na yönelik oranı cizye gelirlerini birincil derecede etkilemektedir.

ehirdi nda olanlar vergilerini buldukları bölgede ödemektedirler ve görüldü ü gibi toplam cizye geliri üzerindeki etkileri büyüktür. Ancak tüm hesaplamalar sadece net mükellef sayısı ve ehirdi ndaki mükellef sayısı arasındaki korelasyona dayandırılmaz. Çünkü çe itli sebeplerden dolayı edna vergi verirken evsat sınıfına yükselenler veya tam tersi durumda olanlar, ölenler, vergiden muaf olarak kaydedilenler de rakamsal veriler üzerinde de i ikli e neden olabilmektedir.

Sadece 1848 yılında vergisini evsat olarak veren 93 ki inin çe itli sebeplerle edna sınıfına dahil edildi i, edna veren 41 ki inin sınıfının evsata yükseldi i, ala sınıfına dahil 16 ki inin de evsat sınıfına dü tü ü defterde kayıtlıdır. Söz konusu sınıflar arası de i imin veya ölümlerin de toplam cizye gelirini az da olsa etkileme durumu mümkün görünmektedir. Edna sınıfına mensup olup ehirdi nda bulunanların sayısı 1846 ve 1848 yılları arasında 52' den 108'e yükselerek %108 oranında artmı tır. Ancak bu yıllar arasında edna veren mükellef sayısında eksilme görülmezken üstelik 7 ki ilik bir artı söz konusudur. Çünkü sınıfı evsattan ednaya dü en çok sayıda (93 ki i) mükellef

bulunmaktadır. Bu nedenle ehirdi'na gidenlerin yoğun artmasına rağmen edna sınıfında düşülmemektedir.

Özellikle 1846 ve 1848 yılı defterlerindeki verilere bakıldığında evsat sınıfında yer alıp ehirdi'nda bulunanların sayısı toplam mükellef sayısının neredeyse 1/3'ü oranındadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere Sivas'tan başka mahallere doğru önemli ölçüde bir yöneliş söz konusudur. En dengeli dağılımı ala sınıfının sergilemesi, edna sınıfında olup Sivas'da bulunanların iki yıl içinde %108'lik artış göstermesine rağmen edna sınıfının genişlemesi bu gidenlerin temelinde ekonomik arayışlar olduğu düşününcesini destekler niteliktedir. 1843 yılı Kayseri cizye defteri üzerinde yapılan incelemeye göre Kayseri Kazası'nda ikamet eden toplam 2.354 nefer Ermeni (1949) ve Rum'a (405) karşılık 867 kişi ehirdi'nda bulunmaktadır. (Yörük,2013;449,450) 1848 yılında Sivas'ta bulunan toplam 2075 mükellefe karşılık 803 kişi Sivas'da olarak kaydedilmiştir. Bu ayrı bölge arasında görülen bu rakamsal paralellik, farklı bölgelere yönelişin artmasının sadece Sivas merkez kazasıyla sınırlı olmadığını gözler önüne sermektedir. Ancak 1844 yılı Tokat cizye defteri verilerine bakıldığında Kayseri ve Sivas'ın aksine sadece 71 kişinin Tokat'da bulunduğu görülmektedir.(Eken,2008;194)

Tanzimat öncesi dönemde, 1810 ve 1835 arasında çeşitli yıllara ait cizye evrak sayılarına göre toplam defterlerde 1827 yılı itibariyle düzenli bir azalma görülmektedir ki bu durum toplam cizye mükellef sayısının azalması yani Sivas'da yönelişin artması anlamına gelmektedir. Bunların dışında incelenen cizye kayıtlarında ise özellikle 1845 (H.1262) yılı ile birlikte başka mahalde bulunanların sayısının katlanarak artış gösterdiği konuyla ilgili bölümlerde belirtilmiştir. 19.yy başlarından itibaren görülen ekonomik gelişmeler en yüksek derecede vergi veren ala sınıfını olumsuz etkilemiş gibi görünmektedir (bkz.Tablo 9) 1810 yılında 546 adet cizye evrakı ala sınıfına göre düzenlenirken 1835 yılında bu sayı 84'e düşmüştür yani %85 oranında azalmıştır. Evsat sınıfı ise 1810 ve 1835 yılları arasında %101 oranında bir artış sergileyerek sayıca 1052'den 2116'ya çıkmıştır.19.yy başlarında 1846 olan edna sınıfına ait evrak sayısı ise 506'ya (%73 azalma) düşmüştür. Tablodaki verilere göre 19. yy başından ortalarına kadar

geçen süreçte ekonomik olarak en tepede bulunan ala sınıfını oluşturanların ve edna vergi verenlerin sayısında ciddi azalışlar görülürken evsat sınıfı %101'lik artışla büyük bir genişleme kaydetmiştir.¹⁸

Tablo 9: 1810-1835 yılları arası cizye evrakı

yıllar	ala	evsat	edna	toplam
1810	546	1052	1846	3444
1811	546	1052	1846	3444
1812	546	1052	1846	3444
1821	546	1052	1846	3444
1823	546	1052	1846	3444
1827	300	1200	1646	3144
1833	195	2447	260	2902
1834	103	2147	626	2876
1835	84	2116	506	2706

Cizye gelirindeki artış ve azalışlar hakkında gerçeğe yakın net yargılara varabilmek için Sivas ehri'nin 19. Yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik artlarına son derece vakıf olmak gerekmektedir, bu da başka bir ara tırmanın konusu olabilir. Ancak bunu söyleyebiliriz ki bütün Anadolu gibi Sivas da tarihinin en parlak devrini Selçuklular zamanında görmüştür. Selçuklular'ın yıkılmasının ardından ortaya çıkan buhran ve istikrarsızlık sürecine rağmen XV.yy'ın başlarına kadar önemini muhafaza etmiştir. Siyasi buhran veya Timur istilası gibi sebeplerden ziyade bütün İslam ülkeleri gibi Türkiye ehirlerinin de gerilemesi daha derin sebeplere dayanmaktadır. XVI. yy'dan sonra uluslararası ticaret yollarının Akdeniz'den okyanuslara geçmesi söz konusu geri kalması

¹⁸ Tablo 9'daki bilgiler Ömer Demirel, *II. Mahmut Dönemi'nde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri* adlı kaynaktan alınmıştır, s.168

hızlandırmı tır.(Turan,1951;456,457) Sivas, Celali syanlarının da etkisiyle 17.yy ba larından itibaren kabu una çekilmi bir görüntü sergilemeye ba lamı tır. 19.yy'da ise sanayi alanında gerekli adımları atamadı ı gibi Avrupa'dan zmir Limanı'na oradan da Anadolu'ya da ıtılan malların da ıtım merkezi olma özelli ini Tokat'a bırakmı tır.” (Mahiro ulları,2003;50,60)

“II.Mahmud döneminde Sivas esnafı bütün mesleki dallarda üretim yapmakla beraber, genel olarak iktisadi kriz içindedir.Dükkan sayılarındaki azalma 1810-1840 yılları arasında had safhaya ula mı hatta bazı mesleklerde vergi muafiyeti tanındı ı gibi bazıları ise vergi veremeyecek durumda olduklarından, tevzi ve taksim defterlerine isimleri kaydedilmemi tır.”(Demirel,1989;101)

Tanzimat'ın gere i olarak birçok alanda görülen kurumsalla ma 19. yy'ın ortalarına do ru beraberinde maa lı bir memur kadrosunu Sivas'a kazandırmı ; batı standartlarındaki e itim kurumları, sa lık ve belediye hizmetleri, ehir nüfusunun 19.yy ortalarından itibaren gittikçe artmasında etkili olmu tur. Bu süreçte iç ticaret canlanmı yönetici kesimin talepleri do rultusunda üretilen veya ithal edilen malların çe itlili i artı göstermi tır. (Mahiro ulları,2003;50,51)

Sivas'ta bulunan cizye mükellef da ılımını daha geni bir çerçevede de erlendirebilmek amacıyla Tokat¹⁹, Kayseri²⁰, Ni de²¹ gibi Anadolu ehirlerinin H.1259 yılına ait cizye mükellef sayıları kıyaslanmı tır. Söz konusu dört bölge içerisinde en fazla cizye mükellefi 2460 ki i ile Tokat'ta bulunmakta, 2354 ki i ile ardından Kayseri gelmektedir. Sivas'ta 1935, Ni de Sanca ı merkez kazasında ise 712 cizye mükellefi mevcuttur. Tablo 10'da yeralan cizye sınıfları bazındaki oransal da ılıma bakıldı ında en dengeli da ılımı Sivas sergilemektedir. Ala ve edna sınıfları sırasıyla %8 ve %7 iken evsat sınıfının oranı %85'tir. Mükelleflerin sınıflara göre da ılımında Sivas'a yakın bir de er sergileyen Tokat'ta sıralama %6, %80 ve %14 eklindedir. Edna sınıfının en fazla yo unluk gösterdi i bölge ise Kayseri'dir(%61).Ni de'de bulunan mükelleflerin

¹⁹ H.1259 yılı Tokat cizye vergisi dağılımı için bkz. Eken,2008;193

²⁰ H.1259 yılı Kayseri cizye vergisi dağılımı için bkz.Yörük,2013;445,446

²¹ H.1259 yılı Niğde cizye vergisi dağılımı için bkz. İyü,1999;74

%47'si H.1259 yılında cizyesini evsat olarak, %48'i de edna olarak vermiştir. Tablodaki verilere göre cizye de erleri aktarılan dört bölge içerisinde gayr-i müslim reyanın ekonomik düzeyinin en iyi olduğu bölgenin Sivas, ikinci olarak da Tokat olduğu söylenebilir.

Tablo 10: Çeşitli bölgelere ait H.1259 yılı cizye mükellef dağılımları

1259 yılı -çeşitli bölgelerin mükellef sayıları ve oranları				
	ala	evsat	edna	toplam
Sivas	148	1643	144	1935
Tokat	146	1965	349	2460
Kayseri	121	793	1440	2354
Niğde	37	335	340	712
Oransal dağılım-%				
Sivas	8	85	7	
Tokat	6	80	14	
Kayseri	5	34	61	
Niğde	5	47	48	

III. BÖLÜM: 1492 NUMARALI SIVAS CİZYE DEFTERİ

DEĞERLENDİRME

3.1. Defterin Genel Özellikleri

Bağbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Kataloğunda 1492 sıra numarasıyla kayıtlı olan cizye defteri, Sivas'ta bulunan yerli ve yabancı ehl-i zimmet reayanın cizye miktarını göstermektedir. Defterin düzenlendiği tarihi Hicri-1265, Miladi 1848 yıllarına denk gelmektedir.²² 2. sayfada defterin başlangıç tarihi *fi gurre-i Muharrem sene 65* olarak, bitiş tarihi ise 134. sayfada *fi 5 Receb sene 65* olarak belirtilmektedir.

136 sayfadan oluşan defterin yaklaşık 3 sayfalık kısmı boştur. 135 ve 136. sayfalar tamamen boş olmakla birlikte 65, 122 ve 129. sayfaları yarım arsayfa boş olacak şekilde düzenlenmiştir. Defterin ebatları 19cmX52cm ölçüsünde olup tamamen rika'ya yazı stilinde kaleme alınmıştır. Ayrıca defterin 78 hanelik Üryan-ı Müslim Mahallesi'ne ait, kopmuş olan 58 hanelik yaklaşık iki sayfaya denk gelen kısmı yanlışlıkla Akde İrmen Mahallesi'nin başlığıyla 40. sayfanın hemen ardına eklenmiştir. Bu durum defterin tasnifini yapan kişilerce farkedilmeyerek Üryan-ı Müslim Mahallesi'ne ait sayfalar Akde İrmen Mahallesi'ne aitmiş gibi numaralandırılmıştır. İlk etapta bu durum bizim için yanıltıcı olsada her sayfanın sol üst köşesinde yer alan Osmanlıca numaralar sayesinde sayfaları yeniden doğru bir şekilde sıralayabilmek mümkün olmuştur.

Ayrıntılı bir inceleme ve değerlendirilmeye tabi tuttuğumuz 1265 yılına ait Sivas Cizye Defteri'nde ilk göze çarpan unsur defterin öncelikle mahalle, ikinci olarak da o dönemde Sivas'ta mevcut olan gayr-i müslim cemaat grupları esas alınarak düzenlenmiş olmasıdır. Mahallelerdeki çeşitli dini-etnik gruplara mensup nüfusun ayrı ayrı ele alınarak tutulduğu kayıta 122. sayfaya kadar Gregoryen Ermeniler'e ve sayıları oldukça az olan Ortodoks Rumlara ait bilgiler yer alırken 25 hanelik olan ve çeşitli mahallelerde dağınık olarak yazılan Katolik

²² BOA, No:1492, Fon:ML.VRD. CMH.d...

nüfusun mahalle, han ve kahvehanelerde bulunan yabancı reayanın ardından defterde topluca yer aldığı görülmektedir.

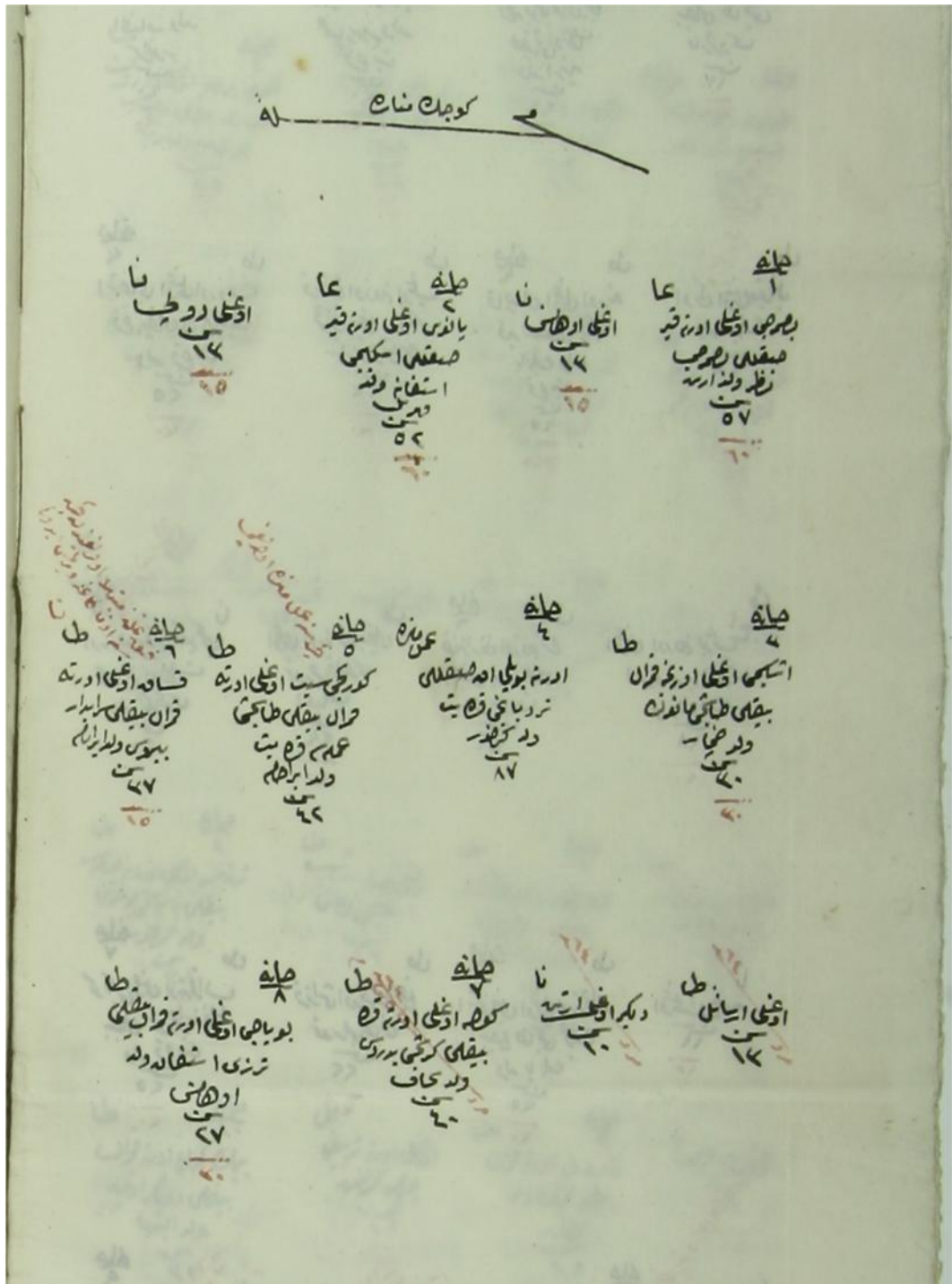
En yoğun nüfus Gregoryen Ermeniler'e aittir fakat bu durum defterin herhangi bir yerinde belirtilmemiştir. Biz bu kalabalık grubun Gregoryen Ermeniler'e ait olduğunu söz konusu dönemin demografik yapısına dair farklı kaynaklardan edinmiş olduğumuz bilgilere dayanarak anlayabilmekteyiz. Mahallelerde esas yoğun kitleyi oluşturan ve adı belirtilmeyen bu grup kaydedildikten sonra, aynı mahallede başka Rum nüfus mevcutsa "*millet-i rumiyan der mahalle-i mezbur*" şeklinde bir açıklama yapılmı ardından Rum mükelleflerin kaydı yapılmıdır. Defterin hiçbir yerinde Ermeni veya Gregoryen adının kullanılmaması muhtemelen esas yoğun nüfusun Gregoryen Ermeniler'den oluşması nedeniyle herhangi bir açıklamaya gerek duyulmamasından kaynaklanmaktadır. Defterde Yahudi veya Kıpti milletlerine ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Defterin 123. sayfasından itibaren Sivas'ta mahalle han ve kahvehanelerde bulunan yabancı reayanın dağılımı ikamet edilen mekan isimleri verilerek kaydedilmiştir, 127-129 sayfaları arasında yine bu adıkları mahalleler esas alınarak Katolik mükellef nüfusu verilmiştir. 130-134. sayfalar arasında "*mürur ve ubur eden reaya*" şeklinde tabir olunan, cizye tahsili esnasında Sivas'tan gelip geçen ve elinde cizye kağıdı mevcut olan kişilerin listesi yer almaktadır. 134. sayfanın sonunda ise toplanan cizyenin sınıflara göre ayrıntılı muhasebesinin yapıldığı bir çizelge bulunmaktadır.

3.2. Defterin Düzenleniş Esasları ve Kayıt Usulü

Defterdeki kayıtlar öncelikle mahalleler ardından dini-etnik unsurlar esas alınarak tutulmaktadır. Aşağıda örneği görüldüğü üzere mahalle adı yazıldıktan sonra numaralandırılmış haneler ve hane içinde ilk sırada yer alan hane reisini müteakiben diğer hane fertlerinin kayıtları belirli bir hiyerarşiye göre yazı öbekleri halinde sıralanmaktadır. Her mükellefe ait bilgi görsel olarak yukarıdan aşağıya doğru inceleterek genellikle üç satır halinde ters bir üçgeni andırarak ekilde yazılmıştır. Diğer bilgi verilen kişilerin hane reisi ise kişisel bilgilerden oluşan ters

üçgen ekindeki yazı öbeğinin sağ üst köşesinde hane numarası, ayrıca sol üst köşede ise her mükellefin yükümlü olduğu vergi sınıfı yer almaktadır. Vergi sınıfları kendi adlarıyla değil de üç ayrı harf sembolüyle gösterilmiştir. Ala sınıfı “Ayn” harfiyle, evsat sınıfı “t” harfiyle, edna sınıfı ise “nun” harfiyle sembolize edilmiştir. Eğer mükellefin başka mahalde bulunması, vergi sınıfının düşmesi veya yükselmesi gibi kişisel bazı bilgiler verilecekse bu bilgi kırmızı kalem kullanılarak kişiye ait kısmın hemen üzerine not düşülmüştür. Her satırda genellikle 4 bazen de 5 kişiye ait kayıt bulunup ve her sayfada yukarıdan aşağıya sekiz sıra halinde ortalama 32 kişilik kayıt bulunmaktadır. Defterde potansiyel birer cizye mükellefi olarak görülen 5-6 yaşlarındaki erkek çocukların isimleri de yer almaktadır.

Tablo 11 Küçük Minare Mahallesi kayıt örneği (Resim I 'de yer alan verilerin transkripsiyonudur)

Mahalle-i Küçük Minare

Edna O lu Dolça Sin 13 15 guru	Ala hane2 Panos o lu orta kır sakallı eskici stefan veled-i Gapriyel sin 52 60 guru	Edna O lu Ohannes Sin 13 15 guru	ala hane1 Basmacı o lu orta kır sakallı basmacı Nazar veled-i Artin sin57 60 guru
Edna hane 6 Evsat Sara otuna mübtela oldu undan geçen sene edna ka ad verildi Fesak o lu orta kumral bıyıklı seraydar Birus veled-i Abraham sin 37 15 guru	Evsat hane5 Geçen sene amel-mande oldu u Kürkçü Set o lu orta kumral bıyıklı ta çı amelesi Garabet veled-i Abraham sin42	Amel-mande hane4 Orta boylu ak sakallı nerdübançı Garabet veled-i Kirkor sin 87	Evsat hane3 Eskicio lu uzunca kumral bıyıklı ta çı Manuk veled-i Hampar sin 30 15 guru
Evsat hane 8 Boyacı o lu orta kumralbıyıklı terzi stefan veled-i Ohannes sin 27 30 guru	Evsat hane 7 Köse o lu orta kara bıyıklı kiri çi Bedros veled-i Sahak sin 40 Mürd fi 5 Muharrem Sene 64	Edna Di er o lu Artin Sin 10 Mürd sene 64	Evsat O lu rsail Sin 13 Mürd sene 64

Bazı istisnalar hariç olmak üzere her mükellefin ahsî bilgileri arasında varsa aile adı veya memleketi ardından boy, sakal- bıyık rengini içeren fiziksel özellikleri ve ardından mesle i, adı ve baba adı gelmektedir. Küçük çocukların

e kalleri kaydedilmezken henüz sakalı bıyı ı çıkmamı gençler için “ *abb-ı emred*” ifadesi kullanılmı tır. En son olarak mükellefin ya ı ve alınan vergi bedeli kuru olarak kırmızı kalemle belirtilmektedir. Ki inin Sivas dı ında ba ka mahalde bulunması, çe itli sebeplerle vergiden muaf olması gibi durumlarda vergi sınıfı belirtilmi fakat bu ki iler için renkli kalemle vergi bedeli yazılmamı tır.

Ölen mükelleflerin üzerine kırmızı kalemle çizgi çekilerek yanına öldü anlamına gelen “*mürd*” yazılmı ve ölüm tarihi not dü ülmü tür. Ölüm tarihlerini inceledi imizde en erken kaydın sene 1262’ye ait olması yapılan tahrirlerin üç yılda yenilendi ini ve bu sürecin sonunda ölülerin kayıttan dü üldü ünü göstermektedir.

Defterde çe itli sebeplerde çok sayıda ki inin ba ka bölgelere gitti ini görülmektedir. E er mükellef, vergi tahsilatı yapıldı ı dönemde ba ka mahaldeyse ki inin bulundu u yer ve gitti i tarih yine renkli kalemle yukarı satıra not edilmektedir. Bunların dı ında ki inin amel-mande olması, veya vergi sınıfının dü mesine sebep olabilecek nitelikte zihinsel ve fiziksel kusurları da (divane, mecnun, a’rac, yek çe m vs) özellikle belirtilmektedir.

Kaydı tutulan her mahallenin sonunda ala-evsat-edna sınıfları ile yükümlü mükelleflerin sayısından, “*Mahall-i aharda bulunan minha*”olarak nitelenen ba ka yere gitmi olanların sayısının çıkarılıp net rakamların elde edildi i; “*amel-mande*” olarak belirtilen muafların yanısıra ölü sayısının da yer aldı ı özet niteli inde çizelgeler bulunmaktadır. Her mahalleden tahsil edilen cizye bedeli de bu çizelgede yer almaktadır.

3.3. Demografik Yapı

1848 yılı cizye defteri incelenmek suretiyle edinilen veriler detaylı bir ekilde istatistiksel olarak de erlendirilmi tir. Defterin tutuldu u dönemin ko ulları dü ünüldü ünde özellikle cizye sınıfını etkileyen ya ve ekonomik durum gibi konularda yüzde yüz do ru bilginin yansıtılmı olması dü ünelemez. Fakat mevcut bilgiler defterde yer alan gayr-i müslim reayanın sosyo-ekonomik yapısı hakkında ayrıntılı bir de erlendirme yapmaya oldukça elveri lidir.

1848 yılı nefis-i Sivas cizye defterinde Gregoryen, Katolik ve Rumlar'dan olu an yerli ehl-i zimmet reayanın yanı sıra; mahalle, han ve kahvehanelerde kalmakta olan yabancı reayanın kayıtları da bulunmaktadır. Defterde yerli olarak kayıtlı toplam 1672 hane; Gregoryen, Rum ve Katolikler'den olu an 3775 ki i adı tespit edilmi tir. Bu sayının içerisinde mükellef sayılmayanlar, ba ka mahallerde bulunanlar, ölmü olanlar da yer almakta olup bahsi geçen her grup ilgili ba lıklar altında ayrıca de erlendirilecektir. Ba ka mahalde bulunanlar hariç net mükellef sayısı ise 2075 ki idir.

Defterde Yahudi veya Kıpti nüfusun mevcudiyetine dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bunun dı nda sayıları oldukça az olan Rum ve Katolikler ismen zikredilmi olup esas yo un kitleyi olu turan Gregoryen Ermeni milleti adına herhangi bir açıklama yapılmamı tır. Bunun nedeni de büyük ihtimalle Gregoryen Ermeniler Sivas'ta gayr-i müslim reyanın ço unlu unu olu turdukları için onlar adına herhangi bir açıklamaya gerek duyulmamasıdır.

“ er'iyye sicillerine göre Sivas nüfusu 1827 ve 1831'de 59 mahalle ve 3600-3800 hane ile 20.000 civarındadır.(Demirel,2009;280) 1827 yılında 59 mahalleden 39'unda Müslim ve gayr-i Müslüman ahali birlikte ya amaktaydı. Geri kalan 20 mahallede ise sadece Müslüman halk ikamet etmekteydi. (Demirel,2000;47)1848 yılı cizye defterinde ise gayr-i müslimlerin 36 mahalleye da ılmı olarak ikamet ettikleri görülmektedir.1672 gayr-i müslim hanesini 5 ile çarpıp %10 ekleme yaparak elde edebilece imiz tahmini rakama göre gayr-i müslim nüfus 9200 ki i civarında çıkmaktadır.

Defterde yabancı reaya olarak mahalle, han, kahvehanelerde bulunanlar ve Sivas'tan geçmekte olan yolculardan müte ekkil 281 ki i kayıtlı bulunmaktadır. Defterde kayıtlı tüm isimlerin %93'ü yerli reayaya aitken sadece %7'lik kısım yabancılardan olu maktadır.

Tablo 12 H.1265(1848) yılı defterinde yer alan reayanın dağılımı

yerli reaya			yabancı reaya	
	hane sayısı	kişi sayısı		kişi sayısı
mahallelerde			mahallelerde	24
gregoryen	1614	3661	kahvehanelerde	8
rum	45	89	hanlarda	21
katolik	13	25	gelip geçenler	228
toplam	1672	3775	toplam	281

Grafik 1 H.1265(1848) defteri yerli-yabancı reaya oranı

3.3.1.Mükelleflerin Mahallelere Göre Dağılımı

Osmanlı ehrinde mahalle, “birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranı larından sorumlu, sosyal dayanı ma içinde olan ki ilerden olu mu bir toplulu un ya adı ı bölge “ veya “aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerle tikleri ehir kesimi “ olarak tanımlanabilir.(Ergenç,1984;69)

slam dininde Müslim ve Gayr-i Müslimler'in bir arada oturmasını engelleyen er'i hükümler mevcut de ildir. Ancak mahallelerin ayrı olması daha ziyade örfe kaynaklıdır ve sosyolojik artlar sonucu olu mu tur. (Kenano lu,2007;317) Bernard Levis' e göre “*Bir bütün olarak Hristiyanlar ve Yahudiler Müslüman ehirlisinde kendi mahallelerini kurmak gibi bir e ilim içinde olmu larsa da bu Hristiyan Avrupası'ndaki gettolar gibi yasal olarak zorunlu kılınmı bir kısıtlama de il, do al bir toplumsal geli meydi.*”(Kenano lu,2007;317: B.Levis;40) Ancak cemaatin azalmaması amacıyla cami ve mescitlerin etrafında gayr-i müslimlerin ikamet etmeleri önlenmeye çalı ılmı aynı ekilde türbelerin etrafında ikamet etmeleri de yasaklanmı tır. (Kenano lu, 2007;322)” nstanların ya amak için kendi dinlerini rahatlıkla ifa edebilecekleri, dillerini konu acakları mahalleleri seçmeleri genel bir e ilimdir. Çünkü kimse aile üyelerinin farklı mezhep ve dinden insanlarla evlenmesini veya görü mesini istemez. Dolayısıyla mahallelerde ki temas sınırlı olup kültürel bir boyuttadır.” (Ortaylı, 2006;86)

1848 yılı Sivas cizye defterine göre Gregoryen ve Katolik Ermeniler, Ortodoks Rumlar'dan olu an gayr-i müslim reaya 36 mahalleye da ılmı olarak ikamet etmektedir. Sadece cizye defterlerine ba lı kalarak bu mahallelerin kaçında gayr-i müslimlerin Müslümanlar'la birarada ikamet etti ini, kaç mahallenin sadece gayr-i müslim nüfus barındırdı nı tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu ekilde sadece gayr-i müslimlerin hangi mahallelerde yo unluk gösterdi i tespit edilebilir. Ancak konuyla ilgili daha önce yapılmı olan çalı malara göre 1454-55, 1519-20, 1528, 1553-54, 1574 yıllarına ait kayıtlarda Müslüman ve gayr-i Müslimlerin ayrı mahallelerde ikamet ettikleri görülmektedir. 19. Yüzyılın ortalarına do ru ise Gökmedrese, eyh Çoban, Emir Hacı Ali, Kepenek gibi bazı mahallelerde sadece Müslümanlar ikamet ederken her iki grubun nüfus açısından yo unlukları de i se de ço unlukla iskan sahası açısından iç içe buldukları anla ılmaktadır. Gayr-i müslim nüfusun en yo un oldu u mahallelerden Bazar'da 178 gayr-i müslime kar ılık 2 Müslüman hanesi, Kilise Mahallesi'nde 143 gayr-i müslim- 10 Müslüman, Temürcüler Ardı'nda 110 gayr-i müslim- 26 Müslüman, Küçük Bengiler'de 98 gayr-i müslim-7 Müslüman hanesi

ikamet etmektedir. Bu durum göstermektedir ki bazı mahalleler tamamen Müslüman nüfustan oluşurken gayr-i müslimlerin en yoğun oldukları mahallelerde az sayıda da olsa Müslüman nüfus bulunmaktadır.²³ 1834 tarihli er'iyye sicillerine göre şehirdeki 59 mahallenin 23'ü müstakil Müslüman mahallesi olup hiç zımmi nüfus bulunmamaktaydı. Bu mahalleler şunlardı: *Çavubası, Kala-yı Atik, Kılavuz, Abdülhavab-ı Gazi, Hacı Mehmed, Hacı Veli, Sofu Himmet, Ali Baba, Hamur Kesen, Ganem, Billur, Abdülkerim, Veled Bey, Zilkar, Hoca Hüsam, İms-i Ferra, Kayalı, Gök Hüsam, İmeret, Kale Ardı, Gökmedrese, Hoca Çavubası, İy Çoban.*(Eken,2000;208)

1848 yılı Sivas Cizye defteri düzenleni açısından dönemin gayr-i müslim erkek nüfusu hakkında önemli bilgiler ihtiva eden mufassal bir defterdir. Ayrıca defterde mükellef sayılmayan küçük çocukların da kayıtlı olması toplam nüfus hakkındaki tahminleri daha geçerli kılmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1848 yılında Sivas'ta 36 mahallede ikamet eden toplam 2075 mükellef bulunmaktadır.²⁴

²³ Bkz. Demirel,2000;183-186

²⁴ Defterdeki rakamsal veriler incelenirken mahallelere ait kayıtların sonundaki hesap çizelgelerinin güvenilirliğini ölçmek amacıyla mahallelerdeki verilerin transkripsiyonu excel programına aktarılarak yeniden değerlendirilmiştir. Bazı mahallelere ait veriler defterdeki hesap tabloları ile birebir örtüşürken bazılarında özellikle kalabalık mahallelerde eksiklik veya fazlalıklar mevcuttur.. Örneğin Şah Hüseyin Mahallesi kayıtlarında vergisini edna sınıfına göre verenlerin sayısı 8 kişi olarak kaydedilmiştir. Ancak sayım excel tabanında yapıldığında edna sınıfı 7 kişiden oluşmaktadır. Aynı problemle amel-mande ve mürd olanların sayıları hesaplarken de karışılmıştır ve sanal ortamda yapılan hesaplar doğru kabul edilerek değerlendirilmiştir. Bu rakamsal veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 13 Mükelleflerin vergi sınıfları ve mahallelere göre dağılımları

mahalle adı	vergi veren kişi sayısı			
	ala	evsat	edna	toplam kişi
ah Hüseyin	3	34	7	44
Ferhad Bostan	2	33	7	42
Keçi Bula		19	1	20
keçibula(Katolik)		2		2
Kayarcık		13	4	17
Küçük Minare	2	10	5	17
Temürcüler Ardı	3	104	17	124
Hacı Zahid	2	31	4	38
Ali Baba		19	3	22
Gökçe Bostan	1	7	3	11
Bahtiyar Bostan		10	2	12
Hamam Ardı				0
O lan Çavuş		27	11	38
O lan Çavuş (Katolik)		3		3
Sarı eyh	3	78	12	93
Sarı eyh(Rum)	1	2	1	4
Sarı eyh(Katolik)	1	2		3
Baldır Bazarı	3	58	7	68
Baldır Bazarı(Katolik)		1		1
Küçük Bengiler	5	71	11	87
Küçük Bengiler(Katolik)		1		1
Akde irmen	2	64	10	76
Akde irmenRrum)		1	1	2
Köse Dere-i Müslim		12	3	15
Köse Dere-i Zımmi		82	13	95
Üryan-ı Zımmi	5	101	29	135
Üryan-i Zımmi(Rum)		17	3	20
Üryan-ı Müslim	5	81	16	102

Üryan-1 Müslim(Rum)		5		5
Üryan-1 Müslim(Katolik)		1		1
Bab-1 Kayseri	3	76	26	105
A ca Bölge	4	85	15	104
A ca Bölge(Rum)		1	1	2
Kurt Mescidi		12	3	15
Örtülü Pınar	5	74	9	88
Osman Pa a		24	3	27
Kale Ardı		2		2
Küçük Kinisa	2	91	15	108
Yahya Bey		9	1	10
Pa a Bey		2	1	3
Tokmak Kapı		31	10	41
Tokmak Kapı (Katolik)		1		1
Köhne Civan	2	32	3	37
Köhne Civan (Katolik)		3		3
Hoca mam	3	54	7	64
Bazar	13	108	9	130
Veled Bey		16	1	17
Cami-i Kebir	5	106	8	119
Ece		67	13	80
Ece(Rum)	1	17	4	22
Genel Toplam	76	1700	299	2075

Gayr-i müslimlerin ya adı 1 mahalleler içerisinde en kalabalık mükellef nüfusu 135 ki i ile Üryan-1 Zımmi Mahallesi barındırmaktadır. Bu sayı toplam mükellef sayısının %7 'sine denk gelmektedir. A a ıdaki tabloda mükellef sayısı bakımından yo unluk gösteren mahalleler inceledi inde Üryan-1 Zımmi'yi 130 ki i ile Bazar, 124 ki i ile Temürcüler Ardı Mahallesi'nin takip etti i görülmektedir.

Tablo 14 Mükelleflerin en yo un olarak ikamet ettikleri mahalleler

Mahalle adı	Mükellef sayısı
A ca Bölge	104
Bab-1 Kayseri	105
Bazar	130
Cami-i Kebir	119
Küçük Kinisa	108
Temürcüler Ardı	124
Üryanı Müslim	102
Üryan-1 Zımmi	135

Pa abey Mahallesi'nde 3, Kale Ardı Mahallesi'nde sadece 2 mükellef ikamet ederken Hamam Ardı Mahallesi'nde cizye mükellefi mevcut olmadı ı gibi amel- mande olarak nitelenmi bir yeti kin ve 6 ya nda bir çocuktan ba ka erkek nüfus ikamet etmemektedir.

3.3.2.Sivas Dı nda Bulunan Nüfus

1848 yılında Sivas'tan çe itli sebeplerle ba ka mahallere giden 803 mükellef tespit edilmi tir. Bu ki ilerın hepsi aynı yıl içerisinde Sivas dı na çıkmamı tır. Ki ilerın Sivas'tan ayrılı tarihi yıl olarak net bir ekilde belirtildi inden hangi yıl itibariyle dı arda bulunuldu u tespit edilebilmektedir. 10 yıl öncesinde Sivas dı na giden ki ilerın kayıtları dahi defterde yeralmaktadır. Ba ka mahale giden mükellefler ellerinde bulunan kendi adlarına düzenlenmi cizye ka ıtları ile gittikleri yerde cizyelerini ödemektedirler.

Ki ilerın hangi sebeple ba ka mahalde buldukları hakkında defterde herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Ancak ki inin gelir durumuna i aret eden vergi sınıfına, mesle ine, ya na bakarak hangi amaçla gitmi olabilece i hakkında de erlendirme yapabilmek mümkündür. Ço unlukla en etkin i gücü

potansiyeline sahip olan evsat cizye veren kesimin ehirdı ına çıkmı olması, söz konusu gidilerin büyük ölçüde ekonomik sebepli olabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 15’te görüldüğü gibi Sivas dı ında bulunanların neredeyse 2/3 ‘ü Der-saadet’e yani İstanbul’a gitmiştir. İstanbul’da bulunan 534 kişi başka mahalde bulunan reyanın % 84 ‘üne e ittir. İstanbul’dan sonra 61 kişi ile %10’luk bir orana sahip olan Zile gelmektedir. Tabloda 17 kişinin Bozok’ta, 13 kişinin de Tokat’ta bulunduğu görülmektedir. Bunların haricinde herhangi bir bölgesel yönle ma gerçekte memi tir. Gidilen yerler çe itlilik açısından genellikle Sivas’a başlı köy ve kazalar olup sayısı az da olsa am, Musul, Beyrut, Tiflis gibi Anadolu co rafyası dı ındaki bölgeler de listede yer almaktadır.

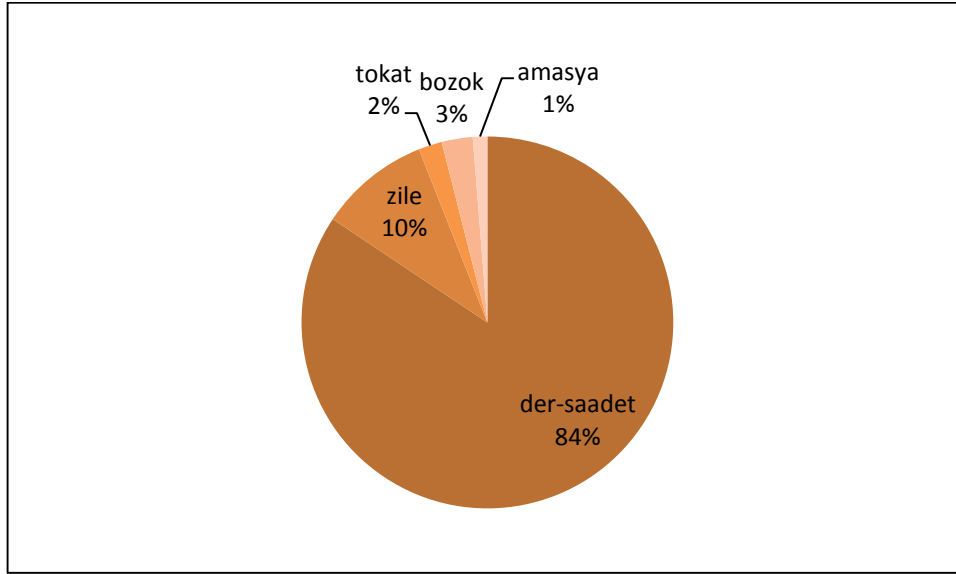
Sorgulanması gereken bir başka noktada Zile ile olan yönün ili ki meselesidir. Sivas’a nispeten yakın birçok bölge varken %10’luk bir oranın Zile’de bulunması dikkat çekmektedir. Bu noktada akla ilk gelen ihtimal o dönemde Zile’de ticari faaliyetlerin yönünlü ü ve söz konusu ilikin ekonomik amaçlı olabileceğidir. Ancak Zile’ye gidenlere ait bilgiler incelendi inde yaşları 9 ile 13 arasında de i en bir çok çocu un Zile’de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çocukların sayısı 22 olup Zile’de oldu u kaydedilen toplam kişi sayısının %36 ‘sını olu turmaktadırlar. Üstelik bazı çocuklar tüm hane üyeleri Sivas’ta bulunurken kendileri “Zile’ye gitti “olarak deftere kaydedilmiştirlerdir. Bu durumun sebebi çocukların akrabalık ilikleri sebebiyle Zile’ye gitmi olabilecekleri gibi görünse de yaşlarının belirli bir aralıkta yönünla ması (9-13) Zile’de gayr-i müslim çocuklara yönelik e itim veren bir kurumun bulunabileceğie olasılı nı akla getirmektedir.

Tablo 15 Sivas dı ında bulunan nüfusun bölgesel dağılımı

gidilen yer	gidilen kişi sayısı	gidilen yer	gidilen kişi sayısı
Der-saadet	534	am-ı erif	2
Zile	61	Hafik	1
Tokat	13	Manastır	1

Erzurum	6	Musul	1
Bozok	17	Civar kazalar	2
Yozgat	5	Etraf köyler	5
Amasya	8	Canik	1
Adana	3	Habe Kazası	1
Yenihan	3	Sarız	1
Sivas li	2	arkı la	3
Halep	3	Karahisar-1 arki	2
Kazabad	4	Kayseri	1
Tonus	4	Malatya	1
Tuzasar Manastırı	2	Serincek Karyesi	1
Akda	1	Borazit Karyesi	1
GaziMa ara	3	Antep	1
Tozaklı	4	Tiflis	2
Emlak	4	Ula	1
Beyrut	2	di er	2
zmir	2		
Harput	3		
Zara	3		

Grafik 2 Sivas dı nda en çok gidilen bölgeler

Bilindi i gibi II. Mahmut Dönemi'nde özellikle vergi sistemini düzene koymak adına yapılan uygulamalardan birisi de mürur tezkeresi uygulamasıdır. Mürur tezkeresi mahalli idarelerden temin edilen bir nevi izin belgesi veya pasaport niteliindedir. “ Dönemin en önemli sorunu olan büyük ehirlere göçü önlemek ve iç güvenli i sağlamak için seyahat etmek isteyenler bu belgeyi almak zorundadır.”(Çadırcı,1997;46) Belge almadan seyahat edenlerin cizye defterine firari yani kaçak olarak kaydedildikleri görülmektedir. 1848 yılı cizye defterinde çe itli meslek ve yaş gruplarına dahil 17 kaçak ki i olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan yerleri tespit edilemedi inden ölümü sağ mı oldukları bilinmeyen 10 tanesi *firaren mefkud* olarak olarak deftere i lenmiştir. Ki ilerin hangi tarihten itibaren kaçak veya kayıp olduklarına bakıld ında 7-8 yıl öncesine kadar uzanan tarihlerin de listede yer alıyor olması göze çarpmaktadır. Mumculuk mesle ine mensup 40 yaşındaki Ohannes veled-i Simon 1839 yılından beri *fireren mefkud* durumundadır. Kürkçü Panik o lu Arakil ailesiyle birlikte deftere firari olarak yazılmıştır. Bunların dı nda kaçak olmayıp ölü veya sağ oldu u tespit edilemeyen sadece “*mefkud*” olarak kayıtlı 17 ki i daha bulunmaktadır.

Tablo 16 Firari olarak Sivas dı ında bulunanların listesi

firari olanların listesi				
adı	mesle i	ya ı	sınıfı	açıklamalar
Panik o lu Arakil	kürkçü	30	edna	firaren hanesiyle Tokat'a gitti
Ohannes veled-i Simon	mumcu	40	evsat	firaren mefkud-sene 56
Pafden o lu Mıgır veled-i Karabet	eskici	40	evsat	firaren Zilede-sene 64
Bedros veled-i Eligya	temürcü	23	evsat	firaren Der-saadet'te-sene 57
Senem veled-i Mardıros	dellal	60	evsat	firaren mefkud-sene 62
Mıgır veled-i Babuk		32	evsat	firaren mefkud-sene ?
Malatyalı o lu Kivork veled-i Markar	ameleden	30	evsat	firaren mefkud-sene 57
Artin veled-i A bab	yana ma	50	evsat	firaren mefkud sene 63
Çama urcı o lu Agob veled-i Manuk	çama urcı	30	evsat	firaren mefkud-7 muharrem sene 64
Ansorlu o lu Hamparsom veled-i Sarkis	dellal	21	evsat	firaren Amasya'da-sene 63
Küpeli o lu Bedros vele-i Ohannes	dellal	33	edna	firaren Der-saadet'te-sene 64
Tay kesen o lu Haçar veled-i Mikail	katırcı	35	evsat	firaren Der-saadet'e gitti-sene 63
Nazar o lu Mardıros veled-i Nazar	kalaycı	35	evsat	firaren mefkud-sene 58
skender o lu Ohan veled-i Karabet	48	edna	firaren mefkud-sene 62
Arakil veled-i Payil	terzi	18	evsat	firaren mefkud-sene 62
Tavralı o lu Ohannes veled-i stefan	ameleden	30	evsat	firaren mefkud-sene 60
Eskici o lu Agob veled-i Avanis	terzi	25	evsat	firaren Tokat'ta -sene 63

3.3.3. Ya Da ılımı ve Ölüm Oranı

1848 yılı Sivas cizye defterinde her bireyin ya ı kayıtlıdır ancak 1845 ve 1846 defterleri incelendi inde ki iler in ya larının üç farklı yıla ait defterde de aynı oldu u görülmektedir. Daha öncede belirtildi i gibi bu durumun sebebi cizye sayımlarının her üç yılda bir yapılıyor olmasıdır. Dolayısıyla defterdeki gayr-i müslim nüfusun ya da ılımı tam anlamıyla gerçek durumu yansıtmayabilir. Ayrıca cizye tahsildarları açısından ellerindeki cizye evrakını da ıtarak cizye geliri konusunda belirli bir sayının altına dü memek, mükellefler açısından ise cizyeden muaf olmak için ya ı farklı göstermek suretiyle olası suistimallerin dikkate alınması gerekmektedir.

Tüm bu ihtimaller göz önünde bulundurularak mevcut verileri de erlendirmek adına deftere kayıtlı tüm nüfus 15'er ya aralı nda gruplandırılmış tır. Bu de erlendirmeye ölü olarak kayıtlı olanlar hariç mükellef olup olmama durumu gözetilmeksizin tüm kayıtlı ki iler dahil edilmiştir.

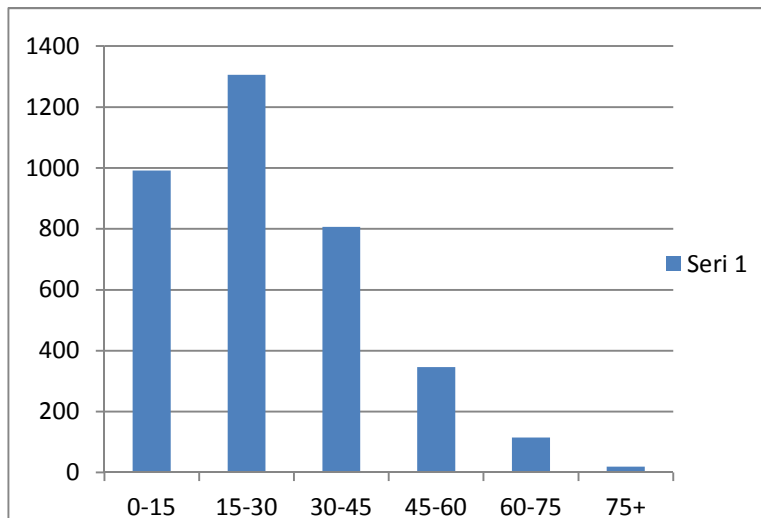
Tablo 17 Mahallelere göre ya da ılımı

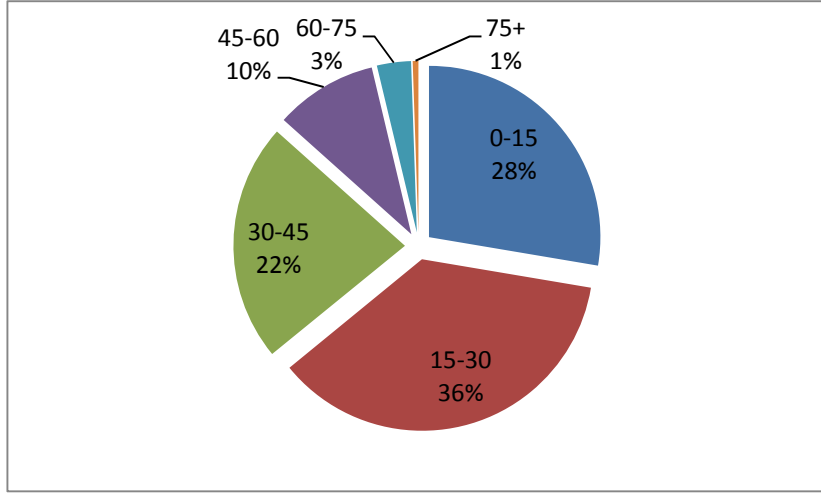
Mahalle adı	0-15	15-30	30-45	45-60	60-75	75+
ah Hüseyin	22	27	10	7	2	
Ferhad Bostan	23	32	19	6	3	1
Keçi bula	2	12	7	1		1
Keçibula (katolik)	1		1			
Kayarcık	3	17	3	2		
Küçük Minare	10	4	8	4		1
Temürcüler ardı	57	67	46	21	9	2
Hacı Zahid	14	23	8	7	1	
Ali Baba	7	11	10	1	1	
Gökçe Bostan	4	4	5	1	1	
Bahtiyar Bostan	3	11	6	3	2	
Hamam Ardı	1		1			
O lan Çavuşu	23	20	15	4	3	

O lan Çavuş (katolik)	1	4		1		
Sarı eyh	52	72	36	11	4	2
Sarı eyh(Rum)		2	2		1	
Sarı eyh (Katolik)	1	2	1			
Baldır Bazarı	30	37	27	18	3	
Baldır Bazarı(Katolik)		1				
Küçük Bengiler	41	55	31	10	3	1
Küçük Bengiler(Katolik)			1			
Akde irmen	41	55	34	15	3	1
Akde irmen (Rum)	1	1		1	1	
Köse Dere-i Müslim	9	7	6	2		
Köse Dere-i Zımmi	53	63	41	19	9	1
Üryan-1 Zımmi	70	72	72	25	5	2
Üryan-1 Zımmi (Rum)	11	12	5	6		
Üryan-1 Müslim	43	67	35	18	5	
Üryan-1 Müslim (Rum)		4	1			
Üryan-1 Müslim(Katolik)			1			
Bab-1 Kayseri	57	61	38	24	5	1
Aca Bölge	53	62	42	15	9	1
Aca Bölge (Rum)	1		1			
Kurt Mescidi	4	7	6	1	1	
Örtülü Pınar	43	57	31	17	6	
Osman Pa a	9	13	12	3	1	
Kale Ardı	2	2	1			

Küçük Kinisa	64	70	52	14	4	2
Yahya Bey	3	4	2	1		
Pa a Bey	1	3	1		1	
Tokmak Kapı	22	30	14	4	2	
Tokmak Kapı(Katolik)		1				
Köhne Civan	20	24	15	5	2	
Köhne Civan(Katolik)		1	2			
Hoca mam	21	49	15	14	5	
Bazar	67	87	53	19	10	1
Bazar(Katolik)	1	2	1			
Veled Bey	11	10	7	2	1	
Cami-i Kebir	39	77	32	22	8	2
Ece	45	48	43	18	4	
Ece (Rum)	6	16	7	4		
toplam	992	1306	807	346	115	19

Grafik 3 Yerli gayr-i müslim reyanın ya aralıklarına göre dağılımı

Grafik 4 Ya da ılım oranları

Tablo ve grafikler yardımıyla görselleştirilen yaş dağılımına göre genç nüfus oldukça yoğunken ilerleyen yaş durumu ve kişi sayısı arasında ters orantı olduğu görülmektedir. En büyük yaş grubu 0-15 (%28) ve 15-30(%36) yaş aralığında iken bundan sonra gelen her yaş aralığında ciddi bir azalış gözlenmektedir. Genç nüfusun bu kadar yoğunluk gösterip 60-75 yaş arasında 115 kişi (%3) ve 75 yaş üzerinde sadece 19 (%1) kişinin bulunması doğum oranının yüksek ancak ortalama insan ömrünün kısa olduğunu gösterir. Dönemin sağlık imkanları, çalışma koşulları ve gelişmişlik düzeyi düşünüldüğünde yaş dağılımının bu şekilde olması normaldir.

Defterde 298 kişi ölü olarak kaydedilmiştir ancak bu rakam bir yıl içerisinde ölenlere aittir. En son cizye sayımı 1845 yılında yapıldığına göre ölüm kayıtları da yeni cizye sayımına kadar bir sonraki yılın defterine işlenmekte yeni cizye sayımıyla birlikte sıfırlanıp ölümler kayıttan düşülmektedir. Yaş aralıklarına göre ölüm oranlarını tespit edebilmek ve ölüm oranının en çok hangi aralıkta yoğunlaştığını belirlemek için ölü olarak kaydedilen nüfus yine 15'er yaş aralığında gruplandırılmıştır. Aşağıdaki tabloya bakıldığında ilerleyen yaşlarda azalan nüfusun aksine ölüm oranının arttığı; özellikle 60-75 yaş aralığında %40, 75 yaş üzerinde %116 seviyesine ulaştığı rahatlıkla görülebilmektedir.

Tablo 18 Ya aralılarına göre ki i sayısı, ölü sayısı ve ölüm oranları

ya aralı ı	0-15	15-30	30-45	45-60	60-75	75+
ki i sayısı	992	1306	807	346	115	19
özü sayısı	37	56	74	63	46	22
ölüm oranı	4%	4%	9%	18%	40%	116%

Defterde ölü olarak kayıtlı 298 ki inin 248'i cizye mükellefi olarak kaydedilmi olup geriye kalan 50 ki i mükellef sayılmayan küçük çocuklar, ya lılık, hastalık vb gibi sebeplerle amel- mande olarak adlandırılan ki ilerden olu maktadır.

Tablo 19 En yo un nüfuslu 5 mahallenin ya aralı ı oransal da ılımı

mahalle adı	ki i sayısı	ya aralıları oransal da ılımı (%)					
		0-15	15-30	30-45	45-60	60-75	75+
Bazar	237	0,28	0,36	0,22	0,08	0,04	0,004
Üryan-ı Zımmi	246	0,28	0,29	0,29	0,102	0,02	0,008
Küçük Kinisa	206	0,31	0,33	0,25	0,06	0,01	0,009
Temürcüler Ardı	202	0,28	0,33	0,22	0,103	0,04	0,009
Bab-ı Kayseri	186	0,31	0,32	0,204	0,12	0,02	0,005

Yukarıdaki tabloda görüldü ü gibi gayr-i müslimlerin en yo un olarak ya adıkları *Bazar*, *Üryan-ı Zımmi*, *Küçük Kinisa*, *Temürcüler Ardı*, *Bab-ı Kayseri* mahalleleri ya da ılımı açısından birbirleri ile kıyaslanmı tır. 0-15 ya grubu 5 mahallede de neredeyse birbirine e it orana sahiptir. Küçük Kinisa ve Bab-ı Kayseri mahallelerinde %31 olan 0-15 ya aralı ı oranı di er mahallelerde %28'dir. 15-30 ya aralı ında %36 'lık oranla Bazar mahallesi ilk sırada yer alırken 30-45 ya grubunda %29 ile Üryan-ı Zımmi mahallesi önce gelmektedir. 60-75 ya arası nüfus ise en az Küçük Kinisa Mahallesi'nde (%1) ikamet etmektedir.

3.3.4.Hane İçi Yakınlık Belirten İfadeler ve Çocuk Sayısı Dağılımı

1848 yılı Sivas cizye defterinde kayıtlı çok az kısmı tek kişiden mütekkil olan toplam 1672 hane tespit edilmiştir. Bu haneler genellikle üyeler bakımından deyimkenleri oldukça fazla olan geniş bir yapılanma sergilemektedir. Söz konusu deyimkenler içerisinde sayıca ön planda olanlar hane reisinin oğlu (oğlu:906- diğeri: oğlu:568) ve karındaşı olarak ifade edilen kardeştir(kardeşi:311-diğeri: kardeşi:91). Hane reisinin torunları(torunu:87-diğeri:torunu:39), üvey oğulları(58), kardeş çocukları(49) ve güveisi olarak nitelenen damatları (30) hane içerisinde sayıca daha az yer alan üyelerdir. Diğer taraftan tablo 20’de de ayrıntılı olarak görebileceğimiz gibi baba, kayın baba, amca, kayın, dayı, bacanak vb birinci ve ikinci derece akrabalar da hane reisi adına deftere kaydedilebilmektedir.

Tablo 20 Hane İçi Yakınlık Belirten İfadeler

Hane İçi Yakınlık Belirten İfadeler			
Hane üyesi	Kişi sayısı		
hane reisi ²⁵	1672	babası	15
oğlu	906	üvey babası	8
diğeroğlu	568	kayın babası	5
torunu	87	amcası	5
diğertorunu	39	amcası oğlu	1
üvey oğlu	58	yeeni	6
diğerüvey oğlu	4	dayısı	2
karındaşı	311	akrabasından	12
diğerkarındaşı	91	yanında	1
karındaşıoğlu	49	yanında akrabasından	2
diğerkarındaşıoğlu	11	kayını	9
üvey karındaşı	10	bacanaşı	2
güveisi	30	enitesi	9
diğergüveisi	1	hizmetkarı	1

²⁵ Hane reisi olan kişiler için defterde ahsî bilgiler dışında herhangi bir nitelendirme kullanılmamaktadır.“*Hane reisi* “ ifadesi tanımlama kolaylığı sağlaması açısından konuyla ilgili bölümlerde kullanılmıştır.

Hane üyelerinin belirli bir sıraya göre deftere kaydedilmi olmaları dikkat çekmektedir. Bu sıralamada hane reisine yakınlık durumu esas alınmaktadır. Önce hane reisi, ardından ya ça büyük o ul ve di er çocuklar gelmektedir. E er hane reisinin torunları varsa isimleri babalarının hemen ardından kaydedilmektedir. O ullarından sonra yakınlık durumuna göre karde ler ve karde çocukları sıralanmakta; üvey çocuklar ve ikinci derece akrabalar ya durumu gözetilmeden en sona yazılmaktadır.

Defter kayıtları bize sadece 5-6 ya üzeri erkek nüfus hakkında bilgi verebilmektedir. Söz konusu sınırın altında kalan erkek bebekler ve kız çocuklar defterde yer almasa da eldeki verileri de erlendirmek adına hanelerin erkek çocuk sayısı da ılımları incelenmiştir. Sivas dahilindeki gayr-i müslim hanelerin içerisinde en fazla 6 erkek çocu a sahip olduğu görülmektedir. 6 çocuklu iki haneden birisi O lan Çavuş Mahallesi'nde ikamet ederken di eri Akde irmen Mahallesi'nde kayıtlıdır. Genel da ılım içerisinde tek erkek çocu a sahip haneler (446) ço unluktur. 2 çocuklu hanelerin sayısı 237 iken 3 çocuk sahibi olanların sayısı 106'dır. Ayrıca Sivas genelinde dört çocuk sahibi 32 hane ve 5 çocuk sahibi sadece 15 hanenin mevcut olduğu tablo 21'de görülmektedir.

Tablo 21 Mahallelere göre hanelerin defterde kayıtlı çocuk sayısı da ılımı

mahallelere göre hanelerin defterde kayıtlı çocuk sayısı da ılımı						
mahalle adı	çocuk sayısı					
	1	2	3	4	5	6
ah Hüseyin	5	3	4	1		
Ferhad Bostan	10	6	4			
Keçi Bula	4	1				
Keçi Bula(Katolik)	1					
Kayarcık	3					
Küçük Minare	6	1				
Temürcüler Ardı	34	10	3	2		
Hacı Zahid	4	3	2	1		
Kazancılar	1	4				

Gökçe Bostan		1	2			
Bahtiyar Bostan	6			1		
Hamam Ardı		1				
O lan Çavuş	6	3	1	1		1
O lan Çavuş (katolik)	1	1				
Sarı eyh	17	14	3	2	1	
Sarı eyh(Rum)	1	1				
Sarı eyh(Katolik)		1				
Baldır Bazarı	14	11	3	1		
Küçük Bengiler	14	5	4	2	2	
Akde irmen	22	10	4	1		1
Akde irmen (Rum)	2					
Köse Dere-i Müslim	3	1		1		
Köse Dere-i Zımmi	29	14	8	1	2	
Üryan-ı Zımmi	38	18	8	2	2	
Üryan-ı Zımmi(rum)	3	2	1			
Üryan-ı Müslim	16	11	5	4	1	
Bab-1 Kayseri	20	11	6	1	1	
A ca Bölge	33	10	5	2		
A ca Bölge (Rum)	1					
Kurt Mescidi	5	1				
Örtülü Pınar	22	8	4	1		
Osman Pa a	5	4	1			
Kale Ardı	1					
Küçük Kinisa	28	13	6	1		
Yahya Bey		1			5	
Pa a Bey	1	1				
Tokmak Kapı	8	5	5			
Köhne Civan	4	8	3			
Köhne Civan (Katolik)	1					

Hoca mam	12	6	6	4		
Bazar	31	19	4	1		
Veled Bey	1	2	2		1	
Cami-i Kebir	17	12	8	1		
Ece	15	10	2	1		
Ece(Rum)	1	4	2			
Genel Toplam	446	237	106	32	15	2

Toplam 1672 hane reisi içerisinde çocuk sahibi olanların sayısı 838'dir. Yani defterde kayıtlı tüm hanelerin %50 si erkek çocuk sahibidir. Ancak küçük ya taki çocukların yetimlik gibi bazı hallerde hane reisi olarak kaydedilebildikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Yukarıdaki tabloda yeralan verilere göre $446 + (237 \times 2) + (106 \times 3) + (32 \times 4) + (15 \times 5) + (6 \times 2) = 1453$ ki i deftere hane reislerinin çocu u olarak kayıtlıdır. Hane ba ına dü en erkek çocuk sayısı $1453/838=1,7$ yani ortalama 2 çocuktur.

3.4. Ki isel Özellikler

3.4.1. Defterde Yeralan ahıs simleri

1848 yılı Sivas cizye defterinde ki iler in isimlerinin yanısıra oldukça büyük bir çe itlilik sergileyen aile isimleri de yer almaktadır. Kayıtların transkripsiyon i lemi esnasında en fazla güçlük ya anılan ve hata karı ma ihtimali yüksek olan bölüm ahıs isimleri olmu tur. Ermeni ve Rum isimleri üzerine yazılmı herhangi bir kaynak temin edilememesinden dolayı çevirisi yapılan isimler sanal ortamdan elde edilen isim sözlükleri, konuyla alakalı tezler ve çe itli ara tırma eserleri ile kıyaslanarak kayda geçirilmi tir. Herhangi bir kaynakta tespit edilemeyen isimler ise okunabildi i ekilde yazılmı tur. Bazı isimlerin defteri kaleme alan katip tarafından ismin telaffuzunu ça rı tıracak ekilde kulaktan dolma biçimde yazıldı ı görülmektedir. Örne in birçok kaynakta Eliyah olarak geçen isim defterde Eli ya olarak, Mnatsagan olarak geçen isim Minaskan

olarak, srael ismi rsail ekinde yazılmı tır ve kar ıla ılan bu örnekleri ço altmak mümkündür.

3.4.1.1.Ermeni ahıs ve Aile simleri

Defterde kayıtlı gayr-i müslimler içerisinde en yo un nüfus Ermeniler'e aittir. Dolayısıyla en yo un çe itlili i Ermeni isimleri göstermektedir. Defterde 217 farklı Ermeni ismi ve 52 adet Rum ismi tespit edilmi tir.

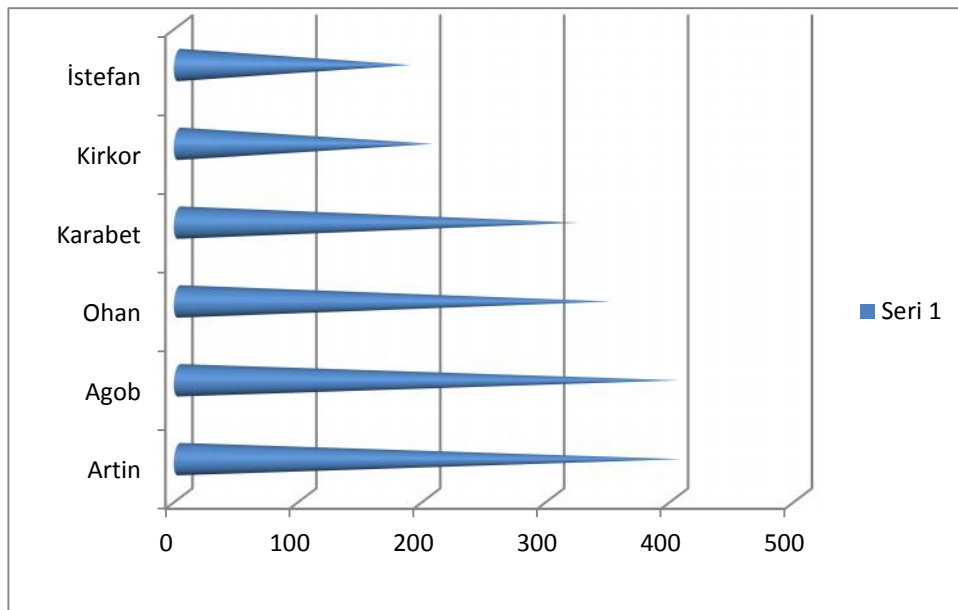
Ki iye ait kayıttta sadece ahıs adı ve biliniyorsa baba adı yer alabildi i gibi, hane reisiyse aile adı da yazılabilmektedir.(Örne in “*Küpelı o lu Bedros veled-i Ohannes*” vb) Deftere göre Ermeniler arasında en çok kullanılan isimler sırasıyla *Artin(406)*, *Agob(404)*, *Ohan (349)*, *Garabet (323)*, *Kirkor(205)*, ve *stefan (187)* dır. Ayrıca sayıları az olmakla birlikte *Kenan*, *Budak*, *ahin*, *Karaba* , *Çakır*, *Murat* gibi Türk isimleri de Ermenilerce kullanılmı tır. Bu durum dinler ve etnik yapı farklı olsa bile iki toplumun kültürel olarak ne kadar iç içe oldu unun göstergesidir. 1835-39 arası Türkiye’de bulunan seyyah von Helmuth Moltke Ermeniler hakkında öyle demektedir:”*Bu Ermeniler’e hakikatte Hıristiyan Türkler denebilir. Rumların kendi özelliklerini korumalarına kar ın Ermeniler Türk adetlerini hatta dilini benimsemi lerdir...*” (Güler ve Akgül,2007;43) 1691 tarihli Diyarbekir ve 1843 tarihli Ni de Sanca ı cizye defterleri üzerinde yapılan ara tırmalarda da çok sayıda Türk isminin gayr-i müslimlerce kullanıldı ı belirtilmektedir. Ni de sanca ı cizye kayıtlarında *Murat*, *Çulha*, *Bayram* gibi isimlere rastlanırken(yi,1999;15), Diyarbekir defterinde *Arslan*, *Kaplan*, *ahin*, *Bali*, *Allahverdi* gibi Türkçe isimlerin yaygınlı ı dikkat çekmektedir. (Erpolat,2004a;202Bu konuda toplumlar arası kültürel kayna manın etkili olma ihtimalinin yanı sıra bu isimleri ta ıyanlar, Anadolu’ya Müslüman Türklerden önce gelen Kuman, Kıpçak, Uz, Peçenek gibi Hristiyan Türkler’in bıraktı ı bakiyeler de olabilirler.(Erpolat,2004b;168)

Tablo 22 Deftere göre en yaygın olarak kullanılan Ermeni isimleri

En yaygın Ermeni isimleri					
	isim	Kaç kez kullanıldı		isim	Kaç kez kullanıldı
		1			1
1	Abraham	45	41	Manel	14
2	Agayek	17	42	Manuk	123
3	Agob	404	43	Mardıros	156
4	A bab	89	44	Margos	13
5	A ya	18	45	Melkon	60
6	Aharon	17	46	Mesik	45
7	Aleksan	26	47	Mesrob	8
8	Andon	20	48	Mıgır	189
9	Apkar	16	49	Mıgırdic	73
10	Arakil	48	50	Mihtar	12
11	Artin	406	51	Mikail	176
12	Avak	42	52	Minas	44
13	Avanis	172	53	Moses	36
14	Babek	105	54	Murat	20
15	Bagdasar	23	55	Nazar	20
16	Bedros	85	56	Niko os	53
17	Birus	66	57	Ni an	44
18	Bogos	139	58	Nursez	8
19	Dirbab	19	59	Ohan	349
20	Donik	18	60	Ohannes	128
21	Eli ya	21	61	Parseg	21
22	Ellis	15	62	Parsenc	15
23	Eyfik	16	63	Payil	64
24	Gasbar	19	64	Sahak	70
25	Gazar	50	65	Sarkis	119

26	Gragos	24	66	Serob	40
27	Haçadur	17	67	Setek	12
28	Haçik	76	68	Simon	74
29	Hampar	163	69	Sogomon	11
30	Hamparsom	42	70	Tatos	46
31	Horik	13	71	Toros	94
32	rem	5	72	Usikhan	13
33	rsail	14	73	Varteris	21
34	stefan	187			
35	Kalok	54			
36	Kapriyel	176			
37	Garabet	323			
38	Kirkor	205			
39	Kivork	157			
40	Kokas	11			

Grafik 5 En yaygın Ermeni simleri

Hane reislerinin büyük çoğunluğunun isimleri ile birlikte bir tür soyad niteliği taşıyan aile isimleri de deftere yazılmıştır. Sayıları 400'ü geçen ve büyük bir çeşitlilik sergileyen bu isimleri niteliklerine göre gruplandırmak mümkündür.

*Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi aile isimlerinin dağılımında en büyük pay %30'luk oranla şahıs isimlerine göre olan sınıfa aittir.(Arman oğlu, Ellis oğlu, Horik oğlu vb).

* İkinci sırada %26'lık oranla meslek isimlerine göre gruplandırılan isimlerin geldiği görülmektedir. (Attar oğlu, Baltacı oğlu, Çamaşurcu oğlu vb).

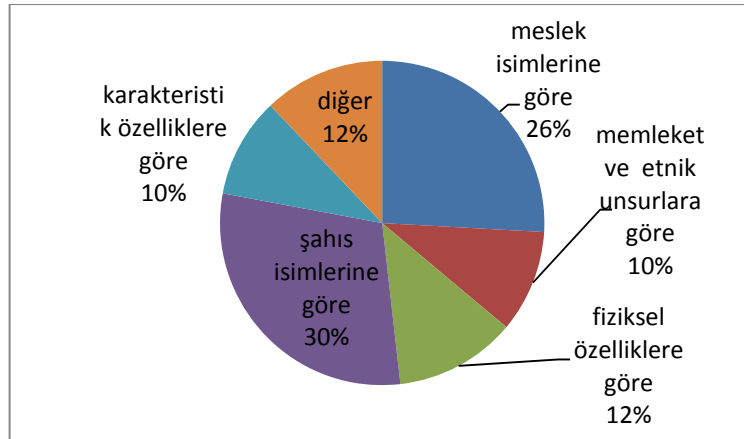
*%12 orana sahip olan fiziksel ve %10'luk karakteristik özelliklere göre verilen isimler oldukça renkli ve ilginç bir dağılım sergilemektedir. Örneğin fiziksel özelliklere göre verilen isimler arasında Kanca burun oğlu, Kağıt keman oğlu, Eli büyük oğlu, Deve yüzlü oğlu, Zopa burun oğlu gibi kişilerin en belirgin fiziksel özelliklerini yansıtan ve çoğunlukla benzetmelere dayanan birbirinden ilginç isimler yer almaktadır. Karakteristik özelliklere göre olan isimler içerisinde de Hana sımaz oğlu, Tay kesen oğlu, Gece gezen oğlu, Su içmez oğlu, Sırt yer oğlu, Gübre yudan oğlu, Gavur oğlu, Seytan oğlu gibi bir eylem veya kişiye ait karakteristik özellik belirten isimler bulunmaktadır.

* %10'luk memleket ve etnik gruplara göre verilen isimlerin içerisinde Boşnak oğlu, Arab oğlu gibi millet isimlerinin yanı sıra kişilerin kökeninin dayandığı coğrafi bölgeleri yansıtan isimler de bulunmaktadır. (Erzurumlu oğlu, Tuzhisarlı oğlu, Devekseli oğlu vb)

* Bunların dışında 42 isimden oluşan %10'luk gruptaki isimlere hiçbir anlam verilemediğinden diğer başlıklar altında toplanmıştır.(Çiçit oğlu, deldel oğlu, cenfir oğlu ,Dodik oğlu vb)

Tablo 23 Çe itli özelliklerine göre aile isimleri

aile isimlerinin dağılımı	sayı	yüzde
meslek isimlerine göre	109	%26
memleket ve etnik unsurlara göre	43	%10
fiziksel özelliklere göre	51	%12
şahıs isimlerine göre	125	%30
karakteristik özelliklere göre	42	%10
diğer	51	%12
toplam	421	

Grafik 6 Aile isimleri dağılım oranı

3.4.1.2. Rum Hane ve şahıs isimleri

Ermeni isimlerinde olduğu gibi Rum isimlerinin de doğru telaffuzlarına ulaşmak için yayınlanmış tezler ve daha çok sanal ortamdaki kaynaklar üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Defterde 52 adet Rum ismi tespit edilmiştir. Rum nüfusunun (89 kişi) sayıca az olması Rumların isim çeşitliliğinin nispeten daha fazla olmasına sebep olmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Rumların da *Aslan*, *Murat* gibi Türk isimleri kullanmış oldukları görülmektedir. Ayrıca *Andon*, *Bedros*, *Murat*, *Parseg*, *Bogos*, *stefan*,

Esir, Gostan, Sahak, Tosun, Yagob, rsail, Lusirun, Manuk gibi bazı isimleri de Ermenilerle ortak olarak kullanılmaktadır.

Tablo 24 Rum isimleri

Rum isimleri					
sıra	isim	Ermenilerle ortak kullanılm	sıra	isim	Ermenilerle ortak kullanılm
1	Anastas		28	Murad	***
2	Andon	***	29	Nazari	
3	Andras		30	Nikola	
4	Apostol		31	Yovan	
5	Aslan		32	Pandil	
6	Atanos		33	Parseg	***
7	Bedros	***	34	Partenos	
8	Bogos	***	35	Paskal	
9	Dimitri		36	Pavli	
10	Dimok		37	Penayot	
11	Elya		38	Petri	
12	Esir	***	39	Plebos	
13	Gostan	***	40	Sahak	***
14	derail		41	Sarafin	
15	rsail	***	42	Sava	
16	stefan	***	43	Sefer	
17	Katan		44	Tana	
18	Kirkor		45	Todor	
19	Kiryakos		46	Tosun	***
20	Kosta		47	Vasil	
21	Lazari		48	Verayel	

22	Lefter		49	Yagob	***
23	Lusirun	***	50	Yani	
24	Manuk	***	51	Yordan	
25	Mihail		52	Yorgi	
26	Mikail				
27	Milet				

A a ıdaki Rum aile isimlerinin da ılımını gösteren tabloda hane ismi olarak ahıs isimleri(6) ve meslek isimlerinin (6) daha çok kullanıldı 1, 2 hanenin adını karakteristik özelliklerden 3'ünün ise memleket isimlerinden aldı 1 görülmektedir.

Tablo 25 Rum hane simleri

Rum -Hane simleri			
1	Dimos o lu	12	Güller o lu
2	Filibeli o lu	13	Atmaca o lu
3	Tosun o lu	14	Irgat Vasil o lu
4	Çilingir o lu	15	Lefter o lu
5	Baryam o lu	16	Esir o lu
6	Nalçeci o lu	17	Horik o lu
7	Mizakçı o lu	18	Hanlı o lu
8	Kalaycı o lu	19	Yeni Hanlı o lu
9	Dellak o lu	20	Misafir o lu
10	Obu o lu	21	De irmenci o lu
11	bi o lu		

3.4.2.Mükelleflerin Kökenlerinin Bölgesel Olarak Da ılımı

Defterde bazı hane reislerinin köken olarak nereden geldikleri Gürünlü, Tonoslu, Darendeli vb ekinde belirtilirken bazılarının esas memleketleri hakkında bilgi verilmemi tir. Bu durum ki inin adının, co rafi bir bölge ile

birlikte anılmasından da anlaşılabilir gibi memleketi ile olan bağlarının kopmamasından kaynaklanıyor olabilir.

Bölge isimleri içerisinde en fazla Gürün(36) ve Tokat(31) isimleri geçmektedir. Ayrıca Hafik, Sivaseli, Yıldızeli Kazaları 'ndan gelen 19'ar kişi listede ilk sıralarda yer alırken isimlerin genellikle Sivas'ın köy ve kazaları çerçevesinde yoğunluğu görülmektedir.

Tablo 26 Mükelleflerin kökenlerinin bölgesel olarak dağılımı

	Bölge ismi	kişi sayısı
1	Gürün	36
2	Tokat	31
3	Hafik	19
4	Sivaseli	19
5	Yıldızeli	19
6	Kayseri	10
7	Darende	9
8	Karahisar	7
9	Arapkir	6
10	Tonos	5
11	Eğin	3
12	Akdağ	2
13	Amasya	2
14	Mancılık	2
15	Ankara	1
16	Erzurum	1
17	Gümüşhane	1
18	Malatya	1
19	Zile	1
20	Diğer	13

3.4.3.Fiziksel Özellikler

Defterde ki ilerin isimlerinden önce fiziksel özelliklerini kaba hatlarıyla tasvir eden niteliklerine yer verilmiştir. Bu tasvir sakal bıyık rengi veya ekli; kısa, orta ve uzun olmak üzere boy durumuyla sınırlıdır. Küçük çocukların fiziksel özelliklerine yer verilmezken sakalı bıyığı çıkmamış gençler için “*abb-ı emred*” ifadesi kullanılmıştır. Hatta bu ifade kısaltılarak çoğu yerde sadece “*ab*” olarak yazılmıştır. Az bıyıklı, ter bıyıklı, mertek sakallı gibi sakalın bıyığın ekli tasvir eden niteliklerinin yanı sıra sakal bıyığı olmayanlar için köse ifadesi kullanılmıştır.

Sakal bıyık rengi esas alınarak yapılan gruplandırmalara göre kumral bıyıklı (790), kara bıyıklı (411) ve sarı bıyıklılar(259) sayıca ön plana çıkmaktadırlar. Ter bıyıklıların sayısı ise 316’dır. Bu noktada sakal uzatma durumunun daha çok ileri yaşlarda görüldüğü dikkat çekmektedir. Kara bıyıklı 411 kişi mevcutken kara sakallı 19 kişi, kumral bıyıklı 790 kişi iken kumral sakallı sadece 2 kişidir. Yaşın ilerlemesiyle bu oran tersine dönmekte ve sakallı olma durumu ön plana çıkmaktadır. Kır sakallı olarak tasvir edilen 241 kişinin yanı sıra kır bıyıklı olarak 117 kişi, ak sakallı olarak da 158 kişi kayıtlı bulunmaktadır. *abb-ı emred* olarak nitelenen gençlerin sayısı ise 454’tür.

Ki ilerin boyları hakkında verilen bilgiye göre 289 kısa, 1750 orta, 601 kişi uzun boyludur. %66’lık oran ile orta boylu kişi sayısı ön plana çıkarken, genel dağılım içerisinde uzun boylular %23, kısa boylular %11 oranına sahiptir.

Tablo 27 Fiziksel özellik belirten ifadeler

Fiziksel özellikler	
renklerine göre sakal bıyık durumu	kişi sayısı
kara bıyıklı	411
kara sakallı	19
kumral bıyıklı	790
kumral sakallı	7

kumral -kır bıyıklı	1
sarı bıyıklı	259
sarı sakallı	2
sarı-kır bıyıklı	5
sarı-ter bıyıklı	1
ter bıyıklı	316
kır bıyıklı	117
kır sakallı	241
ak sakallı	158
az bıyıklı	10
ince Bıyıklı	6
köse sakallı	2
mertek sakallı	1
abb-ı emred	454
boy durumu	
kısa	289
orta	1750
uzun	601
sakal-bıyık durumu belirtilmeyenler	
kumral	8
sarı	2
siyah	1
sakal bıyık rengi belirtilmeyenler	
bıyıklı	1

3.5.Ekonomik Durum

Yazılı tarihi Hititler'e kadar uzanan Sivas, XII.yy'ın ikinci yarısında Selçuklu hakimiyetine girdikten sonra önemli ticaret yollarının kav a nda olması nedeniyle hızlı bir geli me gösterdi. "Sivas bu dönemde kuzey ve güney kavimlerinin bir mübadele merkezi idi. Kuzeyden gelen köleler, cariyeler ve kürkler slam ülkelerine buradan da ılıyordu. Avrupa'da feodalizmin sarsılmasının ardından ehir hayatı geli me göstermeye ba ladı ve Avrupalılar, Müslümanlarla ticari faaliyetlere yöneldiler. Böylece do u-batı yönündeki

ticaretin yoğunluğunu arttı. Antalya'dan gelen kervanlar Konya ve Kayseri üzerinden Sivas'a varıyor buradan Erzincan-Erzurum yolu ile Tebrize gidiyordu. XIII.yy'da Sivas çe itli kavimlerin tüccarlarının konakladığı önemli bir ticaret merkezi haline geldi ve burada çe itli milletlere ait ticaret kolonileri kuruldu.”(Turan,1951;450) AncakpekYolu'nun önemini kaybetmesiyle Selçuklular döneminde yakaladığı ticari canlılığı Osmanlılar döneminde sürdüremedi. (Mahiroulları,2003;50)

Sivas, Osmanlı döneminde sağ, sol ve orta kol olmak üzere üçe ayrılan ana yol güzergâhlarından; Üsküdar'dan Gebze, Zonguldak, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul ve Kerkük'e uzanan orta kol üzerinde yer almaktaydı. Haberleşmeyi kolaylaştırmak, asker ve ticari mal sevkiyatını sağlamak amacıyla oluşturulan ve tali yollarla birbirine bağlanan bu yol güzergâhları üzerinde menzilhane, han, kervansaray, gibi yapıların oluşturulması, önemli noktalarda güvenli sağlamak amacıyla derbent tekilatı oluşturulmuştur. (Halaçoğlu,1991;146,147,155)

19.yüzyılda birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Sivas'ın ekonomisi de geleneksel tarım ekonomisine dayanmaktaydı. Şehir merkezinde ikamet eden nüfusun az bir kısmı ticaretle uğraşırken, bir kısmı da el sanatlarına dayalı küçük atölyelerde çalışmakta, halkın büyük kesimi tarımla uğraşmaktaydı. Ancak Sivas'ta ne el sanatları, ne de tarım kesiminde büyük miktarda üretim yapılamamıştı; komşu sancaklara satılan buğday, yapağı, deri, yün çorap ve maden gibi bazı ihraç mallarında genellelikle iç tüketime yetecek kadar mal üretilmemiştir. (Mahiroulları,2003;58)

3.5.1.Meslek Grupları

Osmanlı şehrinde üretim faaliyetleri çe itli loncaların tekkülünden oluşan esnaf tekilatının kontrolünde gerçekleştiriliyordu. Her meslek dalı ayrı bir lonca etrafında toplanmıştı. “Lonca esnafı istediği gibi dükkan açıp tezgah kuramazdı. Her dükkan bir nevi kadro diyebileceğimiz “gedik” sayılmaktaydı. Usta ölünce sahip olduğu gedik oğluna kalırdı, oğlu veya çırakı yoksa gedik boşalmı demektir.” (Ortaylı,2008;298).Loncaların temel amacı lonca içi üretimi

denetlemek ve rekabeti sınırlandırmaktı. Diğer taraftan üretim için gerekli hammadde temini ve bu hammaddenin lonca üyeleri arasında dengeli biçimde dağıtılması Osmanlı loncalarını en fazla ilgilendiren konulardan birisiydi.(Pamuk,1999;72,73) "Her üyenin, loncanın i hacmi içindeki payını sabit tutabilmek amacıyla loncalar, hammaddelerin sağlanması ve üyeler arasında dağılımından üretim koşullarına, çalışma saatlerinden çalışacak üye sayısına, ücret düzeylerinden üretilen metallerin niteliğine ve satış fiyatlarına kadar pek çok konuda ayrıntılı kurallar geliştirmişlerdir."(Tu,1999;483)"Loncalar arasında dinsel akımlar yaygın olmakla birlikte lonca üyelerinin tümüyle müslüman olduklarını düşünmek yanlış olur. İstanbul ve Anadolu loncalarında Rum ve Ermenilere, Balkanlar'da Sırp, Bulgar ve diğer Hıristiyan üyelere yaygın olarak rastlanmaktaydı." (Pamuk,1999;77)

Askeri sahada gayr-i müslimler 20.yy başlarına kadar askeri hizmetten muaf tutuldular. Sivil bürokraside ise sadece Müslümanlar'ın hiyerarşinin en tepesine kadar yükselmesine izin verildi. Bu da en iyi ve en yetenekli gayr-i müslimlerin devlet hizmeti dışındaki mesleklere yönelmesi demekti. Tanzimat döneminde devletin ve askeriyenin büyümesi gayr-i müslimlerin özellikle finans, endüstri ve uluslararası ticaret sistemiyle ekonomide üstünlük sağlamak süreçlerini pekiştirdi.(Quataert, 2006;740) Sivas'ta ise her'iyeye sicillerine göre mülk satış belgelerinin ve alacak davalarının yarısına yakın kısmının zımmilere ait olması, poliçe kullanılmaları ticari hayatta gayr-i müslimlerin etkin olmasına işaret etmektedir. (Mahiroğulları, 2003;62: Tu,1995;45)

1848 yılı Sivas Cizye defterinde Sivas'ta mütamekkin yerli gayr-i müslim reayadan cizye mükellefi olan 2075 kişi ve 1672 hane tespit edilmiştir. Ayrıca defterde kayıtlı olup vergisini elinde bulunan cizye evrakına göre Sivas dışında ödemi olan 803 mükellef bulunmaktadır. Defterde kayıtlı kişilerin hangi meslek koluna dahil olduğu çoğunlukla belirtilmemiş fakat mesleğin belirtilmediği durumlarda söz konusudur. Bu yüzden tüm mükelleflerin mensup oldukları meslekler hakkında net bir değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır. Genellikle hane reisi olarak kaydedilen kişilerin mesleğinin belirtildiği fakat çok

genç ya taki hane üyelerinde belirsizlik durumu söz konusu olabildi i görülmektedir.

Yapılan inceleme neticesinde 1848 yılı Sivas cizye defterinde Sivas'ta bulunan yerli gayr-i müslim reayanın mensup oldu u 125 meslek ismi ve bu mesleklere mensup olan 1788 ki i tespit edilmi tir. Esnaf te kilatının temel hiyerar ik yapısını olu turan kalfa ve çıraklar, mensup oldukları meslek grubundan ayrı kategorilerde de erlendirilmezse 125 olarak tespit etti imiz meslek dalı sayısı 98'e dü mektedir. Defterde mesle i belirtilen 1788 ki iden kaçının hanesinden müstakil geliri veya dükkâmı oldu unu, sadece cizye defterine bakarak tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Lonca sistemi usta- çırak ili kisine dayanmaktaydı. “Lonca ustası istedi i sayıda çırak çalı tırıp istedi ini kalfalık ve ustalı a terfi ettiremezdi. Gere i kadar ve belirli sayıda çıra ı olup bunları kalfalık ve ustalı a terfi ettirmek ancak lonca heyetinin tetkiki ve tasdiki ile mümkün olurdu.”(Ortaylı, 2008;298) 1848 yılı cizye defterinde söz konusu hiyerar iye göre kayıtlı ;*attar çıra ı(1), bakkal çıra ı(1), basmacı çıra ı(3), berber çıra ı(8), berber kalfası(1), bezzaz çıra ı(5) boyacı çıra ı(5), boyacı kalfası(1), kazgancı kalfası(1), keçeci çıra ı(1), kılıççı çıra ı(2), kuyumcu çıra ı(5), papuççu çıra ı(2), penbeci akirdi(1), çıkırıkçı çıra ı(1), çizmeci çıra ı(15), çizmeci kalfası(2), demirci çıra ı(15), demirci kalfası(1), dülger çıra ı(2), dülger kalfası(1), e erci çıra ı(2), hekim çıra ı(1), kalaycı çıra ı(19), ta çı kalfası (1), terzi çıra ı(19), terzi kalfası(1),* olmak üzere toplam 21 meslek dalına mensup 117 gayr-i müslim çırak ve kalfa bulunmaktadır.

Tespit edilen meslek mensuplarından 1544 (%86) ki i cizyesini evsat olarak, 73 (%4) ki i ala, 171 (%10) ki i ise edna sınıfı üzerinden vermi tir. Vergisini ala sınıfına göre veren en kalabalık meslek grubu bezzazlardır (89 mükellef içerisinde 16'sı ala cizye vermi tir-%18). Terzilik, kalaycılık gibi mesleklerin bezzazlı a göre sayıca daha fazla olmasına ra men ala sınıfında bezzazların öne çıkı ı nedeniyle bu meslek tüm kategoriler içerisinde en çok gelir getiren mesleklerden birisi olarak nitelenebilir. Bezzazlıktan sonra mensuplarının

en fazla ala sınıfına göre vergi verdi i meslekler sırasıyla boyacı(6), terzi(6), çizmeci(5),kuyumcu(5), tüccar(5) olarak sıralanmaktadır.

Ömer Demirel, bu dönemde Sivas genelinde çe itli kaynaklardan tespit edilen 153 meslek grubunun oldu unu (Demirel,1999;506) ehir nüfusundaki rakamsal farklılı ın üretim faaliyetlerini yürüten esnaf arasına da yansıdı nı belirtmektedir. İlk nüfus sayımında 1830 Müslim hanesine kar ılık 1804 gayr-i müslim hanesi; ikinci sayımda 2005 müslim hanesine kar ılık 1842 gayr-i müslim hanesi mevcuttur. er'iyeye sicillerinde tespit edilen 915 esnaf içerisinde, 507 Müslim ve 408 Gayr-i Müslim esnaf geçmektedir.Yani ehir nüfusundaki Müslim ve gayr-i Müslim oranı ile, esnaf sayısındaki oranda bir paralellik görülmektedir. (Demirel,1989;42)

Müslimlerin veya gayr-i Müslimlerin u ra tı ı meslekleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek kolay olmamakla birlikte yapılan ara tırmalar neticesinde her iki kesiminde tamamen veya yo un olarak u ra tıkları meslekler tespit edilebilir.”Tamamen Müslimlerden olu an veya büyük farklarla Müslimanlar'ın yo unluk gösterdikleri meslekler: arpacı, barutçu, bostancı, ekmekçi, canbaz, çerikçi, çubukçu, debba , duhancı, hamamcı, kahveci, nalband, oduncu, oturakçı, saraç ve tüfenkçidir. Gayr-i müslimlerin tamamen veya fazla oldu u meslekler arasında :basmacı, çizmeci, çadırcı, dülger, hekim, kalaycı, kuyumcu ve kürkçü meslekleri yer almaktadır.Sayıcı yakın oldukları meslekler ise berber, kasap, bakkal, tellak, terzi, eskici ve penbecidir. Gayr-i müslimler sermaye ve el sanatları ile ilgili mesleklerde Müslümanlar'a göre daha fazla yo unluk göstermektedirler”. (Demirel,1989;42)

“*Amel-mande*” olarak adlandırılan ya lılık sakatlık vb sebeplerle i göremez durumda olanların ve “*sail* “yani dilenci olarak nitelenen kimselerin vergiden muaf oldukları bilinmektedir. Ancak Bab-ı Kayseri Mahallesi 71 numaralı hanede kayıtlı olan ve kalaycılık mesle ine mensup 16 ya ındaki *Serop* için “*sail olma la birkaç senedir edna oldu u*”açıklaması yapılmı tır. Ayrıca Hoca imam Mahallesi'nde ikamet eden ve 47 numaralı haneye kayıtlı 55 ya ındaki *Artin veled-i Garabet* sail oldu u belirtildi i halde 15 kuru edna cizye

bedeli ödemektedir. Bu noktada büyük olasılıkla ki inin kısıtlı da olsa geçimini sa layabilecek fiziksel potansiyele sahip olması veya çe itli nedenlerden (ekonomik, sa lık vb) dolayı geçimini yardımla sa lama durumunun geçici olu u dikkate alınmı olabilir. A a ı yukarı aynı döneme ait Tokat cizye defterlerinde de (1842-1843-1844 yıllarına ait defterler) sail olarak kaydedilenler için benzer bir durum söz konusu olup sail olan 29 ki inin 14'ünden cizye tahsil edilmi tir.(Eken,2008;191) Sivas'ta ise sail oldu u halde cizye ödeyen sadece iki ki i bulunmaktadır.

1691 yılında gerçekte tirilen cizye reformu öncesinde tüm din adamları vergiden muaf tutulmaktaydı. Ancak bu ayrıcalıklı durumun kötüye kullanılması nedeniyle çalı an, para kazanan tüm din adamları vergiye ba lanmı tir. Muafiyet durumu yalnızca hasta, sakat, ya lı olanlar ve kendini ibadete adamı olup ba ka hiçbir i le me kul olmayanlar için geçerli olmu tur.(Ercan,2001;259) 1848 yılı Sivas cizye defterinde cizye mükellefi 12 ke i , 1 Rum ke i i, 1 Rum papası, 3 de yarım ke i kayıtlıdır. “*Yarım ke i* ” ifadesi söz konusu din görevlisinin ba ka bir meslekle daha u ra tı mı belirtmek için kullanılmı gibi görünmektedir. 1848 yılı cizye defteri ile 1844-45 temettuat defterleri kar ıla tırıldı nda yarım ke i olarak kayıtlı mükelleflerden sadece Küçük Bengiler Mahallesi mütemekkin Mardıros veled-i Gapriyel'in temettuat kaydına ula ılabilmı tir. Yıllık 300 kuru kazancı olan Yarım Ke i Mardıros, temettuat defterine “*manastır kuyucusu*” olarak kaydedilmı tir.(Zabun,2014;80) Buradan da ki inin din adamlı ı dı nda ba ka bir mesle i oldu u, kendisini tamamen din i lerine adamadı ı anla ılmaktadır.

Tablo 28 Mesleklerin cizye sınıflarına göre da ılımı

meslek adı		vergi sınıfı-ki i sayısı			toplam
		ala	evsat	edna	
1	abacı	1	5		6
2	amele		46	12	58
3	a çı		2	1	3
4	attar	3	20	1	24

5	attar ıra 1		1		1
6	bakkal	1	2		3
7	bakkal ıra 1		1		1
8	balmumcu		2		2
9	basmacı	1	12	2	16
10	basmacı ıra 1		3		3
11	berber	1	38	1	40
12	berber ıra 1		5	3	8
13	berber kalfası		1		1
14	bezzaz	16	73		89
15	bezzaz ıra 1		5		5
16	bıçakçı	1	7		8
17	boyacı	6	33	3	42
18	boyacı ıra 1		4	1	5
19	boyacı kalfası		1		1
20	cezveci		1		1
21	adırcı			1	1
22	eri		6		6
23	ıkırıkı		16	1	17
24	çıkırıkçı ıra 1		1		1
25	ifti	1	23	1	25
26	ilingir		2	1	3
27	izmeci	5	99	2	106
28	izmeci ıra 1		12	3	15
29	izmeci kalfası		2		2
30	orapı		2		2
31	darıcı			1	1
32	davulcu			1	1
33	de irmenci		15	1	16
34	dellak		54	10	64

35	dellal		1		1
36	demirci	1	69	9	79
37	demirci ıra 1		11	4	15
38	demirci kalfası		1		1
39	dö meci		2		2
40	duhancı	1	5	1	7
41	duvarcı		4		4
42	dülger		54	1	55
43	dülger ıra 1		2		2
44	dülger kalfası		1		1
45	ecnas-1 mübayaa cessi ²⁶	1			1
46	e erci		25	4	29
47	e erci ıra 1		2		2
48	elvan boyacı		1		1
49	eskici	1	33	3	37
50	fincancı?		2		2
51	fi enkçi		1		1
52	güveççi		2		2
53	hallaç		2		2
54	hamal		12	2	14
55	hamam yana ması		3		3
56	hekim	1	10		11
57	hekim ıra 1		1		1
58	hizmetkar		3	1	4
59	kahveci		6	3	9
60	kahveci yama 1		1		1
61	kalaycı	3	112	8	123

²⁶ **Ecnas-1 mübayaa cessi:** kelime anlamı olarak **ecnas:** cinsler, türler ; **mübayaa:** satın alma ; **cess:** ara tırma soru turma anlamlarına gelmektedir. Kesin olmamakla birlikte ecnas-1 mübaaya cessi, ticaretle alakalı piyasa ara tırması yapan ki i anlamına gelmektedir.

62	kalaycı çıra 1		12	7	19
63	kasap		47	3	50
64	kasap çıra 1		2		2
65	kassar		2		2
66	Katırcı		4	2	6
67	katrancı		1		1
68	kazgancı kalfası		1		1
69	kazzaz		3		3
70	kebabçı		2		2
71	keçeci		6	1	7
72	keçeci çıra 1		1		1
73	ke i		10	2	12
74	kılıççı		16	1	17
75	kılıççı çıra 1		2		2
76	kelleci			1	1
77	kilitçi		1		1
78	Kıracı		1		1
79	kiri çi		3		3
80	kaltakçı			1	1
81	körükçü		1	3	4
82	kuyumcu	5	67	8	80
83	kuyumcu çıra 1		4	1	5
84	külhancı		4		4
85	kürkçü	2	14	1	17
86	manav	2	13		15
87	mekükcü		1		1
88	merkebcı		6		6
89	mumcu		2		2
90	nakka		3		3
91	nalçeci		4		4

92	natur		1		1
93	odacı		1		1
94	oturakçı	2	1		3
95	papuççu	1	44	6	51
96	papuççu çıra ı		2		2
97	penbeci	1	19	1	21
98	penbeci akirdi		1		1
99	poliçeci ²⁷	1	1		2
100	Rum ke i i		1		1
101	Rum papası			1	1
102	saatçi	1	3	1	5
103	sail ²⁸			1	1
104	sakka		4		4
105	semerci	2	21	2	25
106	seraydar		1	7	8
107	ekerci		1	1	2
108	erbetçi	1			1
109	tacir		1		1
110	tarakçı		1		1
111	ta çı		44	5	49
112	ta çı amelesi		5	1	6
113	ta çı kalfası		2		2
114	tebaa		11	2	13
115	tennurcu		1		1
116	terzi	6	236	26	268

²⁷ **Police:** hamiline para ödenmesi gereken de erli kâ ıt anlamına gelmektedir. Belli bir sürenin sonunda belli bir parayı kendi adına ya da bir ba kasının emrine ödenmesi için alacaklının borçluya yazdı ı bildiriye dile getirir. Sigorta senedi anlamında da kullanılır. Police aynı zamanda bir ticari senettir ve en az iki mal de i imini gerçekle tirir. Hançerlio lu, 2002; 307.

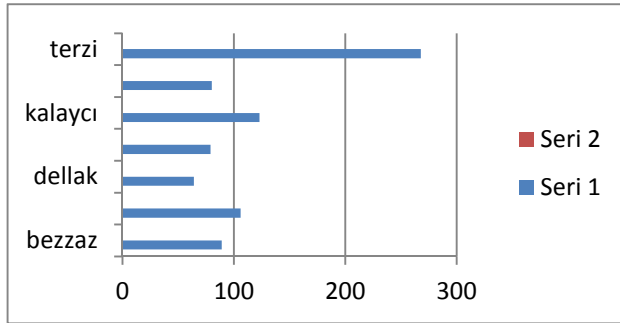
²⁸ **Sail,** kelime anlamı olarak dilenci demektir. Usullere göre dilecilerden cizye alınmaz. Ancak burada istisnai olarak *sail* oldu u belirtilen bir ki iden cizye alınmı tır.

117	terzi çıracı		17	2	19
118	terzi kalfası		1		1
119	tüccar	5	7		12
120	tütüncü		7		7
121	yana ma		9	1	10
122	yarım keşi		3		3
123	zangoç		3	1	4
124	zenbilci		1		1
125	ziftçi		1		1
genel toplam		73	1544	171	1788

A a ıdaki tabloda görüldü ü gibi deftere kayıtlı gayr-i müslimler arasında en fazla mensubu olan meslekler içerisinde %15 lik oranla (268 kişi) terzilik mesle i ön plana çıkmaktadır. Terzili e en yakın orana sahip olanlar ise kalaycılık (%7-123 kişi) ve çizmecilik (%6-106 kişi). Üçüncü sırada yer alan bezzazlar 89 kişi ile %5 orana sahipken a a ı yukarı aynı sayıda kişinin mensubu olduğu kuyumculuk (80), demircilik(79), dellaklık(64) meslekleri %4 orana sahiptir.

Tablo 29 En yaygın meslekler ve oranları

en yaygın meslekler		
meslek adı	kişi sayısı	oran
bezzaz	89	5%
çizmeci	106	6%
dellak	64	4%
demirci	79	4%
kalaycı	123	7%
kuyumcu	80	4%
terzi	268	15%

Grafik 7 En yaygın meslekler

1843 yılı Kayseri cizye defterine göre Kayseri’de ya ayan gayr-i Müslim kesimin büyük ço unlu unu olu turan Ermeniler 111 ayrı meslek dalına mensup bulunmaktadır. Yo un olarak tercih edilen meslekler içerisinde çerçilik(70 ki i), kuyumculuk(45), terzilik (45), eskicilik(40) ve papuççuluk(38) ilk sıralarda yer almaktadır.(Yörük,2013;445) Bunların dı nda XVII. yy Diyarbakır cizye verilerine göre burada ya ayan gayr-i müslimler arasında en yaygın mesleklerin çulçuluk, debba lık, basmacılık, boyacılık, kassarlık gibi meslekler oldu u görülmektedir.(Erpolat,2004a;1999) Arada zaman farkı olsa da üç farklı ehre ait mesleki veriler, gayr-i müslimlerin üretim sektörüne ve el i çili ine yönelik alanlarda yo unluk gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Klasik slam ehir yapılanmasında devletin kontrol mekanizmasının daha çok merkezde ve ticaret alanlarında yo unla ması nedeniyle ticaret ve ikamet alanları birbirinden ayrılmaktadır. (Yel ve Küçüka çı, 2003;25) Sivas’ta da esnaf gruplarının çar ı, pazar, bedesten, han gibi ticaret merkezlerinin etrafında yo unla tı ı ve i sahalarının iskan bölgeleri olan mahallelerden kısmen ayrı oldu u bilinmektedir. Aynı i koluna mensup esnaflar birbirine yakın alanlarda mı ikamet ediyor veya mahalleler bazında ön plana çıkan meslekler nelerdir tarzı sorulara cevap aramak amacıyla i sahaları açısından söz konusu olan mekansal yo unla manın iskan sahası olan mahalleler için de geçerli olup olmadı ı tespit edilmeye çalı ılmı tır. Mesleki durumun daha heterojen da ılım sergiledi i 22 mahallede ön plana çıkan mesleklerin ayrı ayrı tespit edilip bunların aynı mahalleler içerisindeki oranlarının hesaplanması neticesinde iskan sahaları olan

mahalle sakinleri arasında birtakım mesleki yoğunlukların olduğu görülmektedir. Buna göre 17 esnafın ikamet ettiği Keçibula Mahallesi'nde %59'u (10 kişi) kasap, Osman Paşa Mahallesi'nde (22-10 kişi) %45'i terzi, Ece (rum) Mahallesi'nde (20-9 kişi) %45'i çiftçi, Veled Bey Mahallesi'nde (16-5 kişi) %31'i kuyumcu, Tokmak Kapı Mahallesi'nde (32-9 kişi) %28'i dellak olmak üzere çeşitli meslek grupları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca 113 esnafın ikamet ettiği Temürcüler ardı Mahallesi'nde mahalle ismine de yansımaları olduğu gibi %22 oranında (25 kişi) demirci esnafı kayıtlı bulunmaktadır.

Genel anlamda terzi mesleğine mensup esnaf sayısının fazla olmasına bağlı olarak (268 kişi) üzerinde değerlendirilen 22 mahallenin 9'unda (%41)terzilik yapan esnaf sayısı yoğunluk göstermektedir. Yapılan incelemeye göre deftere kayıtlı gayr-i müslim reaya geleneksel kalabalık aile yapısı sergilemekte ve meslek seçiminde önemli ölçüde aile mesleğinin etkin olduğu görülmektedir. Birbirine akrabalık bağı ile bağlı ve çoklulukla aile mesleğini sürdürmeyi tercih eden insanların bir arada ikamet etme eğilimi gösterebileceği düşünüldüğünde mahallelerdeki mesleki gruplarla münasip anlam kazanmaktadır.

Tablo 30 Mahallelere göre mesleki yoğunluk oranı

mahallelere göre mesleki yoğunluk oranı				
mahalle adı	toplam kişi	meslek adı	esnaf sayısı	oran
Şah Hüseyin	38	demirci	8	21%
Ferhad Bostan	35	papuççu	8	23%
Keçibula	17	kasap	10	59%
Temürcüler ardı	113	demirci	25	22%
Sarı Meydan	78	çizmeci	15	19%
Baldır Bazarı	60	terzi	18	30%
Küçük Bengiler	73	terzi	18	25%
		bezzaz	17	23%
Akdemirler	68	terzi	11	16%
		semerci	10	15%

Köse dere-i Zımmi	84	kasap	10	12%
Üryan-ı Zımmi	111	terzi	27	24%
		çizmeçi	20	18%
Üryan- Müslim	87	terzi	20	23%
Bab-ı Kayseri	91	kalaycı	15	16%
A ca Bölge	94	kalaycı	16	17%
Örtülü Pınar	80	kalaycı	14	18%
		terzi	14	18%
Osman Pa a	22	terzi	10	45%
Küçük Kinisa	99	kalaycı	23	23%
Tokmak kapı	32	dellak	9	28%
Köhne Civan	33	terzi	10	30%
Bazar	118	bezzaz	20	17%
Veled Bey	16	kuyumcu	5	31%
Cami-i Kebir	102	terzi	18	18%
		boyacı	15	15%
Ece	63	kalaycı	11	17%
		çiftçi	9	14%
Ece(rum)	20	çiftçi	9	45%

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer konu da aynı haneye kayıtlı mükelleflerin ne ölçüde aile mesleklerini sürdürdüklerinin belirlenmesidir. Bu amaçla öncelikli olarak tüm mahallelerde kayıtlı hanelerin ne kadarının bütünüyle aynı mesleği icra eden üyelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Deftere kayıtlı 1672 hanenin 332 (%20)tanesinde tüm hane üyeleri aynı mesleği sürdürmektedir. Diğer taraftan gayr-i müslimlerin en yoğun olarak ikamet ettiği 14 mahalle seçilerek bu mahallelerde aile mesleğinin hangi oranlarda icra edildiği de ertlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloya bakacak olursak hane içi aynı mesleğin yapılma oranı en az %14 ile en fazla %29 arasında değişmektedir. Hane içi aynı mesleğe mensup olma durumu en düşük %14 oranı ile (87-12 hane) Bab-ı Kayseri Mahallesi'nde, en fazla %31 ile(107-31 hane) Temürcüler Ardı mahallelerinde görülmektedir.

Tablo 31 Hane içi aynı mesle e sahip olma oranı

hane içi aynı mesle e sahip olma oranı			
	hane sayısı	Tüm üyeleri aynı mesle e mensup hane sayısı	oran
Temürcüler Ardı	107	31	29%
Sarı eyh	77	15	19%
Baldır Bazarı	53	10	19%
Keçi Bula	63	13	21%
Akde irmen	80	21	26%
Köse Dere-i Zımmi	88	15	17%
Üryan-ı Zımmi	101	19	19%
Bab-ı Kayseri	87	12	14%
A ca Bölge	75	24	32%
Örtülü Pınar	69	18	26%
Küçük Kinisa	96	20	21%
Bazar	115	18	16%
Cami-i Kebir	78	19	24%
Ece	78	12	15%

3.5.2.Mesleklerin Sektörel Da ılımı:

1848 yılı Sivas Cizye defterinde tespit edilen 97 meslek dalı üretim, hizmet ve alım satım olmak üzere 3 ana sektörel ba lık altında gruplandırılmış tır. Belirli bir hammaddenin i lenerek piyasaya sürüldü ü üretim sektöründe 37 meslek türü ve 996 mükellef; genellikle hammadde ve sermaye kullanılmayan veya kısmen kullanılan, a ırlıklı olarak insan gücüne dayalı mesleklerin dahil edildi i hizmet sektöründe 44 meslek ve 612 mükellef; i lenmi mamüllerin alınıp satıldı ı veya dönemin finans sektörüne ait mesleklerin gruplandı ı alım-satım sektöründe 16 meslek ve 180 mükellef çalı maktadır.

Tablo 32 Sektörel dağılım oranları

sektörel dağılım		
sektör	kişi	oran
üretim	996	56%
hizmet	612	34%
alım satım	180	10%

%56 oranla yerli gayr-i müslim reaya arasında mesleki yoğunla manın en fazla görüldü ü grup üretim sektörü iken hizmet sektörü %34 oranla ikinci, alım satım sektörü %10'luk oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Gayr-i Müslimler tabloda da görüldü ü gibi terzilik, kuyumculuk, demircilik, çizmecilik gibi üretime ve el becerisine dayalı meslek gruplarında yoğunla mı lardır." II.Mahmut döneminde Sivas genelinde bulunan tüm esnafın %20'si alım satım sektöründe, %46'sı mal üretiminde, %34'ü ise hizmet üretiminde bulunmak üzere % 80'i üretim sektöründe yer almaktaydı." (Demirel;1989;36) Buna benzer bir de erlendirme yapıp üretim ve hizmet sektörü üretim ba lı 1 altında toplanacak olursa gayr-i müslim reayanın kendi içerisinde %90 oranında üretim sektörüne dahil oldu u söylenilebilir.

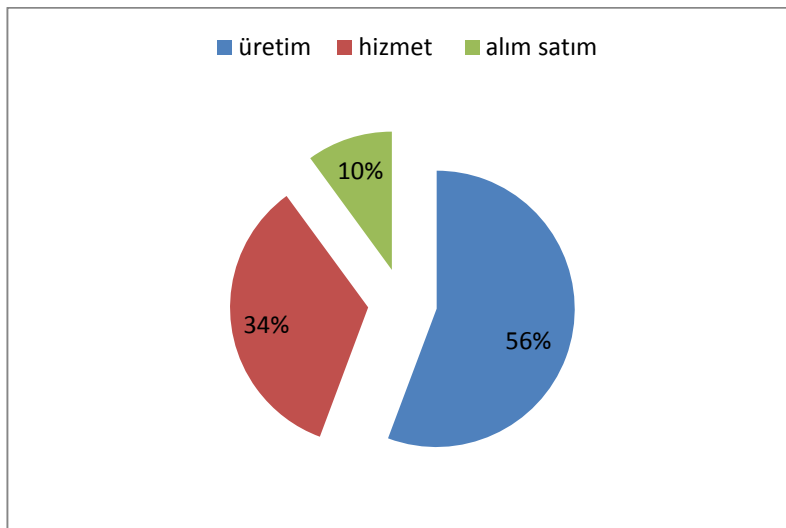
Tablo 33 Mesleklerin sektörel dağılımı

mesleklerin sektörel dağılımı					
üretim		hizmet		alım-satım	
abacı	6	amele	58	attar	24
balmumcu	2	a çı	3	attar çıra 1	1
basmacı	15	berber	40	bakkal	3
basmacı çıra 1	3	berber çıra 1	8	bakkal çıra 1	1
bezzaz	89	berber kalfası	1	çerçi	6
bezzaz çıra 1	5	çıkırıkçı	17	dökmeci	2
bıçakçı	8	çıkırıkçı çıra 1	1	duhancı	7

boyacı	42	davulcu	1	ecnas-ı mübayaa cessi	1
boyacı çıra 1	5	de irmenci	16	kasap	50
boyacı kalfası	1	dellak	64	kasap çıra 1	2
cezveci	1	dellal	1	kazzaz	3
çadırcı	1	duvarcı	4	manav	15
çiftçi	25	dülger	55	oturakçı	3
çilingir	3	dülger çıra 1	2	poliçeci	1
çizmeci	106	dülger kalfası	1	sakka	4
çizmeci çıra 1	15	fincancı	2	tacir	1
çizmeci kalfası	2	hallaç	2	tüccar	12
çorapçı	2	hamal	14	tütüncü	7
darıcı	1	hamam yana ması	3	eskici	37
demirci	79	hekim	11		
demirci çıra 1	15	hekim çıra 1	1		
demirci kalfası	1	hizmetkar	4		
e erci	29	kahveci	9		
e erci çıra 1	2	kahveci yama 1	1		
elvan boyacı	1	kalaycı	123		
fi enkçi	1	kalaycı çıra 1	19		
kaltakçı	1	kassar	2		
kazgancı kalfası	1	katırcı	6		
keçeci	7	katırcı	1		
keçeci çıra 1	1	kebabçı	2		
kılıççı	17	kelleci	1		
kılıççı çıra 1	2	ke i	12		
kilitçi	1	kiracı	1		
kuyumcu	80	külhancı	4		
kuyumcu çıra 1	5	merkepçi	6		
kürkçü	17	nakka	3		
mekükçü	1	nalçeci	4		

mumcu	2	natur	1		
papuççu	51	odacı	1		
papuççu çıra 1	2	rum ke i i	1		
penbeci	21	rum papası	1		
penbeci akirdi	1	saatçi	5		
semerci	25	seraydar	8		
ekerci	2	ta çı	49		
erbetçi	1	ta çı amelesi	6		
tarakçı	1	ta çı kalfası	2		
tennurcu	1	tebaa	13		
terzi	268	yana ma	10		
terzi çıra 1	19	yarım ke i	3		
terzi kalfası	1	zangoç	4		
zenbilci	1	ziftçi	1		
balmumcu	2	körükçü	4		
güveççi	2				
kiri çı	3				
Toplam	996		612		180

Tablo 34 Mesleklerin sektörel dağılım oranı

Defterde yer alan meslekler daha farklı açılardan değerlendirilmek adına çeşitli özelliklere göre 11 alt kategoriye daha ayrılmıştır. *Giyim*(514 kişi-%29), *maden*(342-%19), *hizmet*(255-%14), *dericilik* (250-%14), *gıda*(142-%8), *inşaat*(119-%7), *ticaret* (72-%4), *sahiplik* (37-%2), *silah*(23-%1), *din*(21-%1) olmak üzere sıralanan kategorilerin yanı sıra hiçbir kategoriye dahil olmayan (balmumcu, katrancı, mumcu, ziftçi, nakka , sail, tarakçı, fincancı) %1'lik orana sahip 8 meslek diğ er ba lı ı altında toplanmıştır. A a ıdaki tabloda giyim-tekstil(%29) ve madencilik(%19) kategorilerinin öne çıktığı görülmektedir.

Giyim- Tekstil: Giyim-tekstil alanında terzilik(268), bezzazlık(89), boyacılık(42) meslekleri gayr-i müslim reaya tarafından yoğunlukla tercih edilmiştir. Çok eski dönemlerden beri özellikle dokumacılığın Sivas ekonomisinde önemli bir yeri olduğu bilinmekle birlikte 17. yy'da Sivas'ı ziyaret eden Evliya Çelebi burada üretilen bezin gayet beyaz ve ince olduğunu belirtmektedir. (Mahiroğulları,2001;38) XIX.yy'da Sivas'a gelen Fransız Seyyah Adrian Dupre seyahatnamesinde "Sivas'ta astarlık bez dokunur ve boyaması yapılır. Başka çeşitli boyalı bezler de dokunur "demektedir.(Mahiroğulları,2003;66) "Dokuma sanayinde Adana'dan getirilen pamuk kassar taifesi tarafından atırılmakta tireci ve çıkırıkçı esnafı tarafından iplik haline getirilmekteydi. iplik olarak veya dokunduktan sonra boyacı esnafı bunları çeşitli renklere boyardı. II. Mahmut döneminde Sivas'ta 80 penbeci, 52 bezzaz, 6 basmacı, 99 terzi, 8 çıkırıkçı ve 5 boyahane bulunmaktaydı."(Demirel, 1989; 83,84)

19.yy sonlarında Sivas'a gelen Vital Cuinet seyahatnamesinde kazalar içerisinde Gürün'de dokuma endüstrisinin en gelişmiş olduğu olduğunu, İngiltere'den gelen pamuk ve yün ipliğinin burada bulunan 500 tezgahta dokunarak Sivas merkez veya diğer vilayetlerde pazarlandığını belirtmektedir. (Mahiroğulları,2003;67: Cuinet,1892; 693)

Mordtmann, Cuinet gibi seyyahların seyahatnamelerinde belirttikleri, Sivas'ta üretilen tekstil kategorilerinden birisi de çorapçılıktır. Vital Cuinet 500.000 çift çorabın satışından 340.000 Frank gelir elde edildiğini söylemektedir. (Mahiroğulları,2003; 66) Ancak incelenen defterde sadece 2 gayr-i

müslimin çorapçılık mesleğini sürdürdüğü görülmekte ve çorapçılığın gayr-i müslimler arasında bezzazlık, terzilik, boyacılık gibi giyim-tekstile dayalı meslekler kadar rahat bet görmediği anlaşılmaktadır.

Maden: Madene dayalı meslek gruplarında ise demircilik(79), kalaycılık(123) ve kuyumculuk(80) mesleklerinin gayr-i müslimler tarafından yoğunlukla icra ediliyor olması giyim tekstilden sonra madene dayalı meslekler kategorisinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Özellikle demir yatakları açısından zengin olan Divriği'deki demir madenlerinin Osmanlı döneminde işletildiği bilinmektedir. Ayrıca İngiliz seyyah Ainsworth 1842 yılında basılan seyahatnamesinde Ziniski köylülerinin demir madenlerini işlettiklerini belirtmektedir. Divriği'den çıkarılan demir madeni Sivas demirciler çarısında işletilip mamul haline getirilmekteydi. (Mahiroğulları,2003;69) Demirciler çarısında nal, kazma, kürek, tırpan, balta ve çeşitli ev eşyaları üretilmekteydi.(Demirel,1989;87)Madene dayalı olarak üretilen ürünler arasında aynı zamanda silah kategorisine de giren kılıç ve bıçaklar da dahil edilebilir."Sivas'ta üretilen kılıç ve bıçaklar pahalılık ve yaygınlık bakımından am kılıçlarından sonra gelmekteydiler."(Demirel,1989;87)

Hizmet ve deri: Genellikle sermaye olmaksızın insan gücüne dayalı mesleklerin bir araya geldiği hizmet (%14) ve dericilik kategorilerine ait oranlara sahiptir. Hizmet alanında dellaklık (64), amelelik(58), ve berberlik (40) meslekleri sayıca göze çarparken dericilik alanında çizmecilik(106), papuççuluk(51), dericilik(29) ve semercilik(25) meslekleri ön plana çıkmaktadır. Sivas'ta hayvan yetiştiriciliğinin yaygın olması burada dericilik sektörünün gelişmesini sağlamıştır. Debba hanesinde işletilen deriler haffaf, papuççu, çizmeci, saraç, semerci vb esnafına satılmaktaydı. Ayrıca şehir dışına da deri gönderilmekteydi. Sivas'ın tatar ve deveci çizmeleri meşhurdur.(Demirel, 1989;85)

Din: Defterde yer alan 12 keşiş, 3 yarım keşiş, 1 Rum papası ve 1 Rum keşişi ve 4 zangoçtan oluşan din ile ilişkili meslek grupları din (%1) kategorisi altında bir araya gelmektedir.

%8 orana sahip gıda-tarım sahasında kasaplık(50), çiftçilik(25) meslekleri, %7'lik orana sahip inaat sektöründe dülgerlik(55) ve taçılık(49) meslekleri yaygınlık göstermektedir. Ticaret alanında eski e ya alım satımına dayalı eskicilik mesleği (37), sağlık alanında günümüzün eczaneleri niteliğinde olan attarlık (24), silah sektöründe kılıççılık (17) meslekleri ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 35 Çeşitli alt kategorilere göre mesleki dağılım

alt kategorilere göre dağılım		
kategori	kişi	oran
Giyim-tekstil	514	29%
maden	342	19%
hizmet	255	14%
dericilik	250	14%
gıda-tarım	142	8%
inaat	119	7%
ticaret	72	4%
sağlık	37	2%
silah	23	1%
din	21	1%
diğer	13	1%

3.5.3. Bazı Hanelerin Temettuat (1844-45) ve Cizye Kayıtlarının (1848) Kıyaslanması

19. yy ortaları Osmanlı sosyo-ekonomik hayatına yönelik önemli veriler içermekle birlikte kişilerin mal varlıkları, yıllık kazançları, toplam hane gelirleri hakkında ayrıntılı bilgi edinebildiğimiz “temettuat defterleri” ara tırma alanımız açısından da birincil derecede önemli ar iv kaynakları arasındadır. ncelenen 1848 yılı Sivas cizye defterinden gayr-i müslim reayanın ekonomik durumuna dair edinebilecek bilgiler, vergi sınıfları ve mükelleflerin meslekleriyle sınırlı kalmaktadır. Bu noktada hangi meslek gruplarının en fazla gelir getirdiği, vergi sınıflarının tayininde kişilerin gelir durumuna ait belirli rakamsal sınırların önemli olup olmadığı gibi sorulara ancak aynı döneme ait cizye defterleri ve kişilerin mal

varlıklarını tespiti için kullanılan emlak defterleri, tereke kayıtları gibi arşiv kaynakları bir arada incelendiğinde daha net cevaplar bulunabilir.

Gayr-i müslimlerin Sivas'ta yerli olarak ikamet ettikleri Bazar, Üryan-ı Müslim, Bab-ı Kayseri mahallelerinde, çeşitli meslek ve gelir dairelerine sahip mükelleflerden, 1844-45 yılı Sivas emlak defterlerinde²⁹ kayıtları tespit edilebilenler inceleme altına alınmıştır. Gayr-i müslim hanelerin bir kısmının emlak kayıtlarına ulaşamamasının yanı sıra mahallelere ait tüm emlak verilerini tablo yapmak mevcut ara çalışma için gerekli olmadığından çeşitli meslek ve gelir gruplarını temsilen birkaç mahalle baz alınarak mükelleflerin cizye ve emlak kayıtlarının kıyaslandığı kesitler oluşturulmuştur.

Ala, evsat ve edna olmak üzere üçe ayrılan cizye sınıflarının kişiye göre belirlenmesinde mesleki kazanç, toplam hane geliri, ehirdağında kayıtlı mal varlığı, kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığı gibi unsurlardan hangilerinin ayrıntısını belirleyebilmek açısından emlak defterleri önemlidir. Diğer taraftan cizye sınıflarını belirleme konusunda kişilerin gelir düzeyleriyle ilgili belirli rakamsal sınırların olup olmadığının emlak kayıtları esas alınarak tespit edilmeye çalışılması cizye defterleri üzerinde yapılan çalışmayı bütünlüklü niteliktedir.

Emlak verilerinin geneline bakıldığında cizye sınıfları arasında mükelleflerin gelir düzeyiyle ilgili net rakamsal sınırların olmadığı fakat belirli rakamlar etrafında yerli maların söz konusu olduğu görülmektedir. Ala vergi verenlerin emlak kayıtları incelendiğinde kişilerin mesleki gelirlerinden ziyade toplam hane gelirlerinin genellikle 1000 kuruş üzerinde olduğu söylenilebilir. Hane geliri 1000 kuruş altında olup ala veren birkaç istisna mevcuttur fakat onların da çoğunlukla ehirdağında, gelir miktarı Sivas merkeze ait emlak defterlerinde belirtilmeyen çeşitli mal varlıklarının bulunduğu görülmektedir. Mesleki geliri yüksek olup ancak ehirdağında geliri bulunmayan; tam tersi olarak mesleğinden gelen tahsi kazancı düşük olup ehirdağında mal varlığı bulunan

²⁹ Bu bölümde kullanılan emlak defterleri 1844-45 yılı emlak defterlerine ait veriler, Sezgin Zabun, "1844-1845 Sivas Emlak Defterleri (5 cilt)" adlı kaynaktan alınmıştır.

veya fazladan gelir kaynağı olmaksızın hane üyelerinin kazancıyla birlikte toplam hane geliri yüksek olan kişilerin de ala cizye verdikleri görülmektedir. 1000 kuru luk hane geliri ala sınıfı için bazı istisnalar hariç olmak üzere bir alt sınır olarak kabul edilebilir fakat bu rakam evsat sınıfı için bir üst sınır değildir. Çünkü sayısı az da olsa geliri 1200-1300 kuru civarında olup evsat cizye veren üstelik ehirdi içinde ek gelir kaynaklarına sahip mükellefler de mevcuttur.

1844-45 yılı temettuat kayıtları esas alınarak oluşturulan tablolarda yer alan ala sınıfına mensup mükelleflerin tamamının birkaç istisna dışında mesleki geliri 1000 kuru nun üzerindedir. İstisna olarak Bazar mahallesinde ikamet eden Minas veled-i Manuk kuyumculuktan yıllık 550 kuru kazanmakta ve ala cizye ödemektedir. Ehirdi içinde herhangi bir mülkü olmadığı gibi toplam hane geliri ise 1186 kuru tur. Onunla beraber yukarı aynı gelir düzeyine sahip Bazar mahallesi sakinlerinden Eytano lu attar Bedros(550-1142) ise evsat cizye vermektedir. Kişilerin ekonomik durumu veya sosyal koşullarıyla ilgili cizye defterinde herhangi bir açıklama yapılmadığına göre mükelleflerin cizye sınıflarının belirlenmesinde söz sahibi olan görevlilerin yaklaşımları bu durumda etkili olmuş gibi görünmektedir.

Kayıtlarda 1000 kuru üzerinde kazançta sahip olup evsat vergi veren mükellefler de bulunmaktadır. Üryan-ı Müslim mahallesinde ikamet eden bezzaz Tatar o lu Sarkis(1100 kuru), Anzorlu o lu katırcı Minas (1300) vergilerini evsat sınıfından vermekte ancak hanelerinde gelir sahibi başka üye veya herhangi bir mal varlığı kayıtlı bulunmamaktadır.

Neticede vergi sınıfının tayininde kişinin ahsi kazancı kadar sahip olduğu emlak arazi, hayvan gibi kaynaklardan gelen kazanç ve diğer hane üyelerinin gelirleriyle birlikte oluşturdukları genel ekonomik portre de etkili olmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Üryan-ı Müslim Mahallesi sakinlerinden Kafesçio lu terzi Ohan 1210 kuru kazançla ala cizye verirken Anzorlu o lu katırcı Minas 1300 kuru kazancı ile evsat cizye vermektedir. Ancak terzi Ohan'ın ehirdi içinde birtakım malvarlığı olduğu görülmektedir. Ayrıca bu noktada vergi sınıflarını belirleyip kayda geçiren görevlilerin yaklaşımları da göz ardı

edilmemelidir. Örne in Bazar Mahallesi'nde ikamet eden 1925 kuru hane gelirine sahip olan Balyozo lu Bezzaz Hampar tüm artları uydu u halde cizyesini ala yerine evsat sınıfına göre vermi tir. Ancak Hampar'ın cizye kaydının yanına dü ülen notta: “*mersum ihtiyar olub ala vermekte ise de bu defa kocaba ı marifetiyle evsat verildi*” denilmi tir.

Cizyesini edna sınıfı üzerinden ödeyen mükelleflerin gelirleri genellikle 200 kuru un altında olup ba ka hiçbir ek gelirlerinin olmadığı görülmektedir. Çok genç ya taki hane üyelerinin haricinde daha ileri ya ta olanlar için hastalık, ihtiyarlık, psikolojik rahatsızlık gibi çalı mayı kısıtlayıcı ve do rudan kazancı etkileyen unsurlar ki ilerinin en dü ük seviyede cizye ödemelerine sebep te kil etmektedir. Ancak 200 kuru edna sınıfı için bir üst sınır de ildir. Çünkü daha az mesleki gelire sahip olup cizyesini evsat olarak ödeyen mükellefler bulunmaktadır. Böyle durumlarda sa lık artları, ya durumu ve genel olarak ki inin mesle i dı ndaki ek gelirlerini de kapsayan hanesinin ekonomik durumu devreye girmektedir.

Ayrıntılı olarak incelenen üç mahalle (Bazar, Üryan-1 Zımmı, Bab-1 Kayseri) ve gayr-i müslim nüfus barındıran di er tüm mahallelerde en yüksek mesleki gelir aynı zamanda kocaba ı olan ve poliçecilik mesle ine mensup iki zımmiye aittir. 1848 ciye defterinde, söz konusu iki ki iden Üryan-1 Müslim Mahallesi'nde ikamet eden Kocaba ı Agob'un meslek hanesinde tüccar yazmakta ancak temettuat kayıtlarında poliçeci oldu u belirtilmektedir. Cizyesini ala sınıfından veren ve ehirdi nda da mal varlı ı bulunan Agob'un mesle inden gelen yıllık kazancı 3340 kuru olup di er hane üyelerinin kazancı ile birlikte yıllık hane geliri 3860 kuru tur. 9005 kuru hane geliriyle tüm kayıtlardaki en yüksek gelire sahip poliçeci Oseb'in (aynı zamanda kocaba ı) mesle inden edindi i yıllık kazancı 3000 kuru tur. Üryan- 1 Müslim mahallesinde ikamet eden poliçeci(cizye defterinde tüccar olarak kayıtlı) Mezmerek o lu Mikail 2104 kuru luk yıllık mesleki kazanç ve 5176 kuru toplam hane geliriyle üçüncü sırada yer almaktadır. A a ıdaki tablolarda da görüldü ü gibi tüccarlık ve poliçecilik en yüksek gelir getiren mesleklerin ba nda gelmektedir.

Seraydar o lu terzi Mıgırdıc'ın 2500 kuru yıllık mesleki gelir ve 3048 kuru hane geliriyle kazanç bakımından poliçecilere en fazla yakla an esnaf oldu u görölmektedir. Çe itli gelir gruplarını temsilen seçilen esnaflar arasında poliçecilerden sonra mesleki gelir da ılımında 1000 kuru un üzerinde kazanç sahibi boyacı (1), oturakçı (1),terzi(2), bezzaz(2), katırcı(1) olmak üzere 5 esnaf grubu bulunmaktadır.

Mükelleflerin cizye ve temettuat kayıtlarına yansıyan mesleki bilgileri incelendi inde yüksek (poliçecilik, bezzazlık,boyacılık vb) veya dü ük gelir getiren (amele, teba, hizmetkar vb) meslekler kolayca gruplandırılabilir. Ancak yapılan de erlendirme sonucunda aynı meslek dalına mensup esnafların mesleki kazançlarının birbirinden çok farklı olabilece i görölmektedir. Örne in bir terzi, mesle inden yıllık 2500 kuru kazanırken ba ka bir terzi 200 kuru kazanabilmekte, mesleki gelirler ahıslara göre de i iklik gösterebilmektedir.

Tablo 36 Bazar Mahallesi'nden bazı hanelerin temettuat ve cizye kayıtlarının kıyaslanması

Bazar Mahallesi'nden Bazı Hanelerin Temettuat ve cizye Kayıtlarının Kıyaslanması							
adı	mesle i	sınıfı	Mesle inden yıllık geliri	emlak-hayvan vs	di er hane üyelerinin geliri	toplam hane geliri	ehir dı ında emlak-arazi
Ke i o lu Setek	tüccar	evsat	500	20	670	1190	x
Ohannik o lu Gapriyel	kuyumcu	evsat	600	20	300	920	
Balyozo lu Hampar	bezzaz	evsat	500	62	1363	1925	x
Barsam o lu Barsam	hekim	evsat	480		320	800	
Semerci o lu Mikail	semerci	evsat	600	42	300	942	
Hekimo lu Agob	attar	evsat	150	55	700	905	x
Kasapo lu Kivork	berber	evsat	300			300	
Ke i o lu Karabet	ke i	evsat	100		300	400	x
Nakka çı o lu Karabet	terzi	evsat	200	150		350	
Moskof o lu Mikail	kasab	evsat	400	32	650	1082	x
Sario lu Mikail	boyacı	ala	1200	20		1220	
Benek o lu Eyfik	oturakçı	ala	1128	188		1316	
Kocaba ı Oseb	poliçeci	ala	3000	705	5300	9005	
Seraydaro lu Mıgırdic	terzi	ala	2500	48	500	3048	x
Minas veled-i Manuk	kuyumcu	ala	550	86	550	1186	
Külekcio lu Karabet	bezzaz	ala	1000	54	500	1554	x
eytano lu Bedros	attar	evsat	550	42	550	1142	x

Tablo 37 Üryan-ı Müslim Mahallesi'nden bazı hanelerin cizye ve temettuat kayıtlarının kıyaslanması

Üryan-ı Müslim Mahallesi'nden Bazı Hanelerin Temettuat ve Cizye Kayıtlarının Kıyaslanması							
adı	mesle i	sınıfı	Mesle inden yıllık geliri	emlak-hayvan vs	di er hane üyelerinin geliri	toplam hane geliri	ehir dı nda emlak-arazi vs
Kocaba ı Agob	tüccar /poliçeci	ala	3340		520	3860	x
Ansorlu o lu Minas	katırcı	evsat	1300			1300	
Agob veled-i Avanis	ta çı	evsat	456		714	1170	
Çördüko lu Abranos	çizmeci	evsat	200		750	1000	
Kafesçi o lu Ohan	terzi	ala	1108	102		1210	x
Panos o lu Gapriyel	kahveci	evsat	200	48		248	
Mezmerek o lu Mikail	tüccar /poliçeci	ala	2104	72	3000	5176	x
Natur o lu Karabet	çizmeci çır.	edna	150			150	
Gürünlü Kivork	hizmetkar	evsat	150			150	
Eskici o lu Gapriyel	eskici	evsat	250			250	
Tatar o lu Sarkis	bezzaz	evsat	1100			1100	
Ansorluo lu Hamparsom	dellak	evsat	250			250	
Agob veled-i Manuk	çama urcu	evsat	300			300	

Tablo 38 Bab-1 Kayseri Mahallesi'nden bazı hanelerin temettuat ve cizye kayıtlarının kıyaslanması

Bab-1 Kayseri Mahallesi'nden Bazı Hanelerin Temettuat ve Cizye Kayıtlarının Kıyaslanması							
adı	mesle i	sınıfı	Mesle inden yıllık geliri	emlak- hayvan vs	di er hane üyelerinin geliri	toplam hane geliri	ehir dı nda emlak- arazi
Babos o lu Sahak	terzi	evsat	300		150	450	
Topal o lu Artin	kılıççı	evsat	300			300	
Çendiko lu Tatos	ameleden	evsat	300			300	
Mardiros	de irmenci	evsat	600	20		620	
Zadik o lu Ohan	yana ma	evsat	200	20	400	620	
Yi itba ı o lu Ohannes	ameleden	edna	150			150	
Forfor o lu Gapriyel	kalaycı	ala	350	20	850	1220	x
Korkud o lu Sarkis	çizmeçi	evsat	180		150	330	
Odaba ı o lu stefan	ameleden	evsat	250	20		270	
Ke i o lu Mıgır	kalaycı	evsat	250	33	100	383	
Ansorlu o lu Manuk	katırcı	evsat	400	20	400	820	
Ansorlu o lu Haçik	katırcı	edna	250		200	450	
Lertun o lu Kivork	boyacı	ala	450	58	800	1308	x
Bogos veled-i Bedros	boyacı	evsat	550	40		590	
Cizciz o lu Artin	terzi	edna	100			100	
Lor o lu Murad	kalaycı	evsat	300	20		320	
Mahat o lu Kırkor	de irmenci	evsat	200			200	
Çadırcı o lu Artin	bezzaz	evsat	250	90	750	1090	
Kırkayar o lu stefan	kasap	evsat	700	80		780	x
Kırkayaro lu deli Bogos	kasap	edna	150			150	
Tutuk o lu Asadur	bezzaz	ala	1000	66		1066	x

1844-45 yılına ait temettuat kayıtları esas alınarak Müslim ve gayr-i Müslim hanelerin gelir da ılımlarını kar ıla tırmak amacıyla her iki grubun hane sayılarının birbirine en yakın oldu u Üryan-ı Müslim Mahallesi ele alınmı tır. Olu turulan tabloda da görüldü ü gibi mahallede 8000 kuru üzerinde geliri olan zımmi hane bulunmamasına kar ılık 3 Müslüman hanesi mevcuttur ve en fazla gelir 13.304 kuru ile Dergâh-ı Ali Kuyucu Ba ıları' ndan Sait Bey hanesine aittir.

Ayrıca mahallede Müslümanlardan 9 nefer tımar sahibi ikamet etmektedir. Tablo 39 inceledi inde zımmilerin yıllık gelir da ılımı en tepe ve en alt seviyelerden ziyade 1500 ve 150 kuru arasında de i en orta diyebilece imiz de erler etrafında yo unluk göstermekte; Müslüman hane gelirleri ise 500 ve 100 kuru arasında yo unla maktadır. Mahallede en fazla gelire sahip zımmi hane ise 5176 kuru yıllık gelire Mezmerek o lu poliçeci Mikail hanesidir. Mahallede hiç geliri olmayan 9 Müslüman, 3 zımmi hane bulunmakta iken 100 kuru un altında geliri olan 6 Müslüman'a kar ılıklı 1 zımmi hane mevcuttur. Müslüman reaya az gelirlilerden müte ekkil tabanda yo unluk gösterirken(300-100 kuru) zımmiler orta sınıfın biraz üzerinde (1500-500 kuru)ve orta sınıfta(500-150) yo unla mı lardır.

Tablo 39 Üryan-ı Müslim Mahallesi – Müslüman ve gayr-i müslimlerin gelir da ılımlarının kıyaslanması

Üryan-ı Müslim Mahallesi (1844)					
yıllık hane geliri-kuru	%	müslim hane	%	zımmi hane	
10.000 +	1	1			
10.000-8000	3	2			
8.000-5.000			1	1	
5.000-3.000	1	1	1	1	
3.000-1.500	4	3	3	2	
1.500-1.000	4	3	14	11	
1.000-500	12	9	24	18	
500-300	6	5	34	26	
300- 150	35	27	14	11	
150-100	15	12	3	2	
100-20	8	6	1	1	
0	12	9	4	3	

3.6.Yabancı Reaya

3.6.1.Mahalle, Han ve Kahvehanelerde Mütemekkin Yabancı Reaya:

Defterin 122-126 sayfaları arasında “Mahalle, han ve kahvehanelerde mütemekkin yabancı reaya” başlığı altında büyük çoğunluğu ticari amaçlarla Sivas’ta bulunan fakat esas cizye kaydı geldikleri bölgede olan yabancı reaya ait bilgiler bulunmaktadır. Bu ekinde *ah Hüseyin(6), Sarı eyh(10), Tokmak Kapı(2), Hoca mam(2), Üryan-ı Zımmi(4)* Mahalleleri’nde 24 kişinin kaydı bulunmaktadır. Tahmishane-i Sivas(6), Han-ı eyh(10), Han-ı Cedid(7), Pa a Han(1), Kahve-i Kahveci Mehmed(1), Kahve-i Alaeddin Pa a(1) ekinde sıralanan mekanlarda 25 kişinin kaydı bulunup Mahalle-i ah Hüseyin’in (3) ikinci kez yazıldığı görülmektedir. Muhtemelen burada ah Hüseyin Mahallesi’nde bulunan bir mekan kastedilmektedir. Bu ekinde çeşitli mekanlara dağılımı vaziyette 53 kişinin ismi defterde yer almakla birlikte sadece 17 kişinin vergi tahsil edilmiştir. Çünkü 31 kişi Sivas dışında bulunmaktadır ve 2 kişi de amel-mande olarak yazılmıştır. 2’si ala, 12’si evsat, 3’ü edna sınıfa mensup olan yabancı reayadan toplam 525 kuru tahsil edilmiştir.

Tablo 40 Mahalle, han ve kahvehanelerde bulunan yabancı reayanın dağılımı

Mahalle, han, kahvehane vs adı	kayıtlı kişi sayısı	cizye tahsil edilen kişi sayısı			toplam kişi	tahsil edilen cizye
		ala	evsat	edna		
Mahalle-i ah Hüseyin	6				0	0
Mahalle-i Sarı eyh	10		2	2	4	90
Mahalle-i Tokmak Kapı	2			1	1	15
Mahalle-i Hoca mam	2		1		1	30
Mahalle-i Üryan-ı Zımmi	4		1		1	30
Tahmishane-i Sivas	6		2		2	60
Han-ı eyh	10	1	2		3	120
Han-ı Cedid(Küçük Han)	7	1	2		3	120
Kahve-i Kahveci Mehmed	1				0	0
Kahve-i Alaeddin Pa a	1				0	0
Pa a Han	1				0	0
Mahalle-i ah Hüseyin	3		2		2	60
toplam	53	2	12	3	17	525

Defterde ismi geçen yabancı reayadan 34 'ünün mesle i belirtilmektedir. *Çiftçi(2), Hamal(1), tireci(3), harbende(1),saile(1),çilingir(1),odacı(2), tüccar(17), teba(3), dondurmacı(1), tahmisci(5), çerçi(1), hizmetkar(2), abacı(1), amele(3),elekçi(2)* olarak sıralanan meslek grupları içerisinde 17 ki i ile tüccarlar (%50) ön plana çıkmaktadır.

Sivas, Anadolu'da do u-batı, kuzey-güney istikametindeki ticari yolların kav a ında bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahipti. Bu durum önemli miktarda yolcu trafi ine ev sahipli i yaparak, konaklama beslenme ve ula ım hizmetlerine dayalı olarak ehirde han ticaretinin geli mesini sa lamı tır.(Mahiro ulları,2003;60,61)Çe itli kaynaklarda adı geçen Pa a Hanı, eyh Hanı, Bekir Çavuo lu Hanı, Küçük Han veya Basmacılar Hanı gibi Sivas'ta hizmet veren hanlardan sadece Küçük Han, eyh Hanı ve Pa a Hanı'nın defterde adı geçmektedir."Hanlar aynı zamanda yerli ve yabancı tüccarların mallarını sergileyip sattı ı ticari alanlardır. Sivas'a gelen mallar hanlarda depolanmakta ve ehirdeki esnafa da ıtımı buradan yapılmaktaydı. Tüccarların han odalarında sahip oldukları e yalarından Müslüman tüccarların daha çok Osmanlı men eili, zımmi tüccarların ise yabancı malların alım satımıyla u ra tıkları anla ılmaktadır."(Demirel,1999;511)

Ticaret Müslüman Türkler arasında itibarlı bir i olarak görülmemi tir. Kendini ve yakınlarını geçindirmeye yetecek kadar de il de mal biriktirmeye yönelik haris ve istismarcı ticaretle u ra mak hem toplum hem de siyasi güçler tarafından ho kar ılanmamı , Osmanlı'nın pek ilgilenmedi i ticaret son dönemlerde gayr-i müslimlerin mesle i haline gelmi tir.(Tu 1999;487).Aynı zamanda müslüman tüccarlar yabancı dil ve uluslar arası ticaret yöntemlerini bilmediklerinden dı ticaret alanında varlık gösteremiyorlardı.(Çadırcı,1997;356) Sanayi inkılabının ardından Avrupa devletleri kendi üretim fazlası mallarını Osmanlı piyasasına sürmü ve bunun neticesinde yabancı (Müste'min) tüccarların yanı sıra "*beratlı tüccar* " grubu ortaya çıkmı tır³⁰.(Tu ,1999;486) Bu ekilde

³⁰ XVIII. yy'dan itibaren gayr-i Müslim Osmanlı tebaasından Avrupa devletlerinin himayesine girerek müste'min tüccar gibi iç ve dı ticarete imtiyazlı bir ekilde ticaret yapan kimselere "*beratlı tüccar*" denilmektedir.(Ba ı ,1998:19) XVIII.yy'dan sonra Osmanlı devleti ile ticari

ticaret yapan, 1848'de Sivas Üryan-ı Zımmi Mahallesi'nde mütemekkin *Asitaneli tüccar-ı muteberandan Bekmez o lu Kirkor veled-i Avanis* deftere beratlı Avrupa tüccarı olarak kaydedilmi tir.

Tahmishane-i Sivas'ta bulunan Kemahlı tahmisci Avit veled-i Avakim mü tere i yani orta ı olarak nitelenen 4 ki i ile birlikte Sivas'ta bulunmaktadır.

Tablo 41 Yabancı reayanın mesleki dağılımı

yabancı reayanın mesleki dağılımı		
meslek adı		ki i sayısı
1	çiftçi	2
2	hamal	1
3	tireci	3
4	harbende	1
5	sail	1
6	çilingir	1
7	odacı	2
8	tüccar	17
9	tebaadan	3
10	dondurmacı	1
11	tahmisci	5
12	çerçi	1
13	hizmetkar	2
14	abacı	1
15	elekçi	2
16	amele	3

ili kileri artan ve daha fazla konsolosluk açmak durumunda kalan Avrupa devletleri tercuman olarak Osmanlı tebaası olan gayr-i Müslimleri istihdam etmeye başlamışlardır.Devletten alınan berat kar ılı nda haraç ve cizye ödemeyen, müste'min tüccarlar ve elçilik mensuplarının sahip oldukları haklardan faydalanan beratlı tercumanlar,1675 ngiliz 1680 Hollanda 1740 Fransız kapitülasyonları ile müste'min tüccarlar gibi ticari amaçlı alım satım hakkına sahip olmu lardır.(Ba ı ,1998:28,29).

A a ıdaki tabloda Sivas'ta bulunan yabancı reyanın geldikleri bölgelere göre sergiledikleri da ılım görselle tirilmi tir. Herhangi bir bölgede yo unla ma söz konusu olmazken en fazla Kayseri'den(4) gelen oldu u görülmektedir. Kayıtlı olan 53 yabancı mükelleften 31' inin ba ka mahallerde oldu u belirtilmi tir. Memleketine gidenler “*vilayeti tarafına gitti*” ekinde ifade edilmi , ba ka istikametlere gidenlerin ise nereye gittikleri ve gidi tarihleri belirtilmi tir.

Tablo 42 Yabancı reyanın bölgesel da ılımı

yabancı reyanın bölgesel da ılımı		
bölge adı		ki i sayısı
1	Zara	1
2	Divri i	1
3	Arapkir	3
4	Darende	2
5	Gürün	1
6	Asitane	1
7	E in	3
8	Kemah	2
9	Kayseri	4
10	A udi	1
11	Tokat	2
12	Ankara	2

3.6.2.Sivas'tan Geçen Yolcular

1848 yılı Sivas Cizye defterinde 130-134 sayfaları arasında “ *bu ikiyüz altmı be senesi mahall-i ahardan nefsi Sivas'a mürûr ve ubûr iden yabancı reâyâya yedlerinde bulunan atik cizye evrakları misüllü esnaf-ı selâse i'tibâriyle ka ad itâ olunub akçeleri tahsil kılınan neferatın mikdarını mübeyyin defteridir ki*

ber-vech-i atf zikr ve beyân olunur” ekinde bir açıklama yapılarak Sivas’tan gelip geçmekte olan yabancı reayaya ait bilgiler kaydedilmiştir. Elleriinde bulunan cizye kağıtlarına göre kilerin memleket, isim, baba adı, meslek, vergi sınıfı ve ya durumları belirtilmiştir. Bu ekinde 1848) yılında Sivas’tan gelip geçmek suretiyle cizyesini burada ödeyen 228 kişi bulunmaktadır. Bunların 6’sı ala (%5), 14’ü (%11) edna ve 108’i (%84) evsat sınıfına göre cizye ödemiştir. Kilerin tamamının memleketleri ve birkaç istisna dışında meslekleri belirtilmiştir.

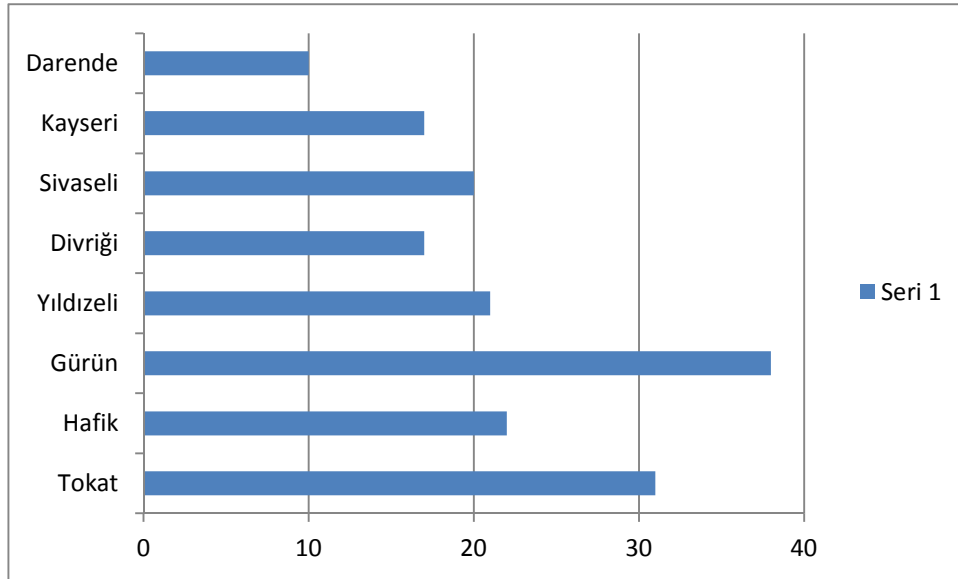
Tablo 43’teki Sivas’tan gelip geçmekte olanların bölgesel dağılımına bakıldığında Musul ve Halep’ten gelen 1’er kişi hariç yer isimlerinin bütünüyle Anadolu coğrafyasına ait olduğunu görülmektedir.

Tablo 43 Sivas’tan geçen yolcuların bölgesel dağılımı

Sivas’tan geçen yolcuların geldikleri bölgelere göre dağılımı		Kişi Sayısı
Bölge Adı		
1	Akda	2
2	Amasya	2
3	Ankara	1
4	Arapkir	6
5	Artukabad	1
6	Çarsancak	1
7	Çemi gezek	1
8	Darende	10
9	Divriği	17
10	Diyarbakir	3
11	Eğin	3
12	Erzincan	2
13	Gümüshane	1
14	Gürün	38
15	Habe kazası	1
16	Hafik	22

17	Haleb	1
18	Harput	3
19	rak?	3
20	Kangal	1
21	Karahisar-1 arki	6
22	Kayseri	17
23	Kemah	3
24	Malatya	1
25	Mancılık Karyesi	1
26	Musul	1
27	Sivasili	20
28	Tonus	5
29	Tokat	31
30	Yıldızeli	21
31	Zile	1
32	di er	2
toplam		228

Sivas'tan gelip geçmekte olan ki iler sırasıyla *Gürün (38)*, *Tokat (31)*, *Hafik (22)*, *Yıldızeli (21)*, *Sivasili (20)*, *Kayseri (17)*, *Divri i (17)* bölgelerinde en fazla yo unluk sergilemektedirler. Genellikle Sivas'tan gelip geçen yabancı reayanın Sivas'ın köy ve kazalarından veya Sivas'a yakın bölgelerden oldukları görülmektedir.

Grafik 8 Sivas'tan geçen yolcuların bölgesel dağılımı

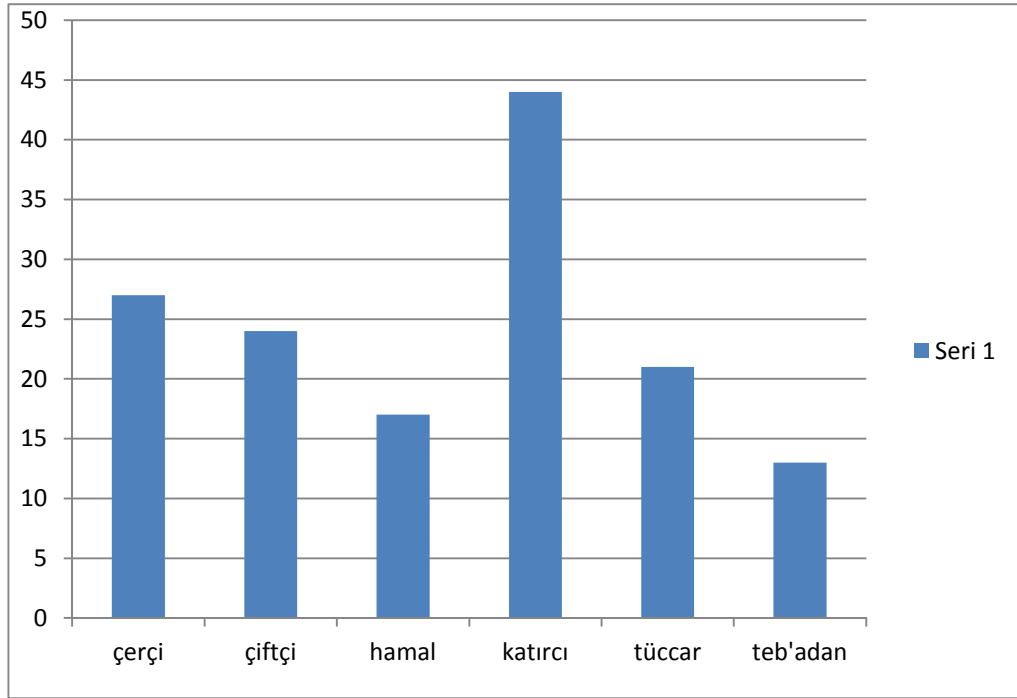
Sivas'tan gelip geçen yolcuların mesleki dağılımları incelendi inde sırasıyla katırcı (44-%30), çerçi(27-%19), çiftçi(24-%16), tüccar(19-%16), hamal(17-%12), ve tebaadan (12-%9) olan meslek mensuplarının yo unluk gösterdi i görülmektedir. Çiftçiler hariç en fazla yo unluk sergileyen mesleklerin hepsi hizmet sektörü içerisinde yer almaktadır. Katırcıların da ılımda en fazla paya sahip olmasının nedeni ehirlerearası karayolu ticaretinin katır, at, deve gibi hayvanlarla sa lanıyor olmasından ileri gelmektedir.

Ticari ili kilerin bölgesel olarak yo unlu unu anlamak amacıyla Sivas'tan geçen gayr-i müslim tüccarların defterde kayıtlı olan memleketleri incelendi inde tüccarların en fazla Gürün (6) ve Kayseri'den (6) geldikleri görülmektedir. Tokat'tan gelen 3 tüccardan birisi ise Avrupa tüccarı olarak kaydedilmi tir. Ayrıca memleketi Tokat olan yolcuların mesleklerinin ise daha çok basmacı(4), boyacı(1), abacı(2), kazzaz(2), terzi(2) gibi tekstile yönelik meslekler olması dikkat çekmektedir.

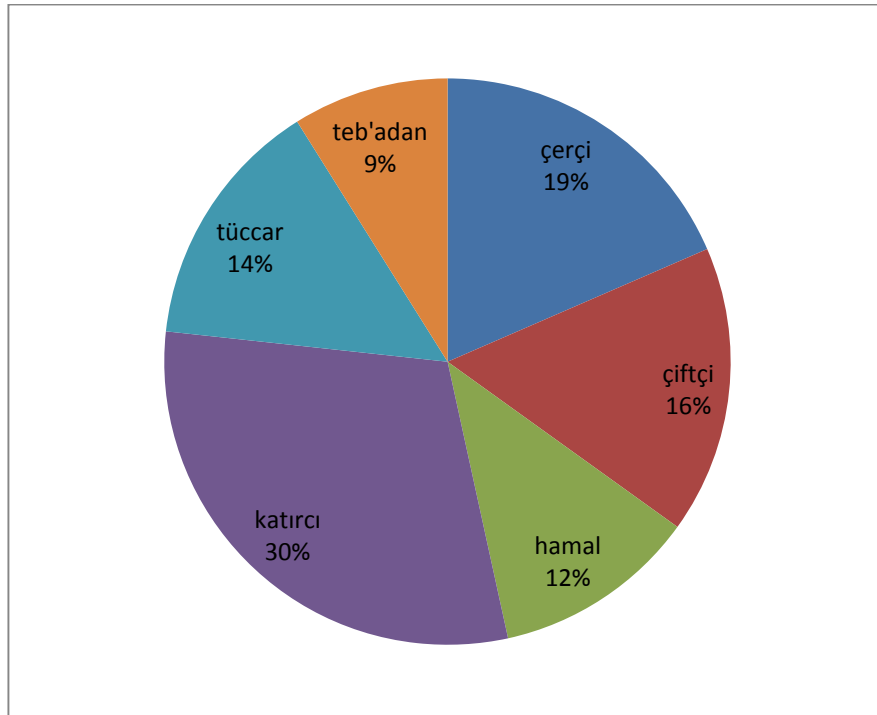
Tablo 44 Sivas'tan geçen yolcuların mesleki dağılımı

Sivas'tan geçen yolcuların mesleki dağılımı					
Meslek adı		kişi sayısı	Meslek adı		kişi sayısı
1	abacı	2	26	hekim	1
2	açı	1	27	ırgat	1
3	Avrupa tüccarlarından	1	28	kadayıfçı	1
4	ayvaz	2	29	kahveci	1
5	basmacı	5	30	kazgancı	3
6	berber	3	31	kazzaz	2
7	bezirci	1	32	katırcı	44
8	bıçakçı	1	33	kelleci	4
9	boyacı	1	34	kılıççı	1
10	çerçi	27	35	kiracı	1
11	çiftçi	24	36	keşi	1
12	çulha	3	37	keçeci	1
13	deirmenci	2	38	madenci	1
14	dellal	8	39	palancı	2
15	dikici	1	40	tüccar	19
16	duhan tüccarı	1	41	odacı	1
17	duhancı	2	42	semerci	1
18	dülger	1	43	tahmisci	3
19	elekçi	1	44	tacir	1
20	eskici	1	45	tebaadan	12
21	etmekçi	3	46	terzi	3
22	fenerci	1	47	sarraı	1
23	haham	1			
24	hamal	17			
25	hamam hademesi	2			
toplam		217			

Grafik 9 Sivas'tan geçen yolcuların mesleki dağılımı

Grafik 10 Sivas'tan geçen yolcuların mesleklerinin oransal dağılımı

3.7.Vergi sınıfında De i iklik Yapılan Mükellefler

1848 yılı Sivas Cizye defterinde bazı mükelleflerin cizye sınıflarında indirimde gidilirken bazılarının sınıfı yükseltmek suretiyle de i tirilmi tir. Cizyesini evsat (30 kuru) olarak ödeyen bir mükellef çe itli sebeplerden dolayı edna sınıfına göre (15 kuru) ödeyebilmektedir veya sınıfı ala (60 kuru) iken evsat olarak de i tirilebilmektedir. Defterde çe itli sebeplerle toplam 150 ki inin vergi sınıfı de i tirilmi tir. Bu de i iklik vergi sınıfı dü enler ve yükselenler olmak üzere iki ana ba lık altında incelenebilir. Evsat iken edna ve ala iken evsat olmak üzere vergi sınıfı dü enlerin oranı %72'dir (109 ki i). Edna vergi verirken evsat vermek suretiyle sınıfı yükselenlerin oranı ise %27 'dir(41 ki i).

Defterde fiziksel, psikolojik ve ekonomik sebeplerle vergi sınıfı sonradan edna olarak belirlenen 93 ki i bulunmaktadır. Bu durumda olan ki ilerın kayıtları üzerine dü ülen notlardan hareketle olu turulan tabloya göre 22 ki i sadece “*kocaba ı marifetiyle edna verdi i*” 21 ki i ise “*birkaç senedir edna verdi i*” ekinde açıklama yapılarak edna sınıfına kaydedilmi lerdir. Bu grupta yeralan ki ilerın (edna verenler) genellikle sa lık sorunları nedeniyle cizyelerini en alt seviyede ödedikleri görülmektedir. Kolu çolak, mariz (hasta), mecruh(yaralı), sahib-i fira (yatalak)olma gibi bedensel sa lık sorunları olanlar; medyun (borçlu) veya fukara olmak gibi ekonomik sorunları olanlar vergisini edna olarak ödeyenlere örnek verilebilir. Divane, mecnun, meczub vb ekillerde nitelenen ruhsal sorunlara sahip ki ilerden vergi alınmadı ı bilinmektedir ancak istisnai olarak divane ekinde kaydedilen bir ki iden edna vergi alındı ı görülmektedir. Bunların dı nda ki i vergi sınıfının dü mesine sebep olabilecek hem bedensel hemde ekonomik sebeplerden ikisine aynı anda sahip olabilmektedir. “*Medyun ve mecruh*” (borçlu ve yaralı) olan, “*fukara ve mecruh*” olan (fakir ve yaralı) 1'er ki i , “*fukara ve ihtiyar*” olan 4 ki inin vergi sınıfı deftere edna olarak i lenmi tir. Ayrıca 3 ki i de “*sara otuna mübtela*” ekinde kaydedilmi tir ki büyük ihtimalle bu ki iler sara hastalı ı nedeni ile sürekli ilaç kullanmak durumundadırlar.

Vergi sınıfı dü en grup içerisinde yeralan 5 ki i (sa lık ve ekonomik) çe itli sebeplerle geçici olarak edna vergi vermektedir. 1'er ki i fukara ve sahib-i

fira , 3 ki i ise medyun yani borçlu oldu undan sadece 1 yıllık süre için cizyesini edna olarak vermi tir.

Ala vergi vermekte iken evsat vermekle mükellef kılınan 16 ki i içerisinde 9'u "koca ba ı marifetiyle " 1'i ise "ihtiyar oldu undan "evsat vermi tir. Geri kalan 6 ki i ise ekonomik sebeplerle ala iken evsat sınıfına dahil olmu lardır. Ayrıca kocaba ı marifetiyle evsat verenlerin tam olarak hangi sebeplerle sınıfının de i tirildi i bilinmemektedir.

Vergi sınıfı yükseltile 41 ki inin tamamı edna iken evsat olan ki ilerdir. Bunlar hakkında hiçbir açıklama yapılmamı ve edna sınıfını sembolize eden "nun "harfinin üzerine kırmızı kalemle evsat sınıfını sembolize eden "tu" harfi yazılmı tır. Bu ki iler genellikle 15- 16 ya larında, çocukluktan delikanlılı a geçen gençler olması dikkat çekmektedir.

Tablo 45 Vergi sınıfı de i en mükellefler

vergi sınıfı dü enler	
edna verenler	ki i sayısı
Birkaç senedir edna verenler	21
Divane olup edna verenler	1
Fukara olup edna verenler	2
Fukara ve ihtiyar olup edna verenler	4
Fukara ve mecruh olup edna verenler	1
Sahib-i Fira olup edna verenler	1
htiyar olup edna verenler	7
kocaba ı marifetiyle edna verenler	22
Kolu çolak olmakla edna verenler	1
Mariz olup edna verenler	6
Mecruh olup edna verenler	3
Medyun olup edna verenler	4

Medyun ve Mecruh olup edna verenler	1
Sahib-i fira olup edna verenler	3
Sahib-i Fira ve mecruh olmakla edna verenler	1
Saile olmakla edna verenler	1
Yekçe m ve mecruh olup edna verenler	1
Sara otuna müptela olup edna verenler	3
Gözü boz	1
di er	4
toplam	88
geçici süre edna verecek olanlar	
Fukara-1 senelik	1
Medyun-1 senelik	3
Sahib-i fira -1 senelik	1
toplam	5
ala iken evsat verenler	
Koca ba ı marifetiyle evsat verenler	9
Fukara olup evsat verenler	1
Medyun olup evsat verenler	2
htiyar olup evsat verenler	1
Medyun ve fukara olup evsat verenler	1
di er	2
toplam	16
vergi sınıfı yükselenler	
edna iken evsat verenler	41

3.8.Deftere Göre Cizyeden Muaf Olanlar

slam hukukuna göre cizye vergisi ile mükellef sayılanlar yalnız beden ve zihin olarak sa lam ve ödeme gücüne sahip, re it olan erkeklerdir. Kadın ve çocuklar ile ihtiyarlar sava makla yükümlü olmadıkları için cizyeden muaf tutulurlar. Cizyeden muaf olma ko ulları I. bölümde ayrıntılı olarak anlatılmı tır.

1848 yılı Sivas cizye defterinde 159 ki i geçimini sa lamaya engel te kil edebilecek ruhsal ve fiziksel engellerden dolayı amel-mande sıfatıyla cizye ödemekten muaf tutulmu tur. 57 ki inin amel-mande sayılma sebepleri kayıtlarda yer alırken 102 ki i için sadece “*amel-mande*” ifadesi kullanılarak herhangi bir açıklama yapılmamı tır. Amel-mande sayılma sebepleri belli olan 57 ki inin içerisinde 16 ki i mecnun(3), 11 ki i meczub ve 2 ki i divane olarak nitelenmek suretiyle ruhsal rahatsızlıklarından dolayı amel-mande sayılmı tır. 9 ki i için “*kocaba ı marifetiyle amel-mande*” ekinde bir ifade kullanılarak kocaba mın tescili ile i göremez durumda oldukları vurgulanmı tır. Geriye kalan 25 ki i ise *ama*(8), *çolak*(1), *fukara ve ihtiyar*(3), *ihtiyar*(1), *çalık ve mecruh*(1), *mecruh*(7), *sahib-i fira* (2), *mecruh ve sahib-i fira* (1), *yekçe m*(1), *mariz*(3), *a’rac*(2), *gözleri mü evve* (1) olmak üzere çe itli bedensel problemleri yüzünden vergiden muaf tutulup 1 ki i de sail (dilenci) oldu u için cizye ödememi tir. Ayrıca 1 ki i medyun (borçlu) oldu u için kendisinden vergi alınmamı tır. 34 ki i mefkud (ölü veya diri oldu u belli olmamak üzere kayıp), 248 ki i ise *mürd* yani ölü olarak kaydedilmi tir.³¹ İgili bölümlerde bahsedildi i gibi ölü olanların cizye borcu dü mekte ve miraslarından tahsil edilme durumu söz konusu olmamaktadır.

³¹ Burada bahsedilen 248 ki i vergi mükellefi iken ölenlerdir. Defterin genelinde çocuk, amel-mande vs durumunda ölenlerle birlikte bu sayı 298’e çıkmaktadır.

Tablo 46 Cizye vermeyen gruplar

C ZYE VERMEYEN GRUPLAR		
	amel - mande olma sebebi	ki i sayısı
AMEL-MANDE	ama	8
	çolak	1
	divane	2
	fukara ve ihtiyar	3
	ihtiyar	1
	koca ba ı marifetiyle	9
	çalık ve mecruh	1
	meczub	11
	mecruh	7
	sahib-i fira	2
	saile	1
	yekçe m	1
	mariz	3
	mecruh ve sahib-i fira	1
	gözleri mü evve	1
	a'rac	2
	mecnun	3
		102
	toplam	159
MÜRD		248
MEFKUD+F RAREN MEFKUD		34
MEDYUN		1
GENEL TOPLAM		442

SONUÇ

Cizye, Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan 19. yüzyıl ortalarına kadar uygulanmış, belirli koşulları taşıyan her zımmi erkekten alınan bir vergi türüdür. Bu kadar uzun bir süreçte ve üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyada uygulanmış olması bizleri cizyeye dair çok sayıda düzenleme ve çeşitli uygulamaların varlığıyla karşılaşmaya bırakmaktadır. Yapılan araştırmada Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından olan cizye vergisi hakkında az bilinen noktalar aydınlatılmış ; H.1265(1848) yılı Sivas cizye defteri ekseninde aynı döneme ait dört defterin daha derinleştirilmesiyle cizyenin 19.yüzyıl ortalarında ne şekilde uygulandığına ilişkin inceleme altına alınmıştır. İncelenen her defter kendine has terminolojik bir ifade zenginliği sergilemekle birlikte bu noktada dönemin sosyal ve ekonomik atmosferini yansıtan izler bulmak mümkündür. Örneğin 1842 ve 1843 yıllarına ait defterlerde Katolik cemaati isim verilerek ayrı başlık altında derinleştirilmemişken 1845 yılından sonra Katolikler, Gregoryenler' den ayrı olarak deftere kaydedilmişlerdir. Bu farklılık ilk başta defter tutulduğu yönteminden kaynaklanan bir yüzeysellik olarak göze çarpsa da derinlik bir açıdan bakıldığında söz konusu durumun Gregoryen- Katolik çatışmaları neticesinde Katoliklerin meşruiyet kazanma süreciyle paralellik gösterebileceği aklı gelmektedir. Diğer taraftan bir çok kaynakta belirtildiği gibi Tanzimat döneminde *kocabaşı* adı verilen gayr-i müslim cemaat önderleri özellikle cizye vergisiyle ilgili konularda ön plana çıkmaya başlamışlardır. Kocabaşların ön plana çıkması incelenen defterlerde açıkça görülebilmektedir.1845 öncesi cizye kayıtlarında adı sıkça zikredilen mali idarelerden sorumlu aynı zamanda mahalli idare meclisi üyesi olan defterdar yerine 1845 sonrası cizye defterlerinde gayr-i müslim cemaat önderi konumundaki kocabaşlar yer almaktadır. Bunların dışında karışık olarak bir başka özellik de sadece 1843 yılı cizye kayıtlarına mahsus olarak terzi, hizmetkar, aşı gibi birtakım meslek mensuplarının defterde adı geçen hakim ve defterdar gibi üst düzey devlet görevlilerinin hizmetinde buldukları için cizye ödememeleridir.

ncelenen 5 cizye defterinden H.1259(1842) ve H.1260 (1843) yıllarına ait iki defter birbirine benzer nitelikte düzenlenmiş olup mükellefler hakkında oldukça sınırlı bilgi ihtiva etmektedirler. H.1262-63-65(1845-46-48) yıllarına ait defterlerde ise tam tersine mükelleflerin fiziksel özellikleri, ya durumları ve mükellef sayılmayan çocuklarına ait bilgilere kadar uzanan içerik açısından zengin bir tablo göze çarpmaktadır. Bu iki grup defter arasındaki farkın ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmış rastlantısal bir durum veya Tanzimat'ın yarattığı yenileme akımının vergi sistemi üzerindeki bir yansıması mı oldu una karar vermek oldukça güçtür. Tüm bunların yanı sıra benzer şekilde düzenlenen defterler de dahil olmak üzere incelenen her defterin diğerlerinden farklı olarak kendine has bir takım özellikleri olduğu söylenilebilir.

Cizye defterleri, Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olan gayr-i müslim reayanın sosyo-ekonomik durumuna dair yapılacak ara tırmalara temel olabileceği derecede zengin bilgi içeriğine sahip kaynaklardır. Ara tırma konumuzun temelini oluşturan H.1265(1848) yılı Sivas cizye defteri örneği çerçevesinde 19. yy ortalarında Sivas'ta bulunan gayr-i müslim reaya birçok yönüyle tasvir edilmeye çalışılmıştır. Fakat cizye sayımının yıllık olarak yapıldığı defterdeki bilgilerin güncellenememesi; ya ve cizye sınıfını doğrudan etkileyen ekonomik durum gibi konuların çeşitli suistimallere müsait olması bazı alanlarda defterden sağlanacak yüzde yüz doğru bilgi beklentisini düşürebilir. Bu durum göz önünde bulundurulmuş kaydıyla 1848 yılı Sivas cizye defterinden elde edilen bilgiler istatistiksel formlara dönüştürülerek çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Sivas gayr-i müslim nüfusu hakkında devletin resmi sayımları haricinde çok sayıda kaynak birbirinden farklı bilgiler sunmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın kullandığı katsayı yöntemini kullanarak 1848 yılı Sivas cizye defterinde kayıtlı 1672 hane 5 ile çarpılıp elde edilen rakama %10 oranında ekleme yapıldığında toplam gayr-i müslim nüfusun 9200 civarında olduğu söylenilebilir. Bunların dışında mahalle han ve kahvehanelerde yabancı reayadan 53 kişiyi, Sivas'tan gelip geçmekte olan 228 yolcu deftere kayıtlıdır. Ara tırmamız neticesinde Sivas'ta bulunan yerli reayadan 36 mahalleye dağılımı olarak ikamet eden 2075 cizye

mükellefi tespit edilmiştir. Bunların %4'ü ala(76 kişi),%82'si evsat (1700 kişi), %14'ü ise edna(299 kişi) cizye ödemektedirler. 1848 yılı nefis-i Sivas'a ait toplam cizye geliri ise 67.560 kuru tur.

1845 yılından sonra Sivas dı na yönelik artımla birlikte 1848 yılında 803 kişi cizyesini Sivas dı nda ödemiştir. Gidenlerin büyük ço unlu u evsat sınıfındadır. Vergisini evsat (30 kuru) üzerinden ödeyen çok sayıda (93)kişinin edna sınıfına dü mesi ayrıca dı arıya çok fazla giden kişi oldu u halde edna sınıfının sayıca genişlemesi bu kadar yo un ekilde ehirdı na yönelik ekonomik kaynaklı olabileceğ ine işaret etmektedir.(bkz. Tablo 8). Sivas dı nda bulunanlardan 564 kişi Der-saadet'e, 61 kişi Zile'ye, 17 kişi Bozok' a, 13 kişi Tokat'a gitmiştir. Bu bölgeler dı nda herhangi bir bölgesel yo unlaşma görülmemektedir.

Defterde gayr-i müslimlerin en yo un olarak ikamet ettikleri mahalleler A cabölge, Bab-ı Kayseri, Bazar, Cami-i kebir, Küçük Kinisa, Temürcüler ardı , Üryan-ı Müslim ve Üryan-ı Zımmi mahalleleridir.Farklı kaynaklardan edinilen bilgilere göre Gayr-i Müslimlerin a ırlıklı olarak ikamet ettikleri mahallelerde sayısı az da olsa birkaç Müslüman hane bulunurken bazı Müslüman mahallelerinin hiç zımmi nüfus barındırmadığı anlaşılmaktadır.

1848 yılı cizye defterine kayıtlı gayr-i müslimlerce icra edilen 96 farklı meslek grubu ve mesleği kayıtlarda mevcut olan 1788 mükellef tespit edilmiştir. En yaygın meslekler terzi(268 kişi), kalaycı(123), çizmeci(106), bezzaz(89), kuyumcu(80), demirci(79), dellak(69) ekinde sıralanan el becerisine dayalı ve üretime yönelik mesleklerdir. Defterdeki tüm meslekler üretim, hizmet ve alım-satım olmak üzere üç ana kategoriye ayrıldı nda %56 oranla üretim sektörü ilk sırada yer almakta ardından hizmet(34) ve alım satım (%10)sektörü gelmektedir. 1844-1845 temettuat defterleri esas alınarak yapılan de erlendirmeye göre 1848 yılı cizye defterinde yer alan mükelleflerin içinde en fazla mesleki geliri olanlar poliçeci ve tüccarlardır. Yine aynı de erlendirmeye göre bezzazlık, boyacılık, terzilik en fazla gelir getiren meslekler arasındadır.

ncelenen 1848 yılı cizye defterinde Rum(45 hane) ve Katolik (13 hane) cemaat mensupları ayrı ba lıklar altında de erlendirilmekte en yo un kitleyi olu turan Gregoryen cemaatine dair herhangi bir ba lık veya açıklama görülmemektedir. Bu durum büyük ihtimalle en kalabalık grubu Gregoryenler'in olu turması nedeniyle söz konusu cemaat adına açıklama yapmaya gerek duyulmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca defterde di er zımmi gruplardan Yahudi veya Kıptiler'e ait herhangi bir kayıt mevcut de ildir.

KAYNAKÇA

I. AR V KAYNAKLARI

BOA, No:169, ML.VRD.CMH.d...

BOA, No:430, ML.VRD.CMH.d...

BOA, No:680, ML.VRD.CMH.d...

BOA, No:813, ML.VRD.CMH.d...

BOA, No:1492, ML.VRD.CMH.d...

II. ARA TIRMA ESERLER

Açıklı, Ali(2008),”Rum Eyaleti”, *TDV A*, C.XXXV, s.225-226.

Adıyeke, Nuri (1999). “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorlu unda Millet Sistemi ve Gayr-i Müslimlerin Ya antlarına Dair”, *OA*, CIV, Ankara, s.255-261.

Akda , Mustafa(2009).*Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali şyanları*, İstanbul,Yapı Kredi Yayınları.

Ba ı , A. hsan (1998). *Osmanlı Ticaretinde Gayr-i Müslimler*, Ankara,Turhan Kitabevi Yayınları.

Becker,C.H (1992)"Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, CIII, Ankara, s.220.

Berkes,Niyazi (2003).*Türkiye'de Ça da la ma*, stanbul,Yapı Kredi Yayınları.

Cahen,Claude (1987). "Zimme", *MEB A*, stanbul, s.566-570.

Çadırcı, Musa(1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara,TTK Yayınları.

Darkot, Besim (1988). "Sivas", *İslam Ansiklopedisi*, CX, Ankara, s.569-577.

Demirel, Ömer(2009)."Sivas", *DV A*,CXXXVII, stanbul,s.279-283.

Demirel, Ömer(1989). *II.Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Te kilatı ve Üretim Tüketim li kileri*,Ankara,Kültür Bakanlı ı Yayınları.

Demirel,Ömer(2000).*Sivas ehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara,TTK Yayınları.

Demirel, Ömer (1999).” XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği) ” *OA*, CIII, s.504-515.

Eken, Galip (2000). ”Tanzimat Döneminde Sivas’ın Sosyo Ekonomik Tarihine Ait Bazı Bilgiler”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi –Bildiriler,7-9 Nisan 1999,Konya* , s.207-217.

Eken, Galip(2008).*Tanzimat Döneminde Tokat Ermenileri*, Ankara,Yargı Yayınevi.

Etilmez,Sava (2006).”Malazgirt Öncesi Sivas’ın Tarihi Coğrafyası”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri(29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, s.389-398.

Erpolat, M.Salih (2004a).”Cizye Defterlerinin Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmaları Açısından Önemi: Diyarbakır Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.IV,s.189,204.

Erpolat, M.Salih(2004b).”XVI. Yüzyılda Ergani Sancağındaki Gayr-i Müslim İskan Yerleri ile İlgili Sorunları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.IV, S.155-187.

Ercan, Yavuz (2001).*Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler*,Ankara, Turhan Kitabevi.

Ercan, Yavuz (1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler'in Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar", *Bellekten*, C. LV, Sayı: 213'ten ayrı basım, Ankara, s.391-389.

Erkal, Mehmet (1992). "Cizye", *TDVA*, CVIII, Ankara, s. 42-44.

Erdem, İhan(2006)."Türkiye Selçuklu- İhanlı İlişkilerinde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*,s 65-82

Erdem, İhan (2007). "Anadolu'da Osmanlı Akkoyunlu Mücadelesi ve Sivas", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri(21-25 Mayıs 2007)*,s.1-12.

Ergenç, Özer(1984)."Osmanlı İhrindeki Mahallenin İlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Ara tırmaları*, CIV, s.69,78.

Fayda, Mustafa(2006). *Hız Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul.

Genç, Y. İhan (2000). *Bakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara.

Gökçe, Turan(2007)."1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri(21-25 Mayıs 2007)*,s.221-257.

Güler, Ali ve Akgül Suat(2007). *Sorun Olan Ermeniler*,Ankara.

Gürbüz, Adnan (2007). "16-17.Yüzyıllarda Sivas Kalesi",*Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, s.13-28.

Fidan,Yusuf (2005). *slamda Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, Konya.

Gökbilgin, Tayyip(1965)."15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm"*Vakıflar Dergisi*, S.VI, stanbul.

Gülsoy,Ufuk (2002)."Cizyeden Vatanda lı a Osmanlı Gayr-i Müslimlerinin Askerlik Serüveni", *Türkler*, CXIV,s.82-92.

Halaço lu, Yusuf(1998). *Osmanlılarda Devlet Te kilatı ve Sosyal Yapı* ,Ankara.

nalçık, Halil(1993)."Cizye", *DV A* , CVIII, stanbul,s.45-48.

nalçık, Halil(1985). "Tanzimatın Uygulanması ve Toplumsal Tepkiler", *TCTA*, CVI, stanbul,s.1534-1544.

nba 1, Mehmet(2011). *17.yy Kayseri Avarız ve Cizye Defterleri*, Kayseri,Kayseri Büyük ehir Belediyesi Yayınları.

Karamursal, Ziya (1989).*Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara.

Kenano lu, M. Macit(2004). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, stanbul, Klasik Yayınları.

Kesik,Muharrem(2006).”Dani mendliler Zamanında Sivas (1071-1175)”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, s.108-120.

Kılıç, Davut (2012). *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara,Atatürk Ara tırma Merkezi.

Lewis, Bernard (2000). *Modern Türkiye'nin Do u u* ,Ankara,TTK Basımevi.

Mahiro ulları, Adnan (2001). *Seyyahların Gözüyle Sivas*, stanbul, Bo aziçi Yayınları.

Mahiro ulları, Adnan (2003).”XIX.Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Sava ma Kadar Sivas'ın Sosyo Ekonomik Yapısı”,*Sosyoloji Konferansları ktisat Fakültesi Yayını*,27. Kitap, stanbul, s.49-73.

Mert, Özcan (2000). “Tanzimat Dönemi’nde Çe me Kocaba ıları (1839-1876)
“ *XIV.Ciepo Sempozyumu Bildirisi*.

McCarthy, Justin(1988). *Müslümanlar ve Azınlıklar*, stanbul, nkılap Kitabevi Yayınları.

Nedkoff, B. Christoff (1944). “Osmanlı mparatorlu u’nda Cizye (Ba Vergisi)”, *Belleten*, VIII/3, s.599-649.

Ortaylı, İber (2008).*Türkiye Te kilat ve dare Tarihi*,Ankara,Cedid Ne riyat.

Ortaylı, İber (2006).*Son mparatorluk Osmanlı* , stanbul,Tima Yayınları.

Ortaylı, İber(1985).”Tanzimat”, *TCTA*, CVI, stanbul, s.1545-1547.

Ortaylı, İber (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli dareleri*,Ankara,TTK Basımevi.

Özel, Oktay (2001). “ Avarız ve Cizye Defterleri” , *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve statistik*, Halil nalcık ve evket Pamuk(ed.) ,Ankara,s.35-50.

Pamuk, evket (1999). *Yüz soruda Osmanlı-Türkiye ktisadi Tarihi*, stanbul, K Kitaplı ı Yayınları.

Quataert, Donald (2006).*Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri, Tanzimat ve Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*,(ed.Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu),Ankara,Türkiye İstatistik Bankası Kültür Yayınları.

Rıdvan Nafiz, İsmail Hakkı (2005). *Sivas Şehri (haz. Prof. Dr. Recep Toparlı)*,Sivas,Seyran Yayınları.

Savaş, Saim(1992). *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul,Dergah Yayınları.

Sezen,Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları*, Ankara,Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Shaw, Stanford ve Shaw E. Kural(1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye(II. Cilt)*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Sivas 1. Özel İdare Yayın Kurulu(2002).*Sivas 2002 1 Yıllık Raporu*, Sivas.

Şahin, Salih(2013).*Mekan ve İnsanla Sivas*,Sivas, Buruciye yayınları.

Şener, Abdüllatif(1992).”Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları”,*150.yılında Tanzimat*,(Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara,s.259-275.

ener, Abdüllatif (1990).*Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, stanbul, aret Yayınları.

Tabako lu, Ahmet(2000). *Türk ktisat Tarihi*, stanbul,Dergah Yayınları.

Turan,Osman(1951).”Selçuklular Zamanında Sivas ehri”, *AÜ DTCTF Dergisi*, S.9, No:4,s.447-457.

Turan, Osman (2005). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, stanbul, Ötüken Yayınları.

Tu , Muhittin (1999). ”Osmanlı ehirlerinin Ticari Potansiyelleri”, *OA,CIII*,s.481-489.

Yarman,Arsen(haz.) (2008).*Bo os Natanyan-Sivas 1877*, stanbul,Birzamanlar Yayıncılık.

Yasak, brahim, Kaleli, Ahmet(1988).*Dünden Bugüne Sivas li, Sivas*, Seyran yayınları.

Yel, A. Murat, Küçüka ıcı, M. Sabri(2003). ”Mahalle”, *TDVA*, CXXVII,s.323-326.

Yörük,Do an(2013).”H.1259/M.1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri’de Rum ve Ermeniler”, *Turkish Studies*,S.XVIII, s.439,466.

Zabun, Sezgin(2013). *Sivas 1844-1845 Temettuat Defterleri- I,II,III,IV,V Cilt*, Sivas,Buruciye Yayınları.

III.TEZLER

Gökdemir, Rahim (2012).”*Maliyeden Müdevver (Mad.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri i(Transkripsiyon ve De erlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi(Aydın: Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

yi,Yusuf (1999).”*Ni de Sanca ı 1259 Senesi Cizye Defteri*”,Yüksek Lisans Tezi(Ni de:Ni de Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Sarıkaya, Hüseyin (2008). ”*Temettuat Defterlerine Göre (1844-1845) XIX. Yüzyılın Ortalarında Sivas Kazasının Sosyo- Ekonomik Durumu(18 Mahalle Örne i)*”,Yüksek Lisans Tezi, (stanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Zabun,Sezgin(2008).”*Temettuat Defterleri Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda Sivas’ın Sosyo Ekonomik Yapısı*”,Doktora Tezi (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

IV.SÖZLÜKLER

Devellio lu, Ferit(2006).*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

Hançerlio lu, Orhan(2002).*Ekonomi Sözlü ü*, Ankara.

Ni anyan, Sevan (2010). *Adını Unutan Ülke-Türkiye’de Adı De i tirilen Yerler Sözlü ü*, stanbul.

Pakalın Mehmet Zeki(1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü ü C.I-II-III*, stanbul, Milli E itim Basımevi.

Sami, emseddin(2006).*Kâmus-ı Türkî*, stanbul,Ça rı Yayınları.

V.SANAL KAYNAKLAR

<http://www.hyetert.com>

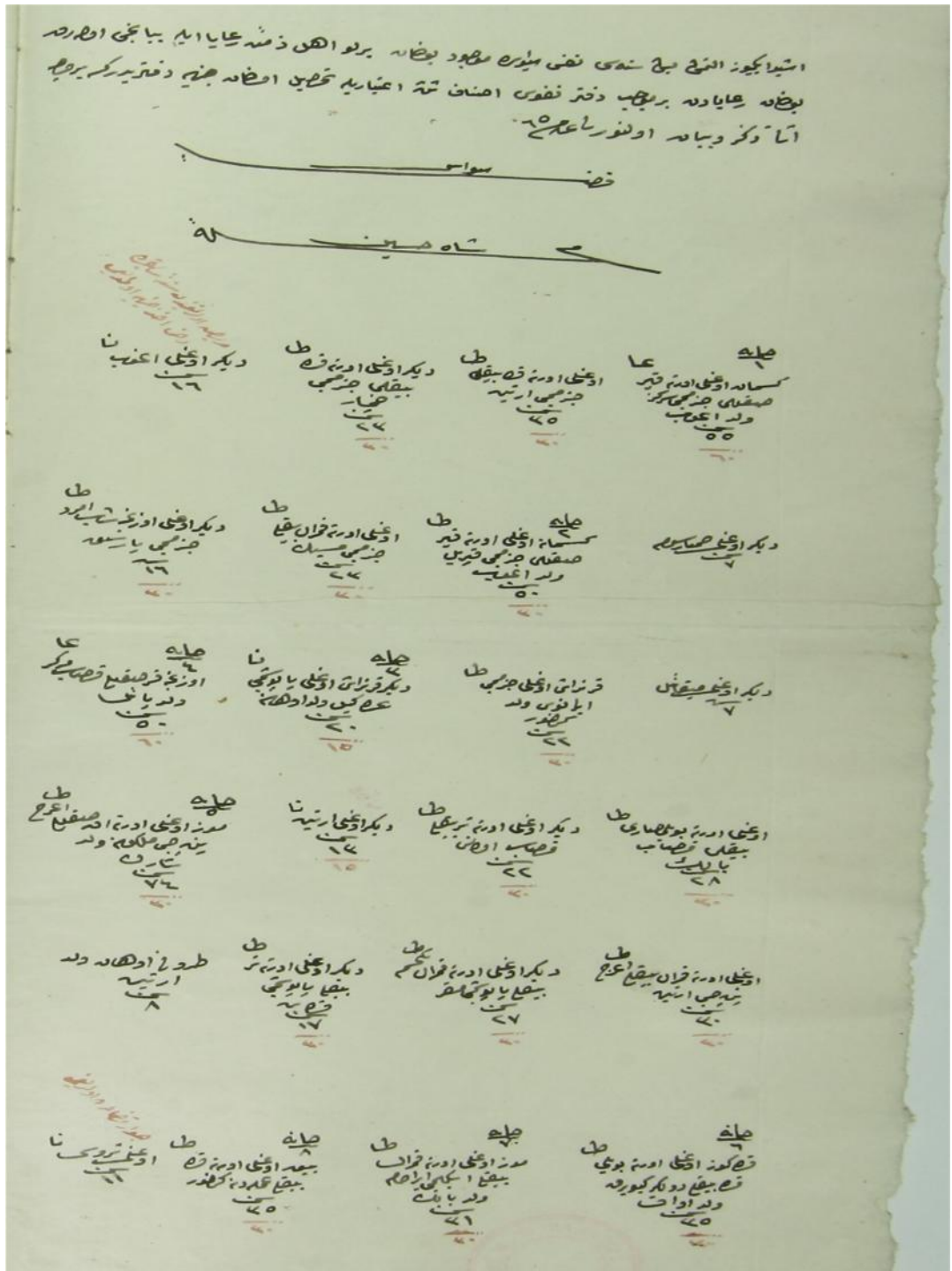
<http://team-aow.discuforum.info>

<http://www.isimler.web.tr>

http://www.sivas.bel.tr_

EKLER

EK I: BOA, No:1492, ML.VRD.CMH.d...

EK I

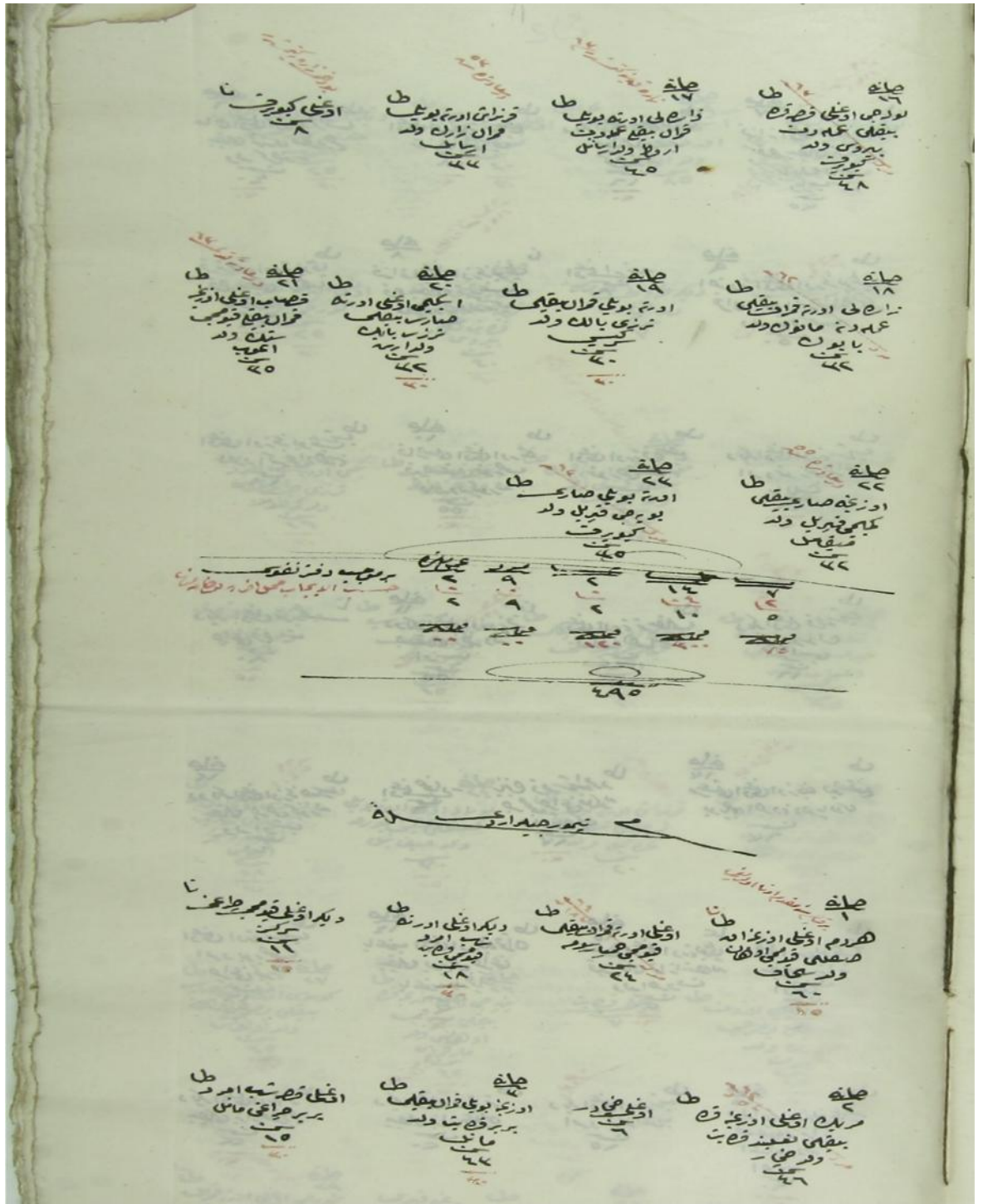
bu iki yüz atmı be senesi nefsi-i Sivas'da mevcûd bulunan ehl-i zimmet reâyâ ile yabancı olarak bulunan reâyâdan ber-mûcib defter-i nüfûs esnaf-ı selâse i'tibâriyle tahsil olunan cizye defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur.Fî gurre-i Muharrem sene 65

Kazâ-i Sivas**Mahalle-i âh Hüseyin**

Edna Mariz oldu undan sene-i sabıkda dahi ahz-ı cizye olmadı ı Di er o lu Agob Sin16	Evsat Di er o lu orta kara bıyıklı çizmeci Hampar sin 23 30 guru	Evsat O lu orta kara bıyıklı çizmeci Artin sin35 30 guru	Ala Hane1 Kesman o lu orta kır sakallı çizmeci Serkiz veled-i Agob sin55 60 guru
Evsat Di er o lu uzunca abb-ı emred çizmeci Partok Sin 16 30 guru	Evsat O lu orta kumral bıyıklı çizmeci Mesik sin 23 30 guru	Evsat Hane2 Kesman o lu orta kır sakallı çizmeci Kapriyel veled-i Agob Sin 50 30 guru	Di er o lu Hamparsom sin7
Ala Hane4 Uzunca kır sakallı kasab Markar veled-i Payil sin50	Edna Hane3 Di er karında ı o lu Papu çu Arakil veled-i Ohan sin 20	Evsat Karında ı o lu çizmeci Abranos veled-i Kirkor sin 22	Di er o lu Mikail sin 7

60 guru	15 guru	30 guru	
Evsat A'rac Moz o lu orta ak sakallı penbeci Melkon veled-i arin sin 64 30 guru	Edna Di er o lu Artin Sin13 15 guru	Evsat Di er o lu orta ter bıyıklı kasab Avanis sin 22 30 guru	Evsat O lu orta boylu sarı bıyıklı kasab Babek sin 28 30 guru

EK II : BOA, No:1492, ML.VRD.CMH.d...

<p>Edna</p> <p>Bu dahi Zara'ya</p> <p>Gitmi tir</p> <p>O lu Kivork</p> <p>sin 8</p>	<p>Evsat</p> <p>Dersaadet'te sene 53</p> <p>Karında ı orta boylu</p> <p>kumral Zarik veled-i</p> <p>rsail</p> <p>sin 33</p>	<p>Evsat Hane17</p> <p>Zara Karyesi'ne gitmi tir</p> <p>-sene 63</p> <p>Zaralı orta boylu</p> <p>kumral bıyıklı Arud</p> <p>veled-i rsail</p> <p>sin 45</p>	<p>Evsat Hane16</p> <p>Lülecı o lu kısa kara</p> <p>bıyıklı ameleden</p> <p>Birus veled-i Kivork</p> <p>Sin 48</p> <p>Mürd sene 63</p>
<p>Evsat Hane21</p> <p>Dersaadet'e gitmi Sene 63</p> <p>Kasab o lu uzunca</p> <p>kumral bıyıklı</p> <p>Setek veled-i Agob</p> <p>sin 35</p>	<p>Evsat Hane20</p> <p>Eskici o lu orta sarı</p> <p>bıyıklı terzi Babek</p> <p>veled-i Artin</p> <p>sin30</p> <p>30 guru</p>	<p>Evsat Hane19</p> <p>Orta boylu kumral</p> <p>bıyıklı terzi Babek</p> <p>veled-i Sarkis</p> <p>sin 30</p> <p>30 guru</p>	<p>Evsat Hane18</p> <p>Zaralı orta kumral</p> <p>bıyıklı ameleden Manuk</p> <p>veled-i Babuk</p> <p>sin 32</p> <p>Mürd sene 62</p>
		<p>Evsat Hane 23</p> <p>Orta boylu sarı boyacı</p> <p>Kapriyel veled-i Kivork</p> <p>sin 35</p> <p>Mürd sene 63</p>	<p>Evsat Hane22</p> <p>Dersaadet'te sene 55</p> <p>Uzunca sarı bıyıklı</p> <p>gemci Kapriyel veled-i</p> <p>Mikail</p> <p>sin 32</p>

	Amel- mande	Mürd	ala	evsat	edna
Ber-mûcib defter-i nüfûs	2	9	2	14	7
Hasbe'l- icâb mahall-i aharda	0	0	0	4	2
bulunan minha					
	120	300	75

EK III

Harita I- Sivas Eyaleti 17. Yüzyıl Ba ındaki Sınırları

Harita II- Sivas Vilayeti Sınırları 20.Yüzyıl

